

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**İBNÜ'L-HÂCİB VE İBN MÂLİK'İN MUKAYESESİ: MERFÛ'ÂT
ÖRNEĞİ**

(Doktora Tezi)

Yusuf ÇAKIR

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YAĞCI**

**RİZE
2024**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YAĞCI danışmanlığında, Yusuf ÇAKIR tarafından hazırlanan *İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in Mukayesesi: Merfû'ât Örneği* adlı bu tez çalışması, 09/08/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Doktora Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Ünvanı, Adı Soyadı	İmza
Başkan	: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YAĞCI	
Üye	: Prof. Dr. İlyas KARSLI	
Üye	: Prof. Dr. Süleyman TURAN	
Üye	: Prof. Dr. Mustafa Irmak	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Zahir Aslan	

ETİK BEYAN

Temel İslam Bilimleri Doktora Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’in Mukayesesi: Merfû‘ât Örneği” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine / kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim. 09/08/2024.

Yusuf ÇAKIR

ÖN SÖZ

Arapça dünyada en çok konuşulan dillerden biridir. Müslümanlar arasında kullanımı çok yaygındır; çünkü Kur'ân-ı Kerim Arapça olarak nazil olmuştur. Başta Kur'ân-ı Kerim'in alâşılması ve Arap diline dair kural ve kaidelerin belirlenmesi için âlimler sarf ve nahivle alakalı çok kıymetli eserler kaleme almışlardır.

Arap dili gramerinde otorite kabul edilen, nahiv ile ilgili eserleri üzerinde pek çok şerh ve haşiye bulunan, asırlardır medrese ve eğitim kurumlarında eserleri okutulan İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) ve İbn Mâlik (ö. 672/1274)'nin merfû'ât konusu özelinde mukayeseler yapılacaktır.

Bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, amacı, önemi, yöntemi, kapsamı ve kaynakları hakkında bilgiler verilecektir. Birinci bölümde İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in yaşamları, hocaları, öğrencileri ve eserleri kısaca ele alınacaktır. İkinci bölümde İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in merfû'ât konusunda kullandıkları naklî ve aklî deliller, Basra, Kûfe ve dil âlimlerin görüşleri hakkında yaptıkları tenkit, tercih ve nakiller ve merfû'âta dair her iki müellifin ihtilâf ettiği hususlar detaylı bir şekilde ele alınıp değerlendirmeler yapılacaktır. Üçüncü bölümde ise merfû'âtın tanımı, fâil, nâibu'l-fâil, mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerlerinin ismi, كَيْسٌ'ye benzeyen ما ve لا'nın isimleri, إِنَّ ve benzerlerinin haberi, cinsini nefyeden لا'nın haberi, merfû muzâri fiil gibi merfû'âtın unsurları hakkında İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in görüşleri ifade edilecektir. Ayrıca araştırmanın geneli hakkında bir değerlendirme yapılacak, istifade edilen kaynaklar alfabetik olarak tezin sonuna eklenecek ve her iki müellifin yararlandığı ayet, hadis, şiir ve atasözleri ile tercih, tenkit ve nakilde bulundukları ekol ve dilcilerin görüşlerinin geçtiği yerler tablolarla gösterilecektir.

Yapılan bu çalışmanın her safhasında bize desteğini esirgemeyen fikir ve düşüncelerle yolumuzu aydınlatan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YAĞCI'ya teşekkür ederim.

Bana verdiği fikir ve önerilerle çalışmamın tamamlanmasında çok büyük katkısı olan Prof. Dr. İlyas KARSLI'ya minnet borçluyum.

Tez çalışmamda desteğini esirgemeyen fikir ve görüşleri ile tezimin tamamlanmasında emeği olan Prof. Dr. Süleyman TURAN'a müteşekkirim.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

Yusuf ÇAKIR
2024/RİZE

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	IX
ABSTRACT.....	X
KISALTMALAR.....	XI
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	XII
GİRİŞ	1
1. İBNÜ'L-HÂCİB VE İBN MÂLİK.....	5
1.1. İbnü'l-Hâcib	5
1.1.1. İbnü'l-Hâcib'in Hayatı	5
1.1.2. İbnü'l-Hâcib'in Hocaları	6
1.1.3. İbnü'l-Hâcib'in Talebeleri.....	7
1.1.4. İbnü'l-Hâcib'in Eserleri	9
1.2. İbn Mâlik.....	12
1.2.1. İbn Mâlik'in Hayatı	12
1.2.2. İbn Mâlik'in Hocaları.....	12
1.2.3. İbn Mâlik'in Talebeleri	13
1.2.4. İbn Mâlik'in Eserleri	15
2. İBNÜ'L-HÂCİB VE İBN MÂLİK'İN MERFÛ'ÂT KONUSUNDAKİ İHTİLÂFLARI, DELİLLERİ, EKOL VE DİLCİLERİN GÖRÜŞLERİNE YAPTIKLARI TENKİT, TERCİH VE NAKİLLERİ.....	19
2.1. Naklî Deliller.....	19
2.1.1. Kur'ân-ı Kerîm	19
2.1.2. Hadis.....	23
2.1.3. Şiir	26
2.1.4. Atasözleri.....	35
2.2. Aklî Deliller	37
2.2.1. İcmâ	37

2.2.2. Kıyâs.....	40
2.2.3. İstishâb.....	42
2.2.4. İstihân.....	44
2.3. İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in İhtilâf Ettikleri Hususlar	45
2.4. Dil Ekollerine Bakışları.....	47
2.4.1. Basra Ekolüne Bakışları	47
2.4.1.1. Basra Ekolünü Tenkitleri.....	47
2.4.1.2. Basra Ekolünü Tercihleri.....	47
2.4.1.3. Basra Ekolünden Nakilleri.....	48
2.4.2. Kûfe Ekolüne Bakışları	49
2.4.2.1. Kûfe Ekolünü Tenkitleri	49
2.4.2.2. Kûfe Ekolünü Tercihleri.....	50
2.4.2.3. Kûfe Ekolünden Nakilleri.....	51
2.5. Dil Âlimlerine Bakışları.....	52
2.5.1. Dil Âlimlerini Tenkitleri	53
2.5.2. Dil Âlimlerini Tercihleri	60
2.5.3. Dil Âlimlerinden Nakilleri	61
3. MERFÛ'ÂTIN TANIMI, UNSURLARI, İBNÜ'L-HÂCİB VE İBN MÂLİK'İN MERFÛ'ÂT KONUSU HAKKINDA GÖRÜŞLERİ, TERCİHLERİ VE TENKİTLERİ	66
3.1. Merfû'âtın Tanımı ve Unsurları	66
3.2. Fâil, Tanımı ve Yapısı.....	67
3.2.1. Fiil, Fâil ve Mef'ûl Arasında Takdim-Tehir Durumu	68
3.2.1.1. Fâilin Fiilden Sonra Gelme Durumu	69
3.2.1.2. Fâilin Mef'ûlden Önce veya Sonra Gelme Durumu.....	70
3.2.2. Fiil ile Fâil Arasında Sayı ve Cinsiyet Uyumu.....	71
3.2.2.1. Fiilin Vucûben Müennes veya Müzekker Olması	71
3.2.2.2. Fiilin Cevâzen Müennes veya Müzekker Olması.....	72
3.2.3. İki 'Âmil'in Bir İsim Üzerinde Hak İddia Etmesi.....	73
3.2.4. Fâilin Fiilinin Hazfedilmesi.....	74
3.2.4.1. Fiilin Cevâzen Hazfedilmesi.....	75
3.2.4.2. Fiilin Vucûben Hazfedilmesi.....	75

3.3. Nâibu'l-Fâil, Tanımı ve Yapısı	76
3.3.1. Fâilin Hazfedilip Nâibu'l-Fâilin Getiriliş Amaçları	76
3.3.2. Fiil Meçhule Dönüşünce Nâibu'l-fâilin Ne Olacağı Konusu	77
3.3.2.1. Masdarın Nâibu'l-fâil Olması	78
3.3.2.2. Zarfın Nâibu'l-fâil Olması	79
3.3.2.3. Câr-Mecrûrun Nâibu'l-fâil Olması	79
3.3.3. Aynı Cümlede Bulunan Mef'ûllerin Nâibu'l-Fâil Olma Durumu	80
3.3.4. Nâibu'l-fâilin Fiilinin Hazfedilmesi	80
3.4. Mübtedâ, Tanımı ve Yapısı	81
3.4.1. Mübtedânın 'Âmilinin Durumu	83
3.4.2. Mübtedâ ve Haberin Önce veya Sonra Zikredilmesi	84
3.4.2.1. Mübtedânın Vucûben Önce Gelmesi	84
3.4.2.2. Haberin Vucûben Önce Gelmesi	86
3.4.3. Mübtedâ ve Haberin Ma'rife veya Nekre Olması	88
3.4.4. Mübtedânın Hazfedilmesi	91
3.4.4.1. Mübtedânın Cevâzen Hazfedilmesi	91
3.4.4.2. Mübtedânın Vucûben Hazfedilmesi	92
3.5. Haber, Tanımı ve Yapısı	93
3.5.1. Haber ile Mübtedâ Arasında Bir Bağın Bulunması	95
3.5.2. Haberin Mübtedâyâ Uyması	97
3.5.3. Haberin Birden Fazla Olması	97
3.5.4. Haberin Başına الفاء (fâ) Harfinin Gelmesi	98
3.5.5. Haberin Hazfedilmesi	100
3.5.5.1. Haberin Cevâzen Hazfedilmesi	100
3.5.5.2. Haberin Vucûben Hazfedilmesi	102
3.6. كَانَ ve Benzerleri, Tanımı ve Yapısı	104
3.6.1. كَانَ ve Benzerlerinin Sayıları	104
3.6.2. كَانَ ve Benzerlerinin Kısımları	105
3.6.2.1. Mutasarrıf Olmaları veya Olmamaları	105
3.6.2.2. Tam Fiil veya Nâkıs Fiil Olmaları	107
3.6.3. كَانَ ve Benzerlerinin 'Âmil Olma Durumları	108

3.6.3.1. Herhangi Bir Şart Olmadan ‘Âmil Olanlar.....	109
3.6.3.2. Belli Bir Şarta Bağlı Olarak ‘Âmil Olanlar	110
3.6.4. كَانَ ve Benzerlerinin İsimlerinin ve Haberlerinin Önde veya Sonra Gelmeleri	111
3.6.4.1. Haberlerinin İsimlerinden Vucûben Önce Gelmesi.....	112
3.6.4.2. Haberlerinin كَانَ ve Benzerlerinden Vucûben Önce Gelmesi	113
3.6.5. كَانَ’nin Özellikleri.....	113
3.6.5.1. كَانَ’nin Zâit Olması	114
3.6.5.2. كَانَ ve İsminin Hazfedilmesi	114
3.6.5.3. كَانَ’nin Sonunda Bulunan التَّوْنُ’nun Düşmesi	116
3.6.6. كَيْسَ’nin Özellikleri.....	116
3.6.6.1. كَيْسَ’nin Bulunduğu Cümledeki Nefylik	117
3.6.6.2. Haberinin Başına البَاءُ Harfi Cerrinin Gelmesi.....	117
3.7. كَيْسَ’ye Benzeyen مَا ve لَا’nın İsimleri, Tanımı ve Yapısı	118
3.7.1. كَيْسَ’ye Benzeyen مَا, لَا, إِنَّ ve لَات’nin ‘Âmil Olmaları	118
3.7.1.1. مَا’nın ‘Âmil Olma Durumu.....	119
3.7.1.2. لَا’nın ‘Âmil Olma Durumu.....	120
3.7.1.3. إِنَّ’nin ‘Âmil Olma Durumu.....	120
3.7.1.4. لَات’nin ‘Âmil Olma Durumu	121
3.7.2. Kendilerine Atıf Yapılması	121
3.7.3. مَا ve لَا’nın Haberlerinin Başına البَاءُ (bâ) Harfi Cerrinin Gelmesi	121
3.8. إِنَّ ve Benzerlerinin Haberi, Tanımı ve Yapısı.....	122
3.8.1. إِنَّ ve Benzerlerinin ‘Âmil Olması.....	124
3.8.2. Haberlerinin İsimlerinden Önce Gelmesi.....	125
3.8.3. إِنَّ’nin Haberinin Başına الْاِبْتِدَاءُ’nın Gelmesi	126
3.8.4. İsim ve Haberlerine Atıf Yapılması	128
3.8.5. Haberlerinin Hazfedilmesi	129
3.9. Cinsini Nefyeden لَا’nın Haberi, Tanımı ve Yapısı	130

3.9.1. Cinsini Nefyeden Ў'nın 'Âmil Olması.....	130
3.9.2. Haberinin Hazfedilmesi.....	131
3.10. Merfû Muzâri Fiil, Tanımı ve Yapısı.....	131
4. SONUÇ.....	134
KAYNAKÇA.....	137
EKLER.....	148

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tez Türü : Doktora Tezi
Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YAĞCI
Hazırlayan : Yusuf ÇAKIR
Yıl : 2024
Sayfa Sayısı : 184

ÖZET

İBNÜ'L-HÂCİB VE İBN MÂLİK'İN MUKAYESESİ: MERFÛ'ÂT ÖRNEĞİ

Yaşadıkları dönemde âlimler tarafından takdir edilen İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik nahivle alakalı çok kıymetli eserler yazmış ve önemli şahısların yetiştirilmesinde katkıları olmuştur. Yeni kural ve kaideler getirmiş ve eserleri medreselerin başucu kaynağı olmuştur. Her iki âlimin eserleri üzerinde araştırma yapmak büyük önem arz etmektedir. Günümüz Arap dünyasında, İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik ile ilgili pek çok tez ve makale çalışması varken, ülkemizde yeterli düzeyde akademik çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca nahvin en önemli bölümü merfû'âtla alakalı İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in eserleri üzerine herhangi bir akademik çalışma yapılmaması araştırmayı özgün kılmaktadır. Bu araştırmanın amacı İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in merfû'ât konusu özelinde, kullandıkları naklî ve akli delilleri tespit etmek, aralarında var olan ihtilâfları göstermek, Basralılara ve Kûfelilere yönelik eleştiri, tercih ve nakillerini ortaya koymak, dâimîlerin görüşlerine yaptıkları tenkit, tercih ve nakilleri sistematik bir şekilde bir araya getirmek, merfû'âtın ana unsurlarına dair görüş, tercih ve tenkitleri detaylı bir şekilde ifade etmek ve yapılan araştırmanın tamamı hakkında bir değerlendirmede bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, İbnü'l-Hâcib, İbn Mâlik, Nahiv ve Merfû'ât.

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Basic Islamic Sciences
Thesis Type : Doctoral Thesis
Supervisor : Assist. Prof. Dr. Mehmet Emin YAĞCI
Author : Yusuf ÇAKIR
Year : 2024
Pages : 184

ABSTRACT

**A COMPARISON OF IBN AL-HĀJIB AND IBN MĀLIK: THE EXAMPLE
OF AL-MARFŪĀT**

Ibn al-Hājib and Ibn Mālik, who were appreciated by scholars during their time, wrote very valuable works related to grammar and contributed to the education of important figures. He brought new rules and regulations and his works became the main source of madrasahs. It is of great importance to do research on the works of both scholars. While there are many theses and articles about Ibn al-Hājib and Ibn Mālik in today's Arab world, there are not enough academic studies in our country. In addition, the fact that there is no academic study on the works of Ibn al-Hājib and Ibn Mālik, related to the most important part of the syntax, al-marfûât, makes the research unique. The aim of this research is to determine the narrative and rational evidence that Ibn al-Hajib and Ibn Mālik used, specifically on the subject of al-marfûât, to show the disagreements between them, to reveal their criticisms, preferences and narrations about the people of Basra and Kufa, their criticism of the views of linguists. The aim is to bring together the preferences and transfers in a systematic way, to express in detail the opinions, preferences and criticisms regarding the main elements of al-marfûât, and to make an evaluation about the overall research.

Key words: Arabic Language, Ibn al-Hājib, Ibn Mālik, Syntax and al-Marfûât.

KISALTMALAR

a.mlf. : Aynı Müellif

b. : Bin

bk. : Bakınız

by. : Basım yeri yok

çev. : Çeviren

Doç. : Doçent

Dr. : Doktor

ed. : Editör

İSAM : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi

nşr. : Neşreden

Öğr. : Öğretim

ö. : Ölüm

Prof. : Profesör

s. : Sayfa

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkîk eden

Trc. : Tercüme eden

t.y. : Basım tarihi yok

vb. : Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi

vd. : Ve devamı; ve diğerleri

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

آ	Â	â
ء	’	’
ث	<u>S</u>	<u>s</u>
ح	Ḥ	ḥ
خ	Ḥ̣	ḥ̣
ذ	<u>Z</u>	<u>z</u>
ص	Ş	ş
ض	Đ, Ž	đ, ž
ط	Ṭ	ṭ
ظ	Ẓ	ẓ
ع	‘	‘
غ	Ğ	ğ
ق	Ḳ	ḳ
ي	Î	î

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Nahvin merfû'ât, mansûbât ve mecrûrât şeklinde üç ana unsuru vardır. Bunlardan biri olan merfû'ât araştırmanın ana unsurunu oluşturmuştur. Tüm yönleriyle bu konu araştırılıp gerekli ayıklama ve tasnif işlemleri yapılmıştır. Her iki müellifin görüşleri, düşünceleri ve Arap diline olan ilgilileri göz önünde bulundurulmuştur.

Yapılan araştırmada her iki âlimin yaşamları, hocaları, talebeleri ve eserlerinden bahsedilmiştir. Kullandıkları ayet, hadis, şiir ve atasözlerinden bazı örnekler verilmiştir. İstişhâd ettikleri kıyâs, icmâ, istishâb ve istihsâna dair açıklamalar yapılmıştır.

Son olarak yukarıda açıklanan bilgiler doğrultusunda İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in merfû'ât konusu özelinde eserlerini mukayese etmek, görüşlerini tespit etmek, tercih, tenkit, nakilde bulunduğu kişiler hakkında bilgi vermek ve aralarında var olan ihtilâflara değinmek araştırmanın ana unsurlarını oluşturmuştur.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı merfû'ât konusu özelinde, İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in görüşlerinin mukayesesini yapmak, tercih ve tenkitte bulundukları âlimler hakkında bilgi vermek, ele aldıkları aklî ve naklî delillerin neler olduğunu ortaya çıkarmak, yaptıkları istişhâdların örneklerini sunmak, merfû'ât'ın ana unsurlarının dizilişini dikkate alarak verilen örnekleri sistematik bir şekilde sıralamak, yapılan araştırmanın geneli hakkında kapsamlı bir değerlendirmede bulunmak vb. temel hedefler araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Yapılan araştırmanın önemini belirlemek adına, her iki müellifin bazı eserleri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si, nahvin konularını basit ve anlaşılır bir şekilde ele aldığı için büyük ilgi görmüş, ders kitabı olarak okutulmuş ve üzerine pek çok şerh ve hâşiye yazılmıştır. *el-Kâfiye*'nin manzûm şekli olan *el-Vâfiye*'si dönemin yöneticisi el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd İbnü'l-Meliki'l-

Mu‘azzam (ö. 655/1257)’ın çağrısı üzerine yazılmış, *el-Kâfiye*’de olmayan konular ve eksik olan deliller bu eserde doyurucu ve ikna edici bir şekilde ortaya konulmuştur.¹

İbn Mâlik’in *el-Kâfiyetu’ş-Şâfiye*’si de sarf ve nahvin tüm konuları içermektedir, 2757 beyitten oluşmaktadır ve her bir beyit ilmi bir meseleden bahsetmektedir. İbn Mâlik’in *Elfiyye*’si ise *el-Kâfiyetu’ş-Şâfiye’nin* özetidir, âlimler tarafından büyük bir ilgiye mazhar olmuş, üzerine onlarca şerh, hâşiye yazılmış ve medreselerde ders kitabı olarak okutulup ezberlenmiştir.²

Son olarak neden merfû‘ât konusu seçildiği hususunda özetle şunlar söylenebilir: İsim veya fiil cümlesinin ana unsurlarından olan mübtedâ ve fâil merfû‘âtın ana bölümlerindendir. Dolayısıyla asli unsurları barındıran merfû‘âta dair detaylı araştırma yapmak uygun görülmüştür.

Araştırmanın Kapsamı, Sınırları ve Yöntemi

Bu araştırmada doğru bir mukayesede bulunmak için çalışmaya konu olan her iki müellifin eserleri ve nahvin oluşmasında önemli katkıları olan âlimlerin görüşleriyle ilgili kitaplar toplanmıştır. Yapılan araştırmanın kapsamını belirlemek adına zikredilen eserlerden belli başlı örnekler alınmıştır. Sunulan örneklerin tekraren verilmemesine dikkat edilmiştir.

İbnü’l-Hâcib, kelimeyi isim, fiil ve harf diye üç kısma ayırmış, merfû‘ât konusuna isimlerle başlamış fâil, nâibu’l-fâil, mübtedâ, haber, لَيْسَ’ye benzeyen ما ve لا’nın isimleri, إِنَّ ve benzerlerinin haberi, cinsini nefyeden لا’nın haberi diye sıralamış, كَانَ ve benzerlerini nâkıs fiil kabul ettiğinden bunların isimlerini fiil bölümde ele almış ve son olarak başında cezm ve nasb edatı bulunmayan muzâri fiili anlatarak merfû‘âtı tamamlamıştır.³

¹ Mustafâ b. ‘Abdullah eş-Şehîr Hâcî Halîfe (ö. 1068/1609), *Keşfu’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kütüb ve’l-Funûn* (Beyrût: Dâru İhyâ’i’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1429/2008), 1370-1376; Carl Brockelmann (ö. 1375/1956), *Târihu’l-Edebi’l-‘Arabî*, nşr. ‘Abdülhalîm Neccâr (el-Kâhire: Dâru’l-Ma‘ârif, 1379/1959), 309-326.

² Hâcî Halîfe, *Keşfu’z-Zunûn*, 151-152; Brockelmann (ö. 1375/1956), *Târihu’l-Edeb*, 5/277-293.

³ Ebû ‘Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü’l-Hâcib, *Şerhu’l-Muqaddimeti’l-Kâfiye fî ‘İlmi’l-İ‘râb*, nşr. Cemâl Abdul‘âtî Muhaymer Ahmed (er-Riyâd: Nezâr Mustafâ el-Bâz, 1418/1997), 323, 348, 353, 380, 382, 385, 563, 866.

İbn Mâlik ise merfû'âta mübtedâ ile başlamış كَانْ ve benzerlerin isimlerini üçüncü sırada haberden sonra getirmiştir.⁴ Yapılan çalışmada büyük ölçüde İbnü'l-Hâcib'in sıralamasına uyulmuştur. Çünkü fâil ve nâibu'l-fâil âmillerinin fiil olması, lafzen zikredilmesi vb. sebeplerden dolayı, fâil ve nâibu'l-fâil mübtedâ ve haberden önce gelmelidir. Ancak. كَانْ ve benzerleri mübtedâ ve haber gibi ma'mûlleri olduğundan haberden sonra gelmeleri uygundur. Bu açıdan İbn Mâlik'in sıralaması tercih edilmiştir. Yapılan araştırmanın tamamında önce her iki müellifin ortak görüşleri belirtilmiş, ardından varsa İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik düşünceleri aktarılmıştır.

Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmada İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in eserleri ve üzerlerine yazılan şerhler birincil kaynaklarımız olmuştur. Bunlar bazıları şunlardır: İbnü'l-Hâcib'in *Kitâbu Emâlî*, *Şerhu'l-Kâfiye*, *Şerhu'l-Vâfiye Nazmu'l-Kâfiye* adlı eserleri, İbn Mâlik'in *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, *Sebkü'l-Manzûm ve'l-Fekkü'l-Mahtûm*, *Şerhu't-Teshîl*, *Teshîlu'l-Fevâid ve't-Tekmilu'l-Makâşid* ve *Şerhu 'Umdeti'l-Hâfiz ve 'Uddetü'l-Lâfiz* adlı eserleri, İbnü'n-Nâzım (ö. 686/1287)'in *Şerhu İbni'n-Nâzım 'alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*'i, er-Radî el-Esterâbâdî (ö. 688/1289)'nin *Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye*'si, el-Murâdî (ö. 749/1348)'nin *Tavzîhu'l-Makâşid*'i ve İbn 'Akîl (ö. 769/1367)'in *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adlı kaynaklardır.

Yapılan çalışmada nahve dair önemli âlimlerin eserleri ile âlimlerin hayatları hakkında bilgi veren kaynaklar ikincil kaynaklarımız olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: Sîbeveyhi (ö. 180/796)'nin *el-Kitâb*'ı, el-Ferrâ (ö. 207/822)'nin *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, el-Müberred (ö. 286/900)'in *el-Muktedâb*'ı, İbnü's-Serrâc (ö. 316/929)'in *el-Uşûl*'ü, es-Sîrâfî (ö. 368/979)'nin *Ahbabu'n-Nahviyyîne'l-Başriyyîn*'i, Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987)'nin *et-Tekmil*'i, ez-Zübeydî (ö. 379/989)'nin *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*'i İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995 [?])'in *el-Fihrist*'i, İbn Cinnî (ö. 392/1002)'nin *el-Haşâ'îş ve Sırru Şinâ'ati'l-İ'râb* adlı eserleri, ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin *el-Mufaşşal*'ı, el-Enbârî (ö. 577/1181)'nin *Esrârü'l-Arabiyye* ve

⁴ Cemâlüddîn Muhammed b. 'Abdullah b. 'Abdullah b. Mâlik et-Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûm (Cize: Dâru'l-Hacer, 1410/1990), 1/267, 333, 368, 2/5, 53, 72, 105, 124, 4/5.

Nüzhetü'l-Elibbâ' fî Tabakâtü'l-Üdebâ' adlı eserleri, Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229)'nin *Mu'cemü'l-Udebâ'sı*, İbnü'l-Kıftî (ö. 646/1248)'nin *İnbâhü'r-Ruvât'ı*, İbn Hallikân (ö. 681/1282)'in *Vefeyâtü'l-A'yân'ı*, es-Safedî (ö. 746/1363)'nin *el-Vâfi bi'l-Vefeyât'ı*, el-Üdfüvî (ö. 748/1347)'nin *eṭ-Ṭâli'u's-Sa'id'i*, ez-Zehebî (ö. 748/1348)'nin *Ma'rifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr'ı*, İbn Hişâm (ö. 761/1360)'ın *Şerhu Şuẓûri'z-Zeheb'i*, el-Kütübî (ö. 764/1363)'nin *Fevâtü'l-Vefeyât'ı*, es-Sübkî (ö. 771/1370)'nin *Tabakâtü's-Şâfi'iyye'si*, el-İsnevî (ö. 772/1370)'nin *Tabakâtü's-Şâfi'iyye'si*, İbn Ferhûn (ö. 799/1397)'un *ed-Dîbâc'ı*, el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)'nin *el-Bulğa fî Terâcim'i*, İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)'nin *Ġâyetü'n-Nihâye'si*, es-Süyûtî (ö. 911/1505)'nin *Buġyetü'l-Vu'ât*, *Hüsnü'l-Muḥâdara*, *el-Behcetü'l-Merziyye* ve *en-Nuket* adlı eserleri, Taşköprizâde (ö. 968/1561)'nin *Miftâhu's-Sa'âde'si*, el-Makkarî (ö. 1041/1631)'nin *Nefḥu't-Tîb'i* ve Hâcî Halîfe'nin *Keşfu'z-Zunûn*'undan faydalanılmıştır.

Her iki müellif adına ülkemizde az sayıda olan akademik çalışmalara da müracaat edilmiş ve modern dönemde yazılan eserlerden de istifade edilmiştir. İstifade edilen kaynakların bazıları şunlardır: Corcî Zeydân (ö. 1332/1914)'ın *Târîḥu Âdâbi'l-Luġati'l-'Arabiyye'si*, Brockelmann'ın *Târîḥu'l-Edebi'l-'Arabî'si*, el-Galâyînî (ö. 1363/1944)'nin *Câmi'u'l-Durûsi'l-'Arabiyye'si*, Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (ö. 1392/1972)'in *et-Tuḥfetü's-Seniyye'si*, ez-Ziriklî (ö. 1396/1976)'nin *el-A'lâm Kâmusu Terâcim'i*, el-'Useymin (ö. 1421/2001)'nin *Şerhu'l-Âcurûmiyye'si*, 'Abdullah b. Sâlih el-Fevzân'ın *Delîlu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik'i*, Abdurrahman Başcı'nın *Şerhu'r-Raḍî 'ale'l-Kâfiye ve Şerhu İṣâm 'ale'l-Kâfiye Adlı Nahiv Eserlerinin Metodolojik Açıdan Mukayesesi* (Doktora Tezi), İsmail Karahan'ın *İbnü'l-Hâcib ve el-Kâfiye Adlı Eseri* (yüksek lisans tezi), Mustafa Bilici'nin *İbn Mâlik ve Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Tashîh Adlı Eseri* (yüksek lisans tezi), Turkiy Alali'nin *İbn Mâlik'in Elfiyesinde Arap Dili Sözdiziminde Anlama Katkı Sağlayan Edatlar* (yüksek lisans tezi) vb. birçok eserden yararlanılmıştır.

1. İBNÜ'L-HÂCİB VE İBN MÂLİK

Arap dili, sarf, nahiv ve kıraat ilimlerinde temayüz etmiş, hicrî VI. ve VII. yüzyıllarda yaşamış, çok kıymetli eserler kaleme almış ve birçok talebe yetiştirmiş olan İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in yaşadığı ortam, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında açıklamada bulunmak büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla her iki müellifin yaşamları, hocaları, taleberi ve eserlerinin bir bölümü aşağıda örneklerle açıklanacaktır.

1.1. İbnü'l-Hâcib

İbnü'l-Hâcib'in hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri başlıklar halinde aşağıda izah edilecektir.

1.1.1. İbnü'l-Hâcib'in Hayatı

Ebü 'Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü'l-Hâcib 570/1175 yılında, Mısır'ın İsnâ kasabasında dünyaya gelmiştir.⁵ Kendisi Kürt asıllı olup Tiflis ve Azerbaycan sınırlarına yakın İran'a ait Devîn bölgesindendir.⁶

İbnü'l-Hâcib, küçük yaştan itibaren Kur'an-ı Kerim okudu, Mâlikî, mezhebinin fikhını öğrendi, Arapça, kıraat vb. dersler aldı ve Dimaşk'a yolculuk yaptı.⁷

İbnü'l-Hâcib, Mâlikî mezhebinin öğretmek üzere medreselerde hocalık yaptı, Arap dili, sarf, nahiv, kıraat vb. alanlarda temayüz etti, nahiv, sarf vb. konularda çok değerli eserler yazdı ve 646/1249 yılında İskenderiye'de vefat etti.⁸

İbnü'l-Hâcib'in yaşadığı yıllarda Mısır ve Dimaşk Eyyûbî Devleti'nin idaresindeydi. Mısır ve Dimaşk'ta çeşitli dini gruplara mensup kişiler vardı. Bunlar

⁵ Tâceddîn 'Abdülbâkî b. 'Abdülmecîd b. 'Abdullah el-Yemânî (ö. 743/1342), *İşâretü't-Ta'yîn ve Terâcimu'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn*, thk. 'Abdülmecîd Diyâb (er-Riyâd: Şeriketü't-Tibâ'ati'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye, 1406/1986), 204; Ebü'l-Fazl Kemâlüddîn Ca'fer b. Sa'leb b. Ca'fer el-Üdfüvî, *eṭ-Ṭâli'u's-Sa'id*, thk. Sa'd Muhammed Hasan (el-Kâhire: ed-Dâru'l-Mısıriyye li't-Te'lif ve't-Tercüme, 1382/1966), 352-353; Hulusi Kılıç "İbnü'l-Hâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1420/2000), 21/55.

⁶ Ebü 'Abdullah Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, thk. Komisyon (Beyrût: Dâru Sâdr, 1397/1977), 2/491; Ebü'l-'Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrût: Dâru Sâdr, 1398/1978), 3/248.

⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 3/248.

⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 3/249-250.

Arap, Kürt, Horasanlı, Türkmen, Selçuklu, Rum, Ermeni ve Iraklı olarak biliniyorlardı.⁹

Devlet nezdinde âlimlere saygı ve hürmet gösteren Eyyûbiler, başta Arapça olmak üzere müspet ve dini ilimlere önem vermiş, aralarından seçkin şair ve edipler çıkarabilmişlerdir.¹⁰

1.1.2. İbnü'l-Hâcib'in Hocaları

İbnü'l-Hâcib, kıraat, hadis, fıkıh, kelâm, vb. alanlarda farklı hocalardan dersler almıştır. Bazı hocalarının yaşamları kısaca anlatılacaktır.

İbnü'l-Hâcib, eş-Şâtıbî (ö. 590/1194)'den¹¹ kıraat ve edebî dersleri almıştır ve “*et-Teysîr*” adlı kıraatla ilgili eseri ondan dinleyerek öğrenmiştir.¹²

İbnü'l-Hâcib, el-Âmidî (ö. 631/1233)'den¹³ fıkıh usulü dersleri almıştır, el-Âmidî'nin “*Fevâidü'l-Aḥkâm*” adlı eserini ihtisar etmiştir ve bunu “*Uşûlü'l-Fıkh*” diye adlandırmıştır.¹⁴ el-Bûsîrî (ö. 598/1202)¹⁵ ve el-Kâsım b. 'Asâkir (ö. 600/1204)'den¹⁶

⁹ Hasan İbrâhim Hasan (ö. 1387/1968), *Târîhu'l-İslâm es-Siyâsiyyi ve 's-Sekâfiyyi ve 'l-İctimâ'î* (Beyrût: Dâru'l-Cîl-el-Kâhire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısıriyye, 14. Basım, 1416/1996), 4/588-589.

¹⁰ Ahmed Muhtâr el-İbâdî (ö. 1437/2016), *Târîhu'l-Eyyûbiyyin ve 'l-Memâlik* (İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Cami'a, 1413/1992), 101.

¹¹ Ebû Muhammed el-Kâsım b. Firruh eş-Şâtıbî 538/1144 tarihinde Endülüs'ün şehirlerinin biri olan Şatıbe'de dünyaya geldi, kıraat es-seb'a hakkında eser yazan kişilerdendi, *Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî* adlı eseri kaleme aldı ve 590/1194 yılında Mısır'da vefat etti. Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yan*, 4/71-73; Ebû 'Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr 'ale't-Tabakât ve 'l-A'sâr*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1408/1988), 573-575; Abdurrahman Çetin, “Şâtıbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1431/2010), 38/376.

¹² el-Üdfüvî, *et-Ṭâli'u's-Sa'id*, 353; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ'i'l-Kibâr*, 648.

¹³ Ali b. Muhammed b. Sâlim et-Tağlebî Seyfeddîn el-Âmidî 551/1156 yılında Âmid (Diyarbakır)'da doğdu, Kur'ân-ı Kerim, felsefe, mantık ve fıkıh dersler aldı, eğitim görmek için Şâm ve Mısır'a gitti, medreselerde kitapları okutuldu ve 631/1233 tarihinde Şâm'da vefat etti. Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yan*, 3/293-294; Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. 'Abdullah b. 'Abdurrahman et-Türkî (Cîze: Dâru Hacer, 1419/1998), 17/214-215; Emrullah Yüksel, “el-Âmidî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1412/1991), 3/57-58.

¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/302.

¹⁵ Ebû'l-Kâsım el-Bûsîrî Hibetullah b. Ali b. Mes'ûd el-Ensârî, 506/1113 yılında Mısır'da doğdu, Muhammed b. Berekât es-Sa'îdiyye (ö. 520/1126) ve Ebû Sâdık el-Medîni (ö. 524/1130)'den hadis dersleri aldı ve 598/1202 yılında Mısır'da vefat etti. Bk. Celâleddîn 'Abdurrahman es-Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara fî Târîhi'l-Mısr ve 'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl (el-Kâhire: Dâru'l-İhyâ'i'l-Kütübî'l-'Arabî, 1387/1967), 1/375.

¹⁶ el-Kâsım b. el-Hâfız Ebî'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. 'Asâkir 527/1133 yılında doğdu, hadis âlimlerindendi, babasından sonra Dâru'l-Hadisi'n-Nüriyye'de hocalık yaptı ve 600/1204 tarihinde vefat etti. Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 16/732.

hadis;¹⁷ Ebü'l-Fadl el-Gaznevî (ö. 599/1202)¹⁸ ve Ebü'l-Cûd el-Lahmî (ö. 605/1209)'den¹⁹ kıraat²⁰ ve el-Ebyârî (ö. 618/1221)'den²¹ fıkıh ile ilgili dersler almıştır.²² eş-Şâzelî (ö. 656/1258)'den²³ tıbbî bilgiler öğrenmiştir.²⁴

1.1.3. İbnü'l-Hâcib'in Talebeleri

İbnü'l-Hâcib, yaşadığı dönemde pek çok kişinin yetişmesine katkı sunmuştur ve topluma yön veren talebeleri olmuştur. Kendisinden istifade eden kişilerden bazıları hakkında açıklamalar yapılacaktır.

¹⁷ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf- Muhyî Hilâl er-Rahân (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985) 23/265; Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b.Tağrıberdî, *el-Menhelü's-Şâfi ve'l-Müstevfâ Ba'de'l-Vâfi*, thk. Muhammed Muhammed Emîn (el-Kâhire: Câmi'atü'l-Kâhire, 1414/1993), 7/421.

¹⁸ Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Şehâbeddîn Ebü'l-Fadl el-Gaznevî 522/1128 yılında Kâhire'de doğdu, fıkıh, nahiv ve kıraat alanında önemli hocalardan dersler aldı, kıraat alanında öne çıkan âlimlerden oldu ve 599/1202 tarihinde Kâhire'de vefat etti. Bk. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 2/250; es-Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/498.

¹⁹ Gıyâs b. Fâris b. Mekkî Ebü'l-Cûd el-Lahmî 518/1124 yılında Mısır'da dünyaya geldi. Mâlikî mezhebine ait olan *'er-Ravdâ'* adlı eseri, İbn Galbûn (ö. 399/1009)'un kıraata dair *'et-Tezkire'*'sinin, el-Ahvâzî (ö. 446/1055)'nin kıraat konularını içeren *'el-Vecîz'*'ini okudu, Mısır bölgesinin en önemli kıraat âlimlerinden biri oldu ve 605/1209 tarihinde Kâhire'de vefat etti. Bk. ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Ğurrâ'i'l-Kibâr*, 589-590; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Ğurrâ'* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006), 2/4-5; es-Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/498.

²⁰ el-Üdfüvî, *et-Tâli'u's-Sa'id*, 353; ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Ğurrâ'i'l-Kibâr*, 648.

²¹ Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil b. Ali el-Ebyârî 557/1162 yılında Mısır'da doğdu, fıkıh ve kelâm alanında şöhret kazanan kişilerdendi, *Şerhu'l-Burhân ve Sefinetü'n-Necât* adlı eserleri yazdı ve 618/1221 tarihinde İskenderiye'de vefat etti. Bk. Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî b. Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-Müzeheb fî Ma'rifeti A'yânî 'Ulemâ'i'l-Mezhebe*, thk. Muhammed Ahmed Ebü'n-Nûr (el-Kâhire: Dâru't-Türâs, 1432/2011), 2/121-122.

²² ez-Zehebî, *Ma'rifetü'l-Ğurrâ'i'l-Kibâr*, 648.

²³ Ebü'l-Hasan Ali b. 'Abdullah b. 'Abdulcebbar eş-Şâzelî 593/1197 yılında Gumâre'de dünyaya geldi, değişik ilim dallarında eğitim aldı, nazım, nesir ve 'ibâre konusunda önemli âlimlerden biriydi, defalarca hacca gitti ve en son bir hac yolculuğu esnasında Kızıldeniz sahiline yakın 'Ayzâb'da 656/1258 tarihinde vefat etti. Bk. es-Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/520; Ahmet Murat Özel, "Şâzelî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1431/2010), 38/385.

²⁴ Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Kâsım Mahlûf (ö. 1360/1941), *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/241.

el-Münzirî (ö. 656/1258)²⁵ ve ed-Dimyâtî (ö. 705/1306)²⁶ İbnü'l-Hâcib'den hadis dersleri almışlardır.²⁷

İbnü'l-Müneyyir (ö. 683/1284)²⁸, el-Kusentînî (ö. 695/1296)²⁹ ve İbn Mellî (ö. 699/1300)³⁰ İbnü'l-Hâcib'den nahiv dersleri almışlardır.³¹

İbnü'z-Zemlekânî (ö. 651/1253)³², İbnü'l-Hâcib'den kıraat okumuştur.³³

²⁵ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn 'Abdülazîm b. 'Abdülkavî b. 'Abdullah el-Münzirî 581/1185 yılında Kâhire'de dünyaya geldi, Kur'ân-ı Kerîm'i yedi kıraat üzere okudu, fıkıh ve edebiyat alanında dersler aldı. Hadis öğrenmek için Mekke, Medîne, Dimaşk, Harrân ve Kudüs'e yolculuk yaptı, *el-Kâmiliyye* medresesinde uzun yıllar hocalık yaptı ve 656/1258 tarihinde Kâhire'de vefat etti. Bk. ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. el-'İbâd Beşâr b. 'Avvâd (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003), 14/826-827; es-Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/355.

²⁶ Ebû Muhammed Şerefüddîn 'Abdülmü'mîn b. Halef b. Ebi'l-Hasen ed-Dimyâtî 613/1217 senesinde Tüne adasında doğdu, İskenderiye, Kâhire, Şâm ve Irak şehirlerine yolculuk yaptı, bazı âlimlerden bilgiler öğrendi, nahiv, dil ve kıraat hocası oldu, *el-Mansûriyye* medresesinde dersler verdi, *Kitâbu's-Salâti'l-Vusû'â*, *el-Muhtaşar fî Sîreti Seyyidi Hayri'l-Beşer*, *Kitâbu'l-Hayl* vb. eserleri yazdı ve 705/1306 tarihinde Dimaşk'ta vefat etti. Bk. Muhammed b. Ahmed b. 'Abdurrahman b. Şâkir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrût: Dâru Sâdr, 1393/1973), 2/409-411; es-Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/357; Ali Osman Ateş, "ed-Dimyâtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1415/1994), 9/310-311.

²⁷ Selaheddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdullah el-Aybekî el-Fârî es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvût-Türkî Mustafâ (Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000), 19/322; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 1/452; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Beyrût: Dâru'l-Fiker, 1399/1979), 2/135.

²⁸ Ebü'l-'Abbâs Nâsrüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mansûr el-İskenderî İbnü'l-Müneyyir 620/1223 yılında Mısır'da doğdu, Arapça, tefsir, fıkıh, belâgat, ensâb vb. ilimlerde önde gelen kişilerdendi, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, *el-İntişâf mine'l-Keşşâf*, *Esrâru'l-İsrâ* vb. eserleri vardı ve 683/1284 tarihinde İskenderiye'de vefat etti. Bk. es-Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1/316-317.

²⁹ Ebû Bekr b. Ömer b. Ali b. Sâlim er-Radiyyüddîn el-Kusentînî 607/1211 tarihinde Kudüs'te dünyaya geldi. İbn Mu'tî (ö. 628/1231), değişik hocalardan hadis ve fıkıh dersleri aldı, Kâhire'nin en önemli bilginlerinden oldu, pek çok kişi kendisinden istifade etti ve 695/1296 yılında Kudüs'te vefat etti. Bk. es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, 1/470.

³⁰ Necmeddîn Ahmed b. Muhassin b. Mellî 617/1220 tarihinde Ba'lebek'te doğdu, 'İzzüddîn b. 'Abdüsselâm (ö. 660/1262)'dan fıkıh dersleri aldı, kelâm ve felsefe okudu ve 699/1300 yılında Dimaşk'ta vefat etti. Bk. Ebû Nasr Tâcüddîn 'Abdülvehhâb b. Ali b. 'Abdulkâfi es-Sübkî, *Tabakâti's-Sâfi'iyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-'Abdulfettâh Muhammed el-Hulvî (el-Kâhire: 'İsa'l-Bâbî'l-Halebî, 1383/1964), 8/31-32.

³¹ İbnü'l-Hâcib, *Kitâbu Emâlî İbni'l-Hâcib*, thk. Fahr Salih Süleymân Kadâra (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1436/2014), 28-29.

³² Kemâlüddîn 'Abdülvehhâb b. 'Abdülkerîm b. Halef İbnü'z-Zemlekânî, Dimaşk'ta doğdu, güçlü bir bilgi ve hafızaya sahipti, Serhat şehrinde kadılık yaptı, Ba'lebek'te dersler verdi, *İlmü'l-Me'ânî ve'l-Beyân* adlı eseri yazdı ve 651/1253 tarihinde Dimaşk'ta vefat etti. Bk. ez-Zehbî, *el-İber fî Haber men Gâber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed b. es-Sa'id b. Besyûnî Zağlûl (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985), 3/267.

³³ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 35.

1.1.4. İbnü'l-Hâcib'in Eserleri

İbnü'l-Hâcib sarf, nahiv, arûz, fıkıh, usûl, kıraat vb. konularda eserler yazmıştır.³⁴ Sarf ve nahivle ilgili eserlerinden bazıları, aşağıda maddeler halinde açıklanacaktır.

a) *el-Kâfiye* (الكافية)

Nahvin konularını muhtasar olarak ele alan bir eserdir. Pek çok kişi tarafından takdir ve beğeni görmüş, hoca ve talebelerin müracaat ettiği kitaplardan biri olmuş ve 100'den fazla kişi tarafından şerh edilmiştir. En önemli şerhlerinden bazıları şunlardır: İbnü'l-Hâcib'in *Şerhu'l-Kâfiye*'si, İbnü'l-Habbâz el-Mevsılî (643/1246)'nin *en-Nihâye fî Şerhi'l-Kâfiye*'si, Ahmed b. Muhammed er-Ressâs (656/1260)'ın *Menhecû't-Tâlib fî Şerhi Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*'i, er-Radî el-Esterâbâdî'nin *Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye*'si vb. şerhlerdir.³⁵

b) *Şerhu'l-Kâfiye* (شرح الكافية)

Birçok baskısı olan ve Müellifin bizzat kendisi tarafından yapılan şerhtir. Müellif daha önce kapalı olan pek çok kural ve kaideye açıklık getirmiş, yediden gözden geçirerek *el-Kâfiye*'yi şerh etmiş ve âlimler ortaya çıkan bu eserin üzerine onlarca hâşiye ve şerh yazmıştır.³⁶

c) *el-Vâfiye fî Nazmi'l-Kâfiye* (الوافية في نظم الكافية)

el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd İbnü'l-Meliki'l-Mu'azzam'ın talebi üzerine yazılmış, 980 beyitten oluşmaktadır, *el-Kâfiye*'nin tüm konularını içermektedir, ezberlenmesi kolay olduğu için âlimler tarafından tercih edilmiş ve üzerine onlarca şerh, hâşiye ve ta'lîk yapılmıştır.³⁷

³⁴ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, 2/135.

³⁵ Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, 1370-1376.

³⁶ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 59; Brockelmann, *Târihu'l-Edeb*, 5/309-326.

³⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Emâlî*, 31; a.mlf., *Şerhu'l-Vâfiye Nazmu'l-Kâfiye*, thk. Mûsâ Bennâ el-Alîlî (Bağdâd: el-Câmi'atü'l-Mustansırıyye, 1400/1980), 54-55.

d) *Şerhu'l-Vâfiye* (شَرْحُ الْوَافِيَةِ)

el-Vâfiye'deki konuların açıklandığı bir eserdir ve farklı baskıları vardır. 1400/1980 yılında Irak'ta basımı gerçekleşen bu eserin tahkîkini Mûsâ Bennâ el-'Alîlî yapmıştır.³⁸

e) *eş-Şâfiye* (الشَّافِيَةُ)

Sarf konularını anlatan bir eseridir, pek çok belde şöhret bulmuş, birçok yerde baskısı gerçekleşmiş ve üzerine şerhler yazılmıştır. En önemli şerhlerinden bazıları şunlardır: İbnü'l-Hâcib'in *Şerhu's-Şâfiye*'si, er-Radî el-Esterâbâdî ve Ahmed b. el-Hüseyn el-Cârberdî (ö. 746/1345)'nin şerhidir.³⁹

f) *Şerhu's-Şâfiye* (شَرْحُ الشَّافِيَةِ)

eş-Şâfiye'nin şerhidir birçok baskısı vardır.⁴⁰ 1435/2014 tarihinde Mekke'de baskısı gerçekleşen eserin takkîkini Hasan Ahmed Osman eş-Şâfiyeci yapmıştır.⁴¹

g) *el-Îzâh fî Şerhi'l-Mufaşşal* (الْإِيضَاحُ فِي شَرْحِ الْمُفَصَّلِ)

ez-Zemahşerî'nin *el-Mufaşşal* adlı eserinin üzerine yapılan şerhlerden biridir, Zikredilen eserin basımı 1402/1982 tarihinde Bağdâd'da yapılmış ve tahkîkini Mûsâ Bennâ el-'Alîlî yapmıştır.⁴²

³⁸ İbnü'l-Hâcib, *el-Emâlî*, 31; a.mlf., *el-Vâfiye*, 1-5.

³⁹ Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, 1020-1022; Brockelmann, *Târihu'l-Edeb*, 5/327-328.

⁴⁰ Brockelmann, *Târihu'l-Edeb*, 5/327.

⁴¹ İbnü'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fî 'İlmi't-Taşrîh ve'l-Hatt*, thk. Hasan Ahmed Osman eş-Şâfiyeci (Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 2. Basım, 1435/2014), 1-3.

⁴² İbnü'l-Hâcib, *el-Îzâh fî Şerhi'l-Mufaşşal*, thk. Mûsâ Bennâ el-'Alîlî (Bağdâd: Matba'atü'l-Ânî, 1402/1982), 1/3; Ömer b. Rızâ b. Muhammed Râğîb b. 'Abdülganî Kehhâle (ö. 1407/1987), *Mu'cemu'l-Müellifîn* (Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1376/1957), 6/265.

h) *el-Emâlî* (الأُمَالِي)

Bu eserde bazı ayetlerin tefsirini yapmış ve nahve dair hususları ifade etmiştir.⁴³ 1436/2014 yılında Beyrût'ta zikredilen eserin baskısı yapılmış ve Fahr Salih Süleymân Kadâra tahkîkini yapmıştır.⁴⁴

i) *el-Ğaşîdetü 'l-Müveşşaha bi 'l-Esmâ 'i 'l-Müenneşe* (القَصِيدَةُ الْمُوشَّحَةُ بِالْأَسْمَاءِ الْمُؤَنَّثَةِ)

Zikredilen eser bir mukaddime ve iki bölümden oluşur, müennes olan isimleri ele alır, 32 beyitten meydana gelir, birinci bölümde 60 ve ikinci bölümde ise 17 kelime vardır.⁴⁵

k) *Risâle fi 'l-'Aşr* (رِسَالَةٌ فِي الْعَشْرِ)

عشر kelimesinin farklı kullanımlarının ele alındığı küçük bir risaledir.⁴⁶

l) *Şerhu Kitâbı Sîbeveyhi* (شَرْحُ كِتَابِ سَيْبَوَيْهِ)

İbnü'l-Hâcib, Sîbeveyhi'nin eserini şerh etmiştir.⁴⁷

m) *el-Müktefî li 'l-Mubtedî* (الْمُكْتَفَى لِلْمُبْتَدِئِ)

Ebû Ali el-Fârisî'nin nahiv konularını içeren *el-İzâh* adlı eserinin şerhidir.⁴⁸

n) *Şerhu 'l-Muğaddimetü 'l-Cezûliyye* (شَرْحُ الْمُقَدِّمَةِ الْجَزُولِيَّةِ)

Ebû Mûsâ 'Îsâ b. 'Abdilazîz b. Yel elbaht el-Cezûlî (ö. 607/1210)'ye ait olan *el-Muğaddimetü 'l-Cezûliyye*'nin şerhidir.⁴⁹

⁴³ Hâcî Halîfe, *Keşfu 'z-Zunûn*, 162.

⁴⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Emâlî*, 1-7.

⁴⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Emâlî*, 31-32; Brockelmann, *Târihu 'l-Edeb*, 5/334.

⁴⁶ İbnü'l-Hâcib, *el-Emâlî*, 32; Brockelmann, *Târihu 'l-Edeb*, 5/334.

⁴⁷ Hâcî Halîfe, *Keşfu 'z-Zunûn*, 1427.

⁴⁸ Muhammed b. Emîn Bağdatlı İsmâil Paşa (ö. 1339/1920), *Hediyyetü 'l-'Arifîn Esma 'u 'l-Müellifîn ve Âşâru 'l-Muşannifîn* (Beyrût: Müessesetü't-Târihi'l-'Arabî, 1438/2017), 1/655.

⁴⁹ Brockelmann, *Târihu 'l-Edeb*, 5/349-350.

1.2. İbn Mâlik

İbn Mâlik'in hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri başlıklar halinde aşağıda açıklanacaktır.

1.2.1. İbn Mâlik'in Hayatı

Cemâlüddîn Muhammed b. 'Abdullah b. 'Abdullah İbn Mâlik et-Tâî 600/1204 senesinde Kurtuba şehrine yakın olan Ceyyân'da doğdu.⁵⁰ Tay kabilesine mensuptu.⁵¹ Ceyyân'da Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi, kıraat, nahiv dersleri aldı, önemli hocaların ders halkalarına katıldı ve Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eserini okudu.⁵² İbn Mâlik, doğduğu yer olan Endülüs'te siyasi karışıklıklar olması nedeniyle başka ülkelere hicret etmek zorunda kalmıştır. Eğitim ve öğretim için uygun yerler olan Hicâz, Haleb, Hamâ ve Dımaşk'a yolculuk etmiştir.⁵³

Nahiv, sarf ve kıraat alanında önemli bir bilgi ve birikime sahipti, şiirleri delil olarak kullanmada mahirdi, medreselerde hocalıkta bulundu, birçok insanın yetişmesine öncülük yaptı ve 672/1274 yılında Dımaşk'ta vefat etti.⁵⁴

1.2.2. İbn Mâlik'in Hocaları

İbn Mâlik, sarf, nahiv, kıraat vb. ilim dallarında pek çok kişiden dersler almıştır.⁵⁵ Bazı hocalarının yaşamları kısaca anlatılacaktır.

⁵⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/195; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/159; Abdülbaki Turan, "İbn Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1420/1999), 20/169.

⁵¹ İbn Mâlik, *Şerhu 'Umdeti'l-Hâfız ve 'Uddeti'l-Lâfız*, thk. 'Adnan 'Abdurrahman ed-Dûrî (Bağdâd: İhyâ'u't-Türâsi'l-İslâmî, 1397/1977), 20.

⁵² Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî et-Tilimsânî, *Nefhu't-Tîb min Ğuşni'l-Endelüsi'r-Ra'fîb*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrût: Dâru Sâdr, 1388/1968), 2/222-223.

⁵³ Ebû'l-İrfân Muhammed b. Ali es-Sabbân el-Mısırî (ö.1206/1792), *Hâşiyetü's-Şabbân Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfîyyeti İbni Mâlik*, thk. Tâhâ 'Abdurra'ûf Sa'd (el-Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, t.y.), 1/10.

⁵⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn 'Abdurrahim b. el-Hasen b. Ali el-Ümevî el-İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. Kemâl Yûsuf el-Havt (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 2/250; Ahmed b. Mustafâ Taşköprizâde, *Miftâhu's-Sa'ade ve Mişbâhu's-Siyâde fî Mevdû'âti'l-'Ulûm* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985), 1/131.

⁵⁵ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, 1/130.

İbn Mâlik, Sâbit b. Hayyâr el-Kelâ'î (ö. 628/1231)⁵⁶ ve es-Sehâvî (ö. 643/1246)'den⁵⁷ kıraat ve nahiv dersleri almıştır.⁵⁸ İbn Ya'îş (ö. 643/1245)⁵⁹ ve eş-Şelebîn (ö. 645/1247)'in⁶⁰ ders halkalarına katılmıştır.⁶¹ İbn Sabbâh (ö. 632/1235)'dan⁶² hadis dersleri almıştır.⁶³ İbnü'l-Hâcib'den sarf ve nahve dair dersler aldı ve *Şerhu'l-Mufaşşal*'ı İbnü'l-Hâcib'e okumuştur.⁶⁴ Mukrem b. Muhammed (ö. 635/1238)'den⁶⁵ nahiv dersleri almıştır.⁶⁶

1.2.3. İbn Mâlik'in Talebeleri

İbn Mâlik, Hâleb ve Dımaşk'ta hocalık yaptı, eserler yazdı ve kendisinden pek çok kişi ilim öğrendi. Bazı talebelerinin yaşamları kısaca anlatılacaktır.

⁵⁶ Ebü'l-Hasan Sâbit b. Muhammed b. Yûsuf b. Hayyâr el-Kelâ'î Gırnâta'da yaşadı, Ahmed b. Nevvâr (ö. ?/?)'dan kıraat dersleri aldı, *Kitâbu Sibeveyhi* ve *Câmi'u't-Tirmizî* adlı eserleri okudu, Ceyyân ve Gırnâta şehirlerinde sarf, nahiv vb. ilimleri öğrendi ve 628/1231 tarihinde Gırnâta'da vefat etti. Bk. es-Safedî, *el-Vefeyât*, 10/291

⁵⁷ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. 'Abdussamed el-Mısırî es-Sehâvî 558/1162-63 tarihinde Sehâ köyünde doğdu, kıraat, nahiv, sarf, fıkıh vb. konularda dersler aldı, nahiv ve kıraat alanında önemli kişilerden biri oldu. *Şerhu's-Şâtıbiyye*, *Şerhu'r-Râ'iyye*, *Cemâlu'l-Kurrâ* ve *Tâcu'l-İkrâ* ve *Şerhu'l-Mufaşşal* adlı eserleri kaleme aldı ve 643/1246 yılında Dımaşk'ta vefat etti. Bk. es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, 2/192; Ebü'l-Felâh 'Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. 'Abdülkâdir el-Arnâvût-Mahmûd el-Arnâvût (Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 1406/1986), 7/385-386.

⁵⁸ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fî Terâcim E'immeti'n-Nahv ve'l-Luğa*, thk. Muhammed el-Mısırî (Dımaşk: Dâru Sa'deddîn, 1421/2000), 270; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/159.

⁵⁹ Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Ali b. Ya'îş b. Muhammed 553/1158 tarihinde Haleb'de doğdu, kıraat, nahiv, hadis vb. ilimlerle alakalı dersler aldı. Sarf, nahiv, hitabet, belagat ve kıraat konularında seçkin bir kişiliğe sahipti, *Şerhu'l-Mufaşşal* ve *Şerhu Taşrîf* adlı eserleri yazdı ve 643/1245 senesinde Haleb'de vefat etti. Bk. es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, 2/351-352.

⁶⁰ Ebü Ali Ömer b. Muhammed b. Ömer b. 'Abdullah el-İşbîlî 562/1167 yılında İşbîliye'de dünyaya geldi, çok sayıda kişiden dersler aldı, Ebü Mûsâ el-Cezûlî'nin eserini şerh etti, *et-Tavtî*'e isminde nahvin konularını içeren eseri kaleme aldı. Nahiv konusunda en önemli kişilerdendi, şiir ve edebiyat alanında güçlü bir bilgiye sahipti, yaklaşık 60 yıl talebelerine dersler verdi ve 645/1247 yılında İşbîliye'de vefat etti. Bk. es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, 2/224-225; Mehmet Reşit Özbalkıç, "eş-Şelebîn" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1431/2010), 38/493.

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/160; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, 1/131.

⁶² Ebü Sâdik el-Hasen b. Yahyâ b. Sabbâh Dımaşk'ta yaşadı, 'Abdullah b. Rifâ'a (ö.561/1166)'dan fıkıh dersleri aldı ve 632/1235 tarihinde Dımaşk'ta vefat etti. Bk. es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 12/189.

⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/159.

⁶⁴ es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, 1/134; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, 2/225.

⁶⁵ Ebü'l-Fadl Necmuddîn Mukrem b. Muhammed b. Hamza b. Muhammed 548/1153 tarihinde Dımaşk'ta dünyaya geldi, farklı hocalardan hadis, kıraat vb. dersler okudu, pek çok kişi kendisinden istifade etti ve 635/1238 yılında Dımaşk'ta vefat etti. Bk. ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, 23/34-35; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, 7/306.

⁶⁶ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 3/286; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/159.

İbn Ce‘vân (ö. 682/1283)⁶⁷, İbnü’l-Muneccâ (ö. 695/1296)⁶⁸ ve İbnü’n-Nehhâs (ö. 698/1299)⁶⁹ İbn Mâlik’ten nahiv okumuşlardır.⁷⁰ Şerefüddîn el-Yûneynî (ö. 701/1302)⁷¹, Şemsüddîn el-Ba‘lî (ö. 709/1310)⁷², İbnü’l-‘Attâr (ö. 724/1324)⁷³ ve Bedrüddîn b. Cemâ‘a (ö. 733/1333)⁷⁴ İbn Mâlik’ten nahiv dersleri almıştır.⁷⁵

⁶⁷ Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. ‘Abbâs b. Ce‘vân Dımaşk’ta doğdu, hadis, kıraat ve nahiv ile ilgili birçok hocadan dersler aldı, önemli âlimlerden biri oldu ve 682/1283 tarihinde Dımaşk’ta vefat etti. Bk. ez-Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz* (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1432/2010), 1491-1492.

⁶⁸ Ebü’l-Berekât el-Muneccâ b. Osman b. Es‘ad İbnü’l-Muneccâ 631/1234 yılında Dımaşk’ta doğdu, birçok hocadan hadis ve nahiv dersleri aldı, Arap dili hususunda uzman oldu, Hanbelî mezhebinin usûl ve fûrû‘unu en iyi bilen kişilerdendi ve 695/1296 tarihinde Dımaşk’ta vefat etti. Bk. İbnü’l-‘Îmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, 7/756.

⁶⁹ Ebü ‘Abdullah Behâ‘uddîn Muhammed b. İbrâhîm İbnü’n-Nehhâs 627/1230 senesinde Haleb’de dünyaya geldi, birçok hocadan nahiv, kıraat, hadis vb. dersler aldı, nahiv ilminde Mısır bölgesinin en önemli âlimlerindendi, birçok öğrencisi oldu ve 698/1299 tarihinde Kâhire’de vefat etti. Bk. es-Süyûtî, *Buğyetü’l-Vu‘ât*, 1/13-14; İbnü’l-‘Îmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, 7/772; İsmail Durmuş, “İbnü’n-Nehhâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1421/2000), 21/177.

⁷⁰ İbn Mâlik, *‘Umdetü’l-Hâfız*, 38; ez-Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffâz*, 1491-1492; İbnü’l-‘Îmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, 7/664, 756.

⁷¹ Ebü’l-Hüseyn Ali b. Muhammed b. Ahmed Şerefüddîn el-Yûneynî 621/1224 yılında Ba‘lebek’ta dünyaya geldi, Arapça’yı okuyuşu çok düzgündü, hitabeti güzeldi, kadılık görevi yaptı ve Ba‘lebek’ta 701/1302 tarihinde vefat etti. Bk. İbnü’l-‘Îmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, 8/8.

⁷² Ebü ‘Abdullah Muhammed b. Ebi’l-Fadl Şemsüddîn el-Ba‘lî 645/1247 tarihinde Ba‘lebek’ta dünyaya geldi, nahiv, fıkıh ve usûl dersleri aldı, hadis, fıkıh ve nahiv alanında güçlü bir kimse oldu ve 709/1310 senesinde Kâhire’de vefat etti. Bk. es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, 4/224.

⁷³ Ebü’l-Hasan ‘Alâ‘uddîn b. İbrâhîm b. Dâvud b. Süleymân İbnü’l-‘Attâr 654/1256 yılında Dımaşk’ta doğdu, farklı hocalardan dersler aldı, medreselerde hocalık yaptı ve 724/1324 tarihinde Dımaşk’ta vefat etti. Bk. İbnü’l-‘Îmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, 8/114-115.

⁷⁴ Muhammed b. İbrâhîm b. Sa‘dullah Bedrüddîn b. Cemâ‘a 639/1242 yılında Hamâ‘da dünyaya geldi, Mısır ve Dımaşk’a yolculuk etti, nahiv, kıraat, hadis vb. ilimleri birçok hocadan okudu. Hadis, fıkıh, tefsir ve hitabet alanında güçlü bir kimseydi, kadılık görevinde bulundu, *Risâle fi’l-Uşurlâb* adlı eseri yazdı ve 733/1333 tarihinde Dımaşk’ta vefat etti. Bk. el-Kütübî, *Fevâtü’l-Vefeyât*, 3/297-298.

⁷⁵ es-Süyûtî, *Buğyetü’l-Vu‘ât*, 1/130; Taşköprizâde, *Miftâhu’s-Sa‘ade*, 1/131; el-Makkarî, *Nefhu’t-Ṭîb*, 2/225.

en-Nevevî (ö. 676/1277)⁷⁶, İbn Mâlik'ten hadis dersleri almıştır.⁷⁷ İbnü'n-Nâzım⁷⁸, babası İbn Mâlik'ten nahiv öğrenmiştir.⁷⁹

1.2.4. İbn Mâlik'in Eserleri

İbn Mâlik, sarf, nahiv, arûz, fıkıh, kıraat vb. konularda eserler kaleme almıştır. Sarf ve nahivle ilgili eserlerinden bazıları aşağıda maddeler halinde açıklanacaktır.

a) *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye* (الكافية الشافعية)

Recez şeklinde yazılan kasidelerden oluşan 2757 beyitlik bir eserdir, birçok baskısı mevcuttur, her bir beyti ilmi bir meseleyi içermektedir ve sarf ve nahvin bütün konuları ele almaktadır. Ayrıca zikredilen eser *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye* adıyla İbn Mâlik tarafından da şerh edilmiştir.⁸⁰

b) *el-Elfiyye* (الآلفية)

Diğer ismi *el-Hulâşa*'dır, 1000 beyitten oluşur, nahiv konularını içerir, pek çok basımı mevcuttur, farklı bölgelerde ün kazanmıştır, Arapçanın öğrenilmesine büyük katkı sağlamıştır ve üzerinde onlarca şerh ve hâşiye yazılmıştır. Yapılan şerhlerden bazıları şunlardır: İbnü'n-Nâzım'ın *ed-Dürretü 'l-Muđî'e*'si, el-Murâdî'nin *Tavzîhu 'l-Makâşid ve 'l-Mesâlik bi Şerhi Elfiyyeti İbni Mâlik*'i, İbn Hişâm'ın *Evdaḥu 'l-Mesâlik*'i ve İbn 'Akîl'in *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyye*'sidir.⁸¹

⁷⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Hizâm en-Nevevî 631/1234 tarihinde Nevâ'da dünyaya geldi, Kur'ân'ı ezberledi, farklı hocalardan dersler aldı, *et-Tenbîh ve el-Mühezzeb* adlı eserleri okudu, *er-Ravda*, *el-Minhâc fî Şerhi Müslim*, *er-Riyâd*, *et-Tibyân*, *Tehzîbu 'l-Esmâ* ve *'l-Lügât*, *Tabakâtü 'l-Fukahâ* vb. eserleri yazdı ve 676/1277 tarihinde Nevâ'da vefat etti. Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/539-541.

⁷⁷ Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Kâdî Şühbe (ö. 851/1448), *Terâcimu Tabakâti 'n-Nuḥât ve 'l-Luğaviyyîn ve 'l-Müfessirîn ve 'l-Fukahâ*, thk. Muhsin Ğıyâd (Beyrût: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Mevsû'ât, 1428/2008), 94.

⁷⁸ Muhammed b. Cemâlüddîn Muhammed b. Mâlik İbnü'n-Nâzım 640/1242 tarihinde Dimaşk'ta dünyaya geldi, nahiv, me'ânî, beyân, bedî', arûz, mantık, fıkıh ve usûl alanında uzman bir kişi oldu, çok sayıda öğrencisi vardı ve 686/1287 yılında Dimaşk'ta vefat etti. Bk. es-Süyûtî, *Buğyetü 'l-Vu'ât*, 1/225

⁷⁹ es-Süyûtî, *Buğyetü 'l-Vu'ât*, 1/225.

⁸⁰ İbn Mâlik, *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, thk. 'Abdülmün'im Ahmed Hüreydî (Mekke: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1402/1986), 5, 38; Corcî b. Habîb Zeydân, *Târîhu Âdâbi 'l-Luğati 'l-'Arabiyye* (el-Kâhire: Müessesetü Hindâvî li't-Ta'lim ve's-Sekâfî, 1433/2012), 940; Brockelmann, *Târîhu 'l-Edeb*, 5/293.

⁸¹ Brockelmann, *Târîhu 'l-Edeb*, 5/277-291.

c) *Teshîlû 'l-Fevâ'id ve Tekmîlû 'l-Mağâşid* (تَسْهِيلُ الْفَوَائِدِ وَتَكْمِيلُ الْمَقَاصِدِ)

Günümüze ulaşamayan *el-Fevâ'id fi'n-Nahv* adlı eserin özetidir, nahvin konularını ele alır, pek çok baskısı vardır ve birçok kişi tarafından şerh edilmiştir. Yapılan şerhlerden bazıları şunlardır: Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344)'nin *Menhecû's-Sâlik*'i, el-Murâdî, İbn 'Akîl ve Muhammed ed-Demâmînî (ö. 827/1424)'nin şerhleridir.⁸²

d) *Lâmiyetü 'l-Ef'âl* (لَا مِيَّةُ الْأَفْعَالِ)

Fiillerin yapılarıyla alakalı bilgiler verir, farklı baskıları mevcuttur ve çok kişi tarafından şerh edilmiştir. Şerh edenlerden bazıları şunlardır: İbnü'n-Nâzım'ın *Şerhu Lâmiyeti 'l-Ef'âl*'i, Muhammed b. 'Abdüddâim el-Bermâvî (ö. 831/1427)'nin şerhi ve Muhammed b. Dihkân (ö. 717/1318)'in *Şerhu Taşrîfi 'l-Miftâh*'ı şerhidir.⁸³

e) *'Umdetü 'l-Hâfız ve 'Uddetü 'l-Lâfız* (عُمْدَةُ الْحَافِظِ وَعُدَّةُ اللَّافِظِ)

Nahvin kurallarını anlatan, kapalı konulara açıklık getiren, okuyanı biktırmayan bir eserdir, birçok basımı gerçekleşmiştir ve müellif tarafından da şerh edilmiştir.⁸⁴

f) *Sebkü 'l-Manzûm ve 'l-Fekkü 'l-Mahtûm*. (سَبْكُ الْمَنْظُومِ وَفَكُّ الْمَخْتُومِ)

Nahiv konularını içerir, Adnan Muhammed Selmân-Fâhr Ceber Matar eserin tahkikini yapmışlardır ve 1425/2004 yılında Birleşik Arap Emirlikleri'nde eserin basımı gerçekleşmiştir.⁸⁵

⁸² Corcî Zeydân, *Târîhu Âdâb*, 940; Brockelmann, *Târîhu 'l-Edeb*, 5/276-277.

⁸³ Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasan b. Kâsım b. 'Abdullah b. Ali el-Murâdî, *Tavzîhu 'l-Mağâşid ve 'l-Mesâlik bi Şerhi Elfiyyeti İbni Mâlik*, nşr. 'Abdurrahman Ali Süleymân (el-Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1422/2001), 46; Brockelmann, *Târîhu 'l-Edeb*, 5/291-293.

⁸⁴ İbn Mâlik, *'Umdetü 'l-Hâfız*, 64; Brockelmann, *Târîhu 'l-Edeb*, 5/294; Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim* (Beyrût: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 1422/2002), 6/223.

⁸⁵ İbn Mâlik, *Sebkü 'l-Manzûm ve Fekkü 'l-Mahtûm*, thk. Adnan Muhammed Selmân-Fâhr Ceber Matar (Birleşik Arap Emirlikleri: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâ'i't-Türâs, 1425/2004), 6; Brockelmann, *Târîhu 'l-Edeb*, 5/294.

g) *Şerhu't-Teshîl* (شرح التسهيل)

Nahvin tüm konularını ele almaktadır ve 1410/1990 tarihinde Cîze'de baskısı gerçekleşmiştir. 'Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûm adlı kişiler tarafından zikredilen eserin tahkîki yapılmıştır.⁸⁶

h) *Şevâhidü't-Tavdîh ve Taşhîhü Müşkilâtî Câmi'u's-Şahîh* (شواهد التوضيح والتصحیح) *lîmüşkilâtîl-jâmi'îl-şahîh* (لمشكلات الجامع الصحيح)

el-Buhârî (ö. 252/866)'nin *el-Câmi'u's-Şahîhi*'nin gramer açısından şerhidir ve Muhammed Fuâd b. 'Abdûlbâkî (ö. 1388/1968) tarafından tahkîki yapılmıştır.⁸⁷

ı) *Tühfetü'l-Mevdûd fi'l-Mağşûr ve'l-Memdûd* (تحفة المودود في المقصور والممدود)

Sonu hemze revîli olan lafızlardan oluşan bir kasîdedir, birçok basımı vardır ve üzerine şerhler yapılmıştır.⁸⁸

k) *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezûliyye* (شرح المقدمة الجزئية)

Mûsâ el-Cezûlî'nin eserinin şerhidir ve nahiv konusunda yazılmış meşhur bir mukaddimedir.⁸⁹

l) *Kitâbu'l-Elfâzî'l-Muhtelif* (كتاب الألفاظ المختلفة)

Müteradif lafızların bir araya getirildiği eserdir ve farklı baskıları vardır.⁹⁰

m) *el-İ'tidâd fi'l-Farq beyne'z-Zâ'i ve'd-Dâd* (الاعتصاف في الفرق بين الظاء والضاد)

⁸⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, Mukaddime/1; Taşköprizâde, *Miftâhu's-Sa'ade*, 1/132.

⁸⁷ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, Mukaddime/15; Brockelmann, *Târihu'l-Edeb*, 5/294.

⁸⁸ el-Murâdî, *Tavzîhu'l-Mağâşid*, 47; Corcî Zeydân, *Târihu Âdâb*, 940; Brockelmann, *Târihu'l-Edeb*, 5/294.

⁸⁹ İbn Mâlik, *Umdetü'l-Hâfiz*, 44.

⁹⁰ el-Murâdî, *Tavzîhu'l-Mağâşid*, 47; Brockelmann, *Târihu'l-Edeb*, 5/294.

Şerhi ile beraber basımı yapılan bir kasidedir, birçok baskısı vardır, الضَّادُ (dâd) ve الظَّاءُ (zî) harflerinin yer aldığı kelimeleri ele alan bir eserdir.⁹¹

n) *el-Mukaddimetü 'l-Esedîyye* (المُقَدِّمَةُ الْأَسَدِيَّةُ)

Nahiv konuları ele alan küçük bir risâledir, oğlu Takıyuddîn el-Esed'in ismini zikredilen esere ad olarak vermiştir.⁹²

⁹¹ Brockelmann, *Târihu 'l-Edeb*, 5/294-295.

⁹² es-Safedî, *el-Vâfî bi 'l-Vefeyât*, 3/286; el-Kütübî, *Fevâtü 'l-Vefeyât*, 3/408.

2. İBNÜ'L-HÂCİB VE İBN MÂLİK'İN MERFÛ'ÂT KONUSUNDAKİ İHTİLÂFLARI, DELİLLERİ, EKOL VE DİLCİLERİN GÖRÜŞLERİNE YAPTIKLARI TENKİT, TERCİH VE NAKİLLERİ

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik merfû'ât konusunu işlerken naklî ve aklî delillerden istifade etmişlerdir. Kullandıkları naklî deliller, ayet, hadis, şiir ve atasözlerinden oluşmuştur. Aklî deliller ise icmâ, kıyâs, istishâb ve istihsândan müteşekkildir. Her iki müellifin aralarında ihtilâflar olduğu vakidir. Basra ve Kûfe ekollerine yönelik tenkit, tercih nakilleri vardır. Dil âlimlerinin görüşlerine yaklaşımları mevcuttur. İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in yukarıda zikredilen durumları aşağıda örneklerle ifade edilecektir.

2.1. Naklî Deliller

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik merfû'âta dair görüşlerini ifade ederlerken naklî delillere başvurmuşlardır. Bu durum aşağıda detaylı bir şekilde izah edilecektir.

2.1.1. Kur'ân-ı Kerîm

İbnü'l-Hâcib, merfû'âta dair 11 ayeti müstakillen delil olarak kullanmıştır. İbn Mâlik ise 278 ayetten tek başına istifade etmiştir. Her iki müellif 21 ayeti de ortak olarak eserlerinde ele almışlardır. Sonuç olarak İbnü'l-Hâcib 32 ayetle istişhâda bulunurken İbn Mâlik 299 ayetten faydalanmıştır. Merfû'ât ile alakalı kullandıkları bazı ayetler örneklerle izah edilecek ve tablo şeklinde tüm ayetler ekler bölümünde gösterilecektir.

a) Her iki müellifin istişhâd ettiği ayetler

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik merfû'âtın ana konularını işlerken ayetlerden delil olarak yararlanmışlardır. Kullandıkları bazı ayetler aşağıda örneklerle açıklanacaktır.

Fâilin âmilinin vucûben hazfedilmesine şu ayeti örnek olarak getirmişlerdir: *“Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona*

sığınma hakkı tanı.”⁹³ أَحَدٌ kelimesi zikredilen ayette mübtedâ değil fâildir. Zira şart edatı olan إِنَّ; ancak fiilin başına gelebilir. اسْتَجَارَكَ fiili fâilin ‘âmilini açıkladığı için أَحَدٌ lafzının fiili vucûben hazfedilmiştir.⁹⁴

Fâilin cevâzen hazfedilmesine şu ayeti örnek olarak göstermişlerdir: يُسَبِّحُ لَهُ رَبِّجَالٌ ⁹⁵ Bu ayetin fâili رَجَالٌ ⁹⁶ lafzıdır ve cevâzen hazfedilmiştir.

لَيْسَ’ye benzeyen مَا’nın ‘âmil olmasını açıklarken şu ayeti delil olarak göstermişlerdir: مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ ⁹⁷ “O kadınlar onların anaları değildir.” ⁹⁸ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ lafzı cemi mebnîdir, لَيْسَ’ye benzeyen مَا’nın ismidir ve mahallen merfûdur. مَا’nın haberidir ve mansûb olmuştur.⁹⁹

وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدْ اقْتَرَبَ أَجْلُهُمْ ¹⁰⁰ Muhafeffe olan أَنْ’den sonra fiil gelebilmesini şöyle açıklamışlardır: ¹⁰¹ ¹⁰² وَأَنْ عَسَى lafzı fiildir ve tahfîf olan أَنْ’den sonra gelebilmiştir.

لَمْ يَكُنْ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ ¹⁰³ fiili muzâri fiil olup başında cezm edatı bulunduğu sonunda bulunan لَمْ يَكُنْ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ (nûn)’un düşmeyeceğini şu ayetle ifade ederler: ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰

⁹³ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), et-Tevbe 9/6.

⁹⁴ İbnü’l-Hâcib, el-Kâfiye, 335; a.mlf., el-Vâfiye, 161; İbn Mâlik, Şerhu’t-Teshîl, 2/107-108.

⁹⁵ en-Nûr 24/36.

⁹⁶ İbnü’l-Hâcib, el-Kâfiye, 332-333; a.mlf., el-Vâfiye, 160-161; İbn Mâlik, Şerhu’t-Teshîl, 2/118.

⁹⁷ el-Mücâdele 58/2.

⁹⁸ İbnü’l-Hâcib, el-Kâfiye, 582; a.mlf., el-Vâfiye, 246; İbn Mâlik, el-Kâfiyetü’s-Şâfiye, 430; a.mlf., Şerhu’t-Teshîl, 1/369.

⁹⁹ el-A’râf 7/185.

¹⁰⁰ İbnü’l-Hâcib, el-Kâfiye, 974; İbn Mâlik, Şerhu’t-Teshîl, 2/42.

¹⁰¹ el-Beyyine 98/1.

¹⁰² İbnü’l-Hâcib, el-Vâfiye, 342; İbn Mâlik, el-Kâfiyetü’s-Şâfiye, 423.

b) İbnü'l-Hâcib'in dayandığı ayetler

İbnü'l-Hâcib, كَانَ ve benzerleri ve muzâri fiil alakalı müstakillen kullandığı ayetler aşağıda örneklerle izah edilecektir.

كَانَ fiili mâzi fiil olup “devam etme ve sürme” anlamına gelebileceğini şu ayetle açıklar: “وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا. *“Allah hakkıyla işitendir ve hakkıyla görendir.”*”¹⁰³ سَمِيعًا ifadesi mansûbdur ve كَانَ'nin haberidir. Ayrıca كَانَ mâzi fiil şeklinde âmil olmuştur ve “devam etme ve sürme” anlamındır.¹⁰⁴

Muzâri fiil müennes tesniye ve gâibe olduğunda başına التَّاء (tâ) harfinin gelmesi gerektiğini şu ayetle izah eder: “وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ. *“Bunların yanında da koyunlarını suya salmamak için uğraşan iki kız gördü.”*”¹⁰⁵ تَذُودَانِ lafzı müennes, tesniye, gâibedir ve başında التَّاء (tâ) harfi vardır.¹⁰⁶

c) İbn Mâlik'in dayandığı ayetler

İbn Mâlik fâil, mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri, لَيْسَ'ye benzeyen ما ve إِنَّ ve benzerleri ile ilgili tek başına yararlandığı ayetler aşağıda misallerle ifade edilecektir.

Fâilin başında zâit الباء (bâ) harfi cerrinin olabileceğini şu ayetle ortaya koyar: “كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا. *“Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter.”*”¹⁰⁷ بِاللَّهِ lafzı fâildir ve harfi cerr ile mecrûr olmuştur.¹⁰⁸

Fâilin hazfedilmesi ile ilgili şu ayeti delil getirir: “وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ. *“Onlara nasıl muamele ettiğimiz size apaçık belli oldu.”*”¹⁰⁹ الْعِلْمُ kelimesi hazfedilen fâil olarak takdir edilebilir. “وَتَبَيَّنَ لَكُمْ الْعِلْمُ. *“Bilgi size apaçık belli oldu.”*”¹¹⁰

¹⁰³ en-Nisâ 4/134.

¹⁰⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 908.

¹⁰⁵ el-Kasas 28/23.

¹⁰⁶ İbnü'l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 339.

¹⁰⁷ er-Ra'd 13/43.

¹⁰⁸ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 577.

¹⁰⁹ İbrâhîm 14/45.

¹¹⁰ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 600; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 2/123.

İbn Mâlik, fâilin âmili olan fiilin hazfedilmesini şu ayetle anlatır: وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ: “Her işi düzenleyen kimdir?” Onlar: “Allah’tır!” diyecekler.”¹¹¹ Hazfedilen fiilin takdiri şöyledir: فَسَيَقُولُونَ: يُدَبِّرُهُ اللَّهُ. “Diyecekler: Her işi düzenleyen Allah’tır.”¹¹²

Haberin önde ve mübtedânın sonda bulunabilmesini şu ayetle açıklar: وَأَسْرُوا cümlesi وَأَسْرُوا النَّجْوَى ¹¹³ “O zalimler şu gizli fısıltıyı yaptılar.”¹¹³ النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا. mukaddem haberdir, الَّذِينَ ismu’l-mevsûldur, fetha üzere mebnîdir, mahallen merfûdur ve muahhar mübtedâdır.¹¹⁴

النُّونُ (nûn)’un düşebileceğini şöyle beyan eder: وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ. “Kurdukları düzenlerden endişe etme.”¹¹⁵ وَلَا تَكُ ifadesi النُّونُ (nûn) düşebilmiştir.¹¹⁶

مَا’nın olumsuz gelecek manası taşıdığını şu ayetle izah eder: لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ. “Onlar orada bir yorgunluk hissetmezler ve oradan çıkarılacak da değillerdir.”¹¹⁷ مَا edatı isim ve haber almıştır. Ayrıca geldiği cümleye gelecekte gerçekleşecek olumsuz mana katmıştır.¹¹⁸

قَالَ fiilinden sonra elif nûn maddesinin kesreli olmasını şu ayetle ifade eder: قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ. “Çocuk: “Ben şüphesiz Allah’ın kuluyum ” dedi.”¹¹⁹ قَالَ fiili bulunduğu için hemzesi kesreli olmuştur.¹²⁰

¹¹¹ Yûnus 10/31.

¹¹² İbn Mâlik, ‘Umdetü’l-Hâfız, 192.

¹¹³ el-Enbiyâ 21/3.

¹¹⁴ İbn Mâlik, el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye, 367.

¹¹⁵ en-Nahl 16/127.

¹¹⁶ İbn Mâlik, el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye, 422.

¹¹⁷ el-Hicr 15/48.

¹¹⁸ İbn Mâlik, Şerhu’t-Teshîl, 1/381-382.

¹¹⁹ Meryem 19/30.

¹²⁰ İbn Mâlik, Şerhu’t-Teshîl, 2/19.

وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُوُ الْإِبْتِدَاءِ 'nin haberinin başına 'لام'ın gelebilmesini şöyle anlatır: مَغْفِرَةً لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ. "Şüphesiz Rabbin, insanların zulümlerine rağmen bağışlama sahibidir."¹²¹ 'لام'ın haberidir ve başında الْإِبْتِدَاءِ vardır.¹²²

فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيْنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ 'nin ta'lîl manasında olmasını şöyle delillendirir: يَخْشَى. "Öğüt dinlemesi veya korkması için, ona yumuşak söz söyleyin."¹²³ لَعَلَّ âmil olmuştur ve bulunduğu cümleye ta'lîl manası katmıştır.¹²⁴

2.1.2. Hadis

İbnü'l-Hâcib, merfû'âtı ele alırken herhangi bir hadisi delil olarak kullanmamıştır. İbn Mâlik ise 30 adet hadisi, delil olarak değerlendirmiştir. Merfû'ât ile ilgili yararlandığı bazı hadisler aşağıda örneklerle izah edilecektir. Ayrıca tablo şeklinde tüm hadisler ekler bölümünde cilt ve sayfa numaralarıyla birlikte açıklanacaktır.

İbn Mâlik, fâilin hazfedilmesinin mümkün olduğunu şu hadisle izah eder: لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ. "Zina yapan bir kimse mü'min olduğu halde zina yapmaz."¹²⁵ يَزْنِي cümlesinin fâili الزَّانِي lafzıdır ve cevâzen hazfedilmiştir.¹²⁶

Ma'lûm olan fâilin hazfedilmesi ve yerine nâibu'l-fâilin gelmesini şu hadisle izah eder: نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ. "Yürüyerek bir ayda aşılacak mesafede bulunan

¹²¹ er-Ra'd 13/6.

¹²² İbn Mâlik, 'Umdetü'l-Hâfız, 222.

¹²³ Tâhâ 19/44.

¹²⁴ İbn Mâlik, Şerhu't-Teshîl, 2/7.

¹²⁵ Ebû 'Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, el-Câmi'u's-Şaḥîḥ, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir (Beyrût: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001) 3/136; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), Şaḥîḥu Müslim, thk. Muhammed Fuâd 'Abdûlbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1412/1991), 76.

¹²⁶ İbn Mâlik, Şerhu't-Teshîl, 2/123-124

düşmanlara korku salmakta bana yardım edildi.”¹²⁷ نُصِرْتُ meçhul fiildir ve kendine bitişen muttasıl zamir nâibu’l-fâilidir.¹²⁸

Mübtedânın nekre olabilmemesini şu hadisle delillendirir: “أَمْرٌ بِمَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ.” “İyiliği emretmek sadakadır.”¹²⁹ أمر mübtedâdır ve nekredir.¹³⁰

Haber olan lafız cümle olup mübtedâ ile aynı manayı taşıdığı zaman mübtedâyâ dönen bir rabitanın olmamasına şu hadisi delil gösterir: أَفْضَلُ مَا قُلْتُهُ أَنَا وَالنَّبِيُّونَ مِنْ قَبْلِي: “Ben ve benden önceki peygamberlerin söylediği en güzel söz: “Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur.” Sözüdür.”¹³¹ أَفْضَلُ مَا قُلْتُهُ أَنَا وَالنَّبِيُّونَ مِنْ قَبْلِي cümlesi mübtedâdır. لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ cümlesi haberdur, mübtedâ ile aynı manayı taşımaktadır ve kendisinde mübtedâyâ dönen herhangi bir bağ yoktur.¹³²

Haberin vucûben mübtedâyâ takdimini şu hadisle delillendirir: مِنْ حُسْنِ إِسْلَامٍ “Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi, Müslümanlığının güzelliğindendir.”¹³³ تَرَكَ mübtedâdır, habere dönen bir zamir kendisine bitişmiştir ve zorunlu olarak sonda gelmiştir. مِنْ حُسْنِ إِسْلَامٍ lafzı ise mukaddem haberdur.¹³⁴

رَجَعَ fiilinin صار anlamında olup isim ve haber alabileceğini şu hadisle delillendirir: “Benden sonra birbirinizin

¹²⁷ el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-Şaḥîḥ*, 1/95; Ebû ‘Abdurrahman Ahmed b. Şu‘ayb b. Ali en-Nesâî (ö. 303/915), *Sünenü’n-Nesâî*, thk. Râ’id b. Sabrî b. Ebî ‘Alife (er-Riyâd: Dâru’l-Hadâra li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 1436/2014), 63.

¹²⁸ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/125.

¹²⁹ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nîsâbûrî (ö. 311/924), *Şaḥîhu İbni Huzeyme*, thk. Mustafâ el-A‘zamî (er-Riyâd: el-Mektebetü’l-İslâmî, 3. Basım, 1424/2003), 605-606.

¹³⁰ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 363.

¹³¹ Ebû’l-Fadl Zeynüddîn ‘Abdurrahim b. el-Hüseyn b. ‘Abdurrahman el-‘Îrâkî (ö. 806/1404), *el-Muḡnî ‘an Ḥamli’l-Esfâr*, thk. Ebû Muhammed Eşref b. ‘Abdulkaksûd (er-Riyâd: Mektebetü Taberiyye, 1415/1995), 244.

¹³² İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 344.

¹³³ Ebû ‘Îsâ Muhammed b. ‘Îsâ b. Sevre et-Tirmizî (ö. 279/892), *Sünenü’t-Tirmizî*, thk. İbrâhîm ‘Atve ‘İvad (el-Kâhire: Matba‘atü Mustafa’l-Bâbi’l-Halebî, 1382/1962) 4/558.

¹³⁴ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 371.

boyunlarını vuran kafirler durumuna düşmeyin!”¹³⁵ كُفَّارًا kelimesi mansûbdur ve رَجَعَ’nin haberidir. Ayrıca رَجَعَ fiili, صار, “oldu ve dönüştü” manasındadır.¹³⁶

İbn Mâlik, غَدَا ve رَاح fiillerinin كَانَ ve benzerleri gibi âmil olmasını şöyle açıklar: “Sabahleyin aç olarak gidip akşamleyin tok olarak dönen kuşların rızıklandırıldığı gibi siz de rızıklandırılırsınız.”¹³⁷ غَدَا ve رَاح fiillerin mansûb olup غَدَا ve رَاح fiillerin haberidirler.¹³⁸

İbn Mâlik, لَوْ edatından sonra كَانَ ve isimin hazfedilmesine şu hadisi delil gösterir: “Demir bir yüzük dahi olsa onu mehir olarak ver.”¹³⁹ Hazfedilen كَانَ ve isminin takdiri şöyledir: “Verilen demir bir yüzük dahi olsa.” mansûbdur ve كَانَ’nin haberidir.¹⁴⁰

لَعَلَّ أَنْ تُخَلَّفَ حَتَّىٰ gelmesini şu hadisle izah eder: “Umulur ki Allah sana uzun ömür verecek, bazı insanlar senden fayda ve diğerleri zarar görecektir.” (Hadis’te kastedilen sahâbî Sa’d b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675)’tır).¹⁴¹ لَعَلَّ أَنْ تُخَلَّفَ ifadesi لَعَلَّ’nin haberidir ve başına أَنْ edatı vardır.¹⁴²

Cinsini nefyeden لَا’nın haberinin hazfedilmesine şu hadisi delil getirir: لَا ضَرَرَ وَلَا ضَرَارَ. “Kimseye kasten zarar verilemez; zarara zararla karşılık da verilemez.”¹⁴³ لَا ضَرَرَ وَلَا ضَرَارَ ifadesi cinsini nefyeden لَا’nın hazfedilmiş haberidir.¹⁴⁴

¹³⁵ el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-Şaḥîḥ*, 1/35; Müslim, *Şaḥîḥu Müslim*, 82; en-Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 561.

¹³⁶ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 390.

¹³⁷ en-Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Hasan ‘Abdûlmün‘im Şelebî (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 10/389.

¹³⁸ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 392.

¹³⁹ Ebû ‘Abdullah b. Mâlik b. Ebî ‘Âmir el-Yemenî Mâlik b. Enes, *Muvattâ‘*, thk. Muhammed Mustafâ el-A‘zamî (Ebû Dabî: el-Câmi‘atü’l-İslâmiyye, 1425/2004) 751; en-Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, 452.

¹⁴⁰ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 417.

¹⁴¹ el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-Şaḥîḥ*, 2/81; Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd (ö. 275/889), *Sünenü Ebî Dâvud*, nşr. Muhammed b. Sâlih er-Râcihî (‘Ammân: Beytül-Efkârî’d-Düveliyye, t.y.), 324.

¹⁴² İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/47.

¹⁴³ Mâlik b. Enes, *Muvattâ‘*, 1174.

¹⁴⁴ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/57.

2.1.3. Şiir

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik merfû'âtı işlerken şiirlerden yararlanmış, 111 şairin 187 adet şiirini kullanmışlar ve şairi belli olmayan 171 şiiri zikretmişlerdir. Ele alınan 358 şiirden 10'u ortak, 8'i İbnü'l-Hâcib'e ait eserlerde ve geriye kalan 340 şiirin tamamı sadece İbn Mâlik'in eserlerinde mevcuttur. Her iki müellifin kullandığı bazı şiirler, İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in ele aldığı bir kısım şiirler başlıklar halinde aşağıda incelenecek. Ayrıca ekler bölümünde tüm şairler, ait olduğu dönemler ve bahsi geçen konular cilt ve sayfa numaralarıyla gösterilecektir.

a) Her iki müellifin istişhâd ettikleri şiirler.

Fâilin fiilinin hazfedilmesiyle ilgili şu şiiri delil olarak ele alırlar:

لَيْلِكَ يَزِيدُ ضَارِعٌ لِحُصُومَةٍ وَمُخَبِّطٌ مِمَّا تُطِيحُ الطَّوَائِحُ.
(الطويل)

“Gözyaşı dökülsün Yezîd'e onun için ağlar hasımlarına karşı zelil olan ve musibetlerin nâçar bıraktığı ihtiyaç sahibi.”¹⁴⁵ Zikredilen şiir Nehşel b. Harâ (ö. 45/665)'ya aittir.¹⁴⁶ ضَارِعٌ lafzı fâildir, merfûdur, يَبْكِي lafzı fiilidir ve cümleden anlaşıldığı için zikredilmemiştir.¹⁴⁷

Mef'ûl ile birlikte câr-mecrûr bir cümlede varsa hangisinin fâilin yerine gelebileceğini ifade etmek için şu şiiri kullanmışlardır:

لَسَبُّ بِذَلِكَ الْجَرِّ وَالْكَالِبِ . وَلَوْ وَلَدْتُ قَفِيرَةً جَرَّوْكَ كَلْبٍ .
(الوافر)

¹⁴⁵ Ebû Bişr 'Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn (el-Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 3. Basım, 1408/1988), 1/366; Ebû Muhammed 'Abdullah b. Müslim b. Kuteybe (ö. 276/889), *eş-Şi'r ve 'ş-Şü'arâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (el-Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 4. Basım, 1377/1958); 100; Ebü'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed 'Abdulhâlik 'Udeymi (el-Kâhire: İhyâ'u't-Türâsi'l-İslâmî, 1415/1994), 3/282.

¹⁴⁶ Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Ali b. Ya'îş b. Muhammed el-Esedî, *Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemahşeri*, thk. İmîl Bedî' Ya'kûb (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/214.

¹⁴⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 334; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 593; Muhammed b. Muhammed b. Mâlik İbnü'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım 'alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000), 161.

“Kufeyra (Ferazdak’ın annesi) bir köpek yavrusu doğursaydı sövülürdü bütün köpekler bu enikten dolayı.”¹⁴⁸ Bahsi geçen şiir Cerîr (ö. 110/728 [?])’e aittir.¹⁴⁹ سُبَّ meçhul fiildir ve nâibu’l-fâile ihtiyaç duyar. İbnü’l-Hâcib’e göre الكِلَابَ mef’ûldür ve merfû olup fâilin yerine geçmelidir.¹⁵⁰ İbn Mâlik de câr-mecrûr olan الجُرِّو’nin nâibu’l-fâil olabileceği görüşündedir.¹⁵¹

İbnü’l-Hacib ve İbn Mâlik’e göre مَا تَنْفَكُ fiili tam fiil olduğu zaman fâili kendinden önce gelebilir ve bu durumda isim ve haber alamazlar.¹⁵²

خَرَّاجِيحٌ مَا تَنْفَكُ إِلَّا مُنَاخَةً
عَلَى الْخَسْفِ أَوْ نَرْمِي بِهَا بَلَدًا قَفْرًا.
(الطويل)

“Açlıktan zayıf düşmüş develerle, hayat emaresi olmayan yerlerde yolculuk yapıyoruz.”¹⁵³ Örnek verilen şiir Zü’r-Rumme (ö. 117/735)’ye aittir, مَا تَنْفَكُ tam fiildir, كَانَ ve benzerleri gibi âmil değildir ve cümlelerin ortasında gelmiştir.¹⁵⁴

كَانَ’nin صَارَ manasında isim ve haber alacağına şu şiiri örnek verirler:

بَيْتِهَاءَ قَفْرٍ وَالْمَطْيُ كَانَهَا
قَطَا الْحَزْنَ قَدْ كَانَتْ فِرَاخًا يُبْضُهَا.
(الطويل)

¹⁴⁸ İmâdüddîn İsmâîl b. Ali b. Mahmûd el-Eyyûbî Ebü’l-Fidâ’ (ö. 732/1331), *Kitâbu’l-Künnâş fî Fenni’n-Nahv ve’s-Şarf*, thk. Riyâd b. Hasan el-Havvâm (Beyrût: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 1425/2004), 1/140; ‘Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî, *Hizânetü’l-Edeb*, thk. ‘Abdüsselâm Muhammed Hârûn (el-Kâhire: Mektebetü’l-Hâncî, 4. Basım, 1418/1997), 1/337.

¹⁴⁹ Cerîr b. ‘Atıyye b. el-Hatafâ et-Temîmî, *Dîvânu Cerîr* (Beyrût: Dâru Beyrût, 1406/1986), 58; Muhammed b. Muhammed Hasan Şürrâb (ö. 1434/2013), *Şerhu’l-Şevâhidi’s-Şi’riyye Ümmâti fî’l-Kütübi’n-Nahviyye* (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1427/2007), 1/96.

¹⁵⁰ İbnü’l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 169-170.

¹⁵¹ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/128, 4/229.

¹⁵² İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 912; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 421; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 1/357.

¹⁵³ ‘Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü’l-Edeb*, 9/247.

¹⁵⁴ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 912; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 421; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 1/357, 4/263.

“Binekler, ıssız çöllerde ilerlerken hızlı adımlarla, yumurtalarından yavruları çıkmış bağırtlak kuşları gibi.”¹⁵⁵ Misal verilen şiir İbn Ahmer (ö. 75/694 civarı)’e aittir.¹⁵⁶ *فِرَاحًا* mansûbdur, *كَانَ*’nin haberidir, *بَيُوضُهَا* merfûdur, *كَانَ*’nin ismidir ve yumurtalar yavruya dönüştüğünden *كَانَتْ* lafzı *صَارَ* anlamına gelmektedir.¹⁵⁷

إنَّ edatının *إِذَا* الفجائية’den sonra gelip âmil olabilmesini şöyle aktarırlar:

وَكُنْتُ أَرَى زَيْدًا كَمَا قِيلَ سَيِّدًا إِذَا إِنَّهُ عَبْدٌ الْقَفَا وَاللَّهَازِمُ.

(الطويل)

“Sanıyordum Zeyd’i efendi söylendiği gibi, ense ve kulak altlarına bakınca anladım ki köle.” Bahsi geçen şiirin şairi belli değildir.¹⁵⁸ İstişhâd edilen şiirde elif nûn maddesi (*إِنَّ*) *إِذَا* الفجائية’den sonra hemzesi kesreli olmuştur.¹⁵⁹

عَلِمَ fiilinden sonra elif nûn maddesi (*أَنَّ*)’nin fethalı okunabileceğini şu beyitle anlatırlar:

وَالْأَفَاعِلُمَا أَنَا وَأَنْتُمْ بُغَاةٌ مَا بَقِينَا فِي شِقَاقٍ.

(الوافر)

“Biliniz ki aramızda husumet ve niza devam ettiği sürece biz ve siz uzak olacağız haktan.” Zikredilen şiirin şairi Bişr b. Ebî Hâzim el-Esedî (ö.598)’dir.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Ebü’l-Berakât Kemâlüddîn ‘Abdurrahman b. Muhammed b. ‘Abdullah el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, thk. Muhammed Behcet el-Baytâr (Dımaşk: el-Mecme‘u’l-‘İlmiyyü’l-‘Arabiyye, 1377/1957), 137; ‘Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hiżânetü’l-Edeb*, 9/201.

¹⁵⁶ Muhammed Hasan Şürrâb, *Şevâhidü’ş-Şi‘riyye*, 2/44.

¹⁵⁷ İbnü’l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 365; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 393; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 1/345-346, 4/285.

¹⁵⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/144; el-Müberred, *el-Muktedab*, 2/350; Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî İbnü’s-Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Nahv*, nşr. ‘Abdülhüseyn el-Fetelî (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 3. Basım, 1417/1996), 1/265.

¹⁵⁹ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 966; a.mlf., *el-Vâfiye*, 390; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 485; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 2/22, 4/336.

¹⁶⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/156; İbnü’s-Serrâc, *el-Uşûl*, 1/253; el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, 154.

فَاعْلَمُوا fiilinden sonra cümle olacağından elif nûn maddesi (إِنَّ) kesreli olması gerekirken (أَنَّ) şeklinde fethalı olmuştur.¹⁶¹

Cinsini nefyeden لا'nın önüne istifhâm edatı geldiğinde de âmil olabileceğini şu şiirle ifade ederler:

أَلَا رَجُلًا جَزَاهُ اللَّهُ خَيْرًا
يَدُلُّ عَلَى مُحَصَّلَةٍ تَبَيَّتْ.
(الوافر)

“Allah, ondan razı olsun! Değerimi bilecek ve eşim olacak bir kadını bulmam için bana yol gösterecek biri yok mu?”¹⁶² Bahsi geçen şiir ‘Amr b. Kî'âs (ö. ?/?)'a aittir.¹⁶³ Delil getirilen şiirde لا'nın önünde istifhâm hemzesi vardır ve isim ve haber almıştır. رَجُلًا mansûbdur ve Cinsini nefyeden لا'nın ismi olabilmıştır.¹⁶⁴

b) İbnü'l-Hâcib'in istişhâd ettiği şiirler

Peş peşe gelen fiillerden ikincisinin âmil olabileceğini şu beyitle anlatır:

وَكُمَّا مُدْمَاءٌ كَانَ مُتَوْنَهَا
جَرَى فَوْقَهَا وَاسْتَشَعَرَتْ لَوْنٌ مُدْهَبٌ.
(الطويل)

“Kanla kaplanmış gibi koyu kızıl atlar, sırtlarında sanki altın rengi bir örtü taşıyor.”¹⁶⁵ Örnek verilen şiirin şairi Tufeyl el-Ganevî (ö. 610 [?])'dir.¹⁶⁶ جَرَى ve

¹⁶¹ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 968; a.mlf., *el-Vâfiye*, 392; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 513; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 2/50-51, 4/301.

¹⁶² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/308; İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl*, 1/398; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hiżânetü'l-Edeb*, 3/51.

¹⁶³ İmîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî Şevâhidi'l-Lügati'l-'Arabiyye* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/518.

¹⁶⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 575; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 533; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 2/71, 4/240.

¹⁶⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/77; el-Müberred, *el-Muktedab*, 4/75.

¹⁶⁶ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 1/207; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-'Aynî (ö. 855/1451), *el-Makâşidü'n-Nahviyye fî Şerhi Şevâhidi Şürûhi'l-Elfiyye*, thk. Komisyon (el-Kâhire: Dâru's-Selâm, 1431/2010), 1025.

استشعرت fiilleri art arda gelmişlerdir ve mef'ûl olan لَوْن'yi fiili mansûb yapmıştır.¹⁶⁷

İbnü'l-Hâcib, muhaffef olan اُن'in ismini nasb yapabilmesi hususunda şiirle örnek verilmesini kural dışı bulur.¹⁶⁸

فَلَوْ أَنَّكَ فِي يَوْمِ الرَّخَاءِ سَأَلْتَنِي
فِرَاقَكَ لَمْ أَبْخَلْ وَأَنْتَ صَدِيقُ.
(الطويل)

“Ayrılmayı isteseydin bolluk zamanında bundan imtina etmezdim sevgine sadakat üzere iken.” Zikredilen şiirin şairi belli değildir.¹⁶⁹ ك muttasıl zamirdir ve muhaffef olan اُن'in ismi olabilir şeklindeki görüş kural dışıdır.¹⁷⁰

لَعَلَّ edatının kendisinden sonra gelen ifadeyi mecrûr yapması şâzdir.
فَقُلْتُ ادْعُ أُخْرَى وَارْفَعْ الصَّوْتِ بَعْدَهَا
لَعَلَّ أَبِي الْمِغْوَارِ مِنْكَ قَرِيبُ.
(الطويل)

“Dedim ki yeniden çağır, ikinci kez seslen belki yakındır Ebü'l-Migvâr sana.” Örnek verilen şiir Ka'b b. Sa'd el-Ganevî (ö. 612)'ye aittir.¹⁷¹ Şiirde gelen لَعَلَّ edatı اَبِي lafzını kural dışı olarak cerr etmiştir.¹⁷²

İbnü'l-Hâcib, اِنْ edatından sonra ما gelirse isim ve haber almamasını mümkün görür.

¹⁶⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 344.

¹⁶⁸ İbnü'l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 396.

¹⁶⁹ Hibetullah b. Ali b. Muhammed b. Hazma el-Hasen el-'Alevî İbnü's-Şecerî (ö. 542/1148), *el-Emâlî*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (el-Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1413/1992), 3/153; el-Enbârî, *el-İnşâf fî Mesâ'ilî'l-Hilâf Beyne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Cevde Mebrûk Muhammed Mebrûk (el-Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1423/2002), 169, 700.

¹⁷⁰ İbnü'l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 396.

¹⁷¹ el-Murâdî, *el-Cena'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*, thk. Fahreddîn Kabâve-Muhammed Nedîm Fâdl (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992), 584; 'Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hiżânetü'l-Edeb*, 10/426; İmîl Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 1/518.

¹⁷² İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 978; a.mlf., *el-Vâfiye*, 397.

وَلَسْتُ بِالْأَكْثَرِ مِنْهُمْ حَصًى

وَأَنَا الْعِزَّةُ لِلْكَثِيرِ.

(السريع)

“Sayıca onlardan üstün değilsin, zafer ancak (askerleri) çok olanındır.” Zikredilen şiir A‘şâ (ö. 7/629)’ya aittir.¹⁷³ Bahsi geçen şiirde إِنَّ’den sonra ما gelmiştir ve إِنَّ ismini nasb yapamamıştır; zira الْعِزَّة merfûdur ve إِنَّ’nin ismi değildir.¹⁷⁴

c) İbn Mâlik’in istişhâd ettiği şiirler

İsmu’l-mevsûlün fâil olabileceğini açıklarken şu beyti örnek olarak kullanır:

يَسُرُّ الْمَرْءَ مَا ذَهَبَ اللَّيَالِي

وَكَانَ ذَهَابُهُنَّ لَهُ ذَهَابًا.

(الوافر)

“Mutlu eder kişiyi gecelerin geçmesi, bilmez ki geçen günler ömründen düşen yapraklardır.”¹⁷⁵ Bahsi geçen şiirin şairi belli değildir.¹⁷⁶ مَا ذَهَبَ اللَّيَالِي cümlesindeki مَا ismu’l-mevsûldur, mahallen merfûdur ve fâildir. الْمَرْء lafzı mansûbdur ve mef‘ûl olmuştur.¹⁷⁷

Mef‘ûlle birlikte aynı cümlede bulunan câr-mecrûrun nâibu’l-fâil olabilmesini şu şiirle ifade eder:

أَتِيحَ لِي مِنَ الْعِدَا نَذِيرًا

بِهِ وَقِيْتُ الشَّرِّ مُسْتَطِيرًا.

(الرجز)

¹⁷³ el-Hasen b. Ahmed b. ‘Abdulğaffâr b. Süleymân Ebû Ali el-Fârisî, *et-Tekmile*, thk. Hasan Şâzelî Ferhûd (er-Riyâd: Câmi‘atü’r-Riyâd, 1401/1981), 97; ‘Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hiżânetü’l-Edeb*, 1/185; İmîl Ya‘kûb, *el-Mu‘cemu’l-Mufaşşal*, 3/456.

¹⁷⁴ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 963.

¹⁷⁵ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî ‘İlmi’l-‘Arabiyye*, thk. Fahr Sâlih Kadâre (‘Ammân: Dâru ‘Ammâr, 1425/2004), 321; el-Murâdî, *el-Cena’d-Dânî*, 331.

¹⁷⁶ Muhammed Hasan Şürrâb, *Şevâhidü’ş-Şi‘riyye*, 1/102.

¹⁷⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/105, 4/229.

“Bahşedildi bana bir uyarıcı, korundum onunla düşmanlara karşı her yeri saran şerden.”¹⁷⁸ Misal verilen şiirin şairi Yezîd b.el-Ka‘kâ (ö. 130/747-48)’dır.¹⁷⁹ مِنَ الْعِدَا
câr-mecrûdur ve mahallen merfûdur; çünkü fâilin yerine gelebilmiştir.¹⁸⁰

Masdar fiilin yerine geçip haber olduğunda mübtedânın hazfedilmesinin zorunluluğuyla ilgili şu beyti delil gösterir:

يَشْكُو إِلَى جَمَلِي طُولَ السُّرَى
صَبْرٌ جَمِيلٌ فَكَلَانَا مُبْتَلَى.
(الرجز)

“Şikâyet eder durur devam gece boyu süren yolculuktan bize düşen sabırdır; zira ikimiz de mustaribiz bir dertten.”¹⁸¹ Zikredilen şiir Mülebbed b. Harmele (ö. 138/755)’ye aittir.¹⁸² صَبْرٌ masdardır, merfûdur, haberin yerine geldiği için mübtedâ vucûben hazfedilmiştir ve şöyle takdir edilir: أَمْرُنَا صَبْرٌ جَمِيلٌ. Durumumuz güzelce sabretmektir.¹⁸³

Ma‘rife olan haberin cevâzen önde gelmesine şu şiiri delil gösterir:

وَأَغْنَاهُمَا أَرْضَاهُمَا بِنَصِيهِ
وَكُلُّ لَهُ رِزْقٌ مِنَ اللَّهِ وَاجِبٌ.
(الطويل)

“En zengini en fazla razı olanıdır nasibine; zira Allah rızık vermiştir herkesin kendine.” Bahsi geçen şiirin şairi belli değildir.¹⁸⁴ أَغْنَاهُمَا lafzı mukaddem haberdur,

¹⁷⁸ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, thk. Hasan Hindâvî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1419/1998), 6/244; Ebû'l-Berekât Muhammed b. Radiyyiddîn Bedrüddîn el-Gazzî (ö. 984/1577), *el-Behcetü'l-Vâfiye bi Huceti'l-Hulâşati'l-Elfiyye*, thk. Hamza Mustafa Hasan Ebû Tûhe (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1440/2019), 1/283.

¹⁷⁹ Muhammed Hasan Şürrâb, *Şevâhidü's-Şi'riyye*, 1/427.

¹⁸⁰ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/128, 4/267.

¹⁸¹ Ebû 'Abdurrahman b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el-Halîl el-Ferâhîdî (ö. 175/791), *el-Cümel fî'n-Nahv*, thk. Fahreddîn Kabâve (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 152; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/321; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *et-Tezyîl*, 7/220.

¹⁸² İmîl Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal*, 3/456.

¹⁸³ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 361-362; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 1/288, 4/311.

¹⁸⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *et-Tezyîl*, 3/337; Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed Nâzirü'l-Ceyş (ö. 778/1376), *Temhîdül-Kavâ'id bi şerhi Teshîli'l-Fevâ'id*, thk. Komisyon (el-Kâhire: Dâru's-Selâm, 1428/2007), 933.

zamire muzâf olduğu için ma‘rife olmuştur ve mübtedâ olan اَرْضَاهُمَا'nın önünde yer almıştır.¹⁸⁵

فَأَصْبَحُوا قَدْ أَعَادَ اللَّهُ نِعْمَتَهُمْ
إِذْ هُمْ قُرَيْشٌ وَإِذَا مَا مِثْلُهُمْ بَشَرٌ.
delillendirir:

(البسيط)

“Allah nasıbdâr eyledi onları yeniden; çünkü onlar Kureys’tendir ve yoktur benzerleri beşerden.” Örnek verilen şiir Ferezdak (ö. 114/732)’a aittir. Zikredilen şiirde اَصْبَحَ lafzı صار manasındadır ve âmilidir.¹⁸⁶

وَمَا خُذَلْ قَوْمِي فَأَخْضَعَ لِلْعِدَا
وَلَكِنْ إِذَا أَدْعَوْهُمْ فَهُمْ هُمْ.
durum teşkil ettiğini şu şiirle açıklar:

(الطويل)

“Yüzüstü bırakmadı ki beni kavmim boyun eğeyim düşmanlara aksine ne zaman çağırırsam onları yetiştiler yardımıma.” Bahsi geçen şiirin kime ait olduğu belli değildir.¹⁸⁷ خُذَلْ mukaddem haberdur, merfûdur ve önde zikredildiği için مَا'nın haberi olamamıştır.¹⁸⁸

إِنَّ ve benzerlerinin haberleri talebî cümle olduğu zaman şâz olarak isim ve haber almalarına şu beyti delil gösterir:

(البسيط)

¹⁸⁵ İbn Mâlik, *Şerhu 't-Teshîl*, 1/297, 4/230.

¹⁸⁶ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 395; a.mlf., *Şerhu 't-Teshîl*, 1/373, 4/272.

¹⁸⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *et-Tezyîl*, 4/256; el-‘Aynî, *el-Mağâşidü 'n-Nahviyye*, 638.

¹⁸⁸ İbn Mâlik, *Şerhu 't-Teshîl*, 1/370.

“Dün liderlerini öldürdüğünüz kimselerin onun intikamını almayacağını sanmayın. Onların sessizliği geceyi sizin gibi uyuyarak geçirdikleri anlamına gelmez.”¹⁸⁹ Örnek verilen şiir Ebû Mük‘at (ö. ?/?)'a aittir.¹⁹⁰ لَا تَحْسِبُوا لَيْلَهُمْ عَنْ لَيْلِكُمْ nin haberi. إِنَّ'ın taleb bildirmektedir ve mahallen merfûdur ve kuralın aksine نَما. olabilmıştır.¹⁹¹

Cinsini nefyeden لا'nın ismine fetha üzere mebnî bir kelimenin atfedilebilmesine şu şiiri delil gösterir:

فَلَا لَعُوٌّ وَلَا تَأْثِيمَ فِيهَا
وَمَا فَاهُوا بِهِ أَبَدًا مُقِيمٌ.
(الوافر)

“Cennette ne boş bir söz ne de hesaba çekilecek bir günah vardır ve dile gelen her şey kalıcıdır ebediyyen.” Misal verilen şiirin şairi Ümeyye b. Ebi's-Salt (ö. 8/630 [?])'tır.¹⁹² لَعُوٌّ kelimesi ref' durumunda olduğu için birinci لا âmil olamamıştır. تَأْثِيمَ fetha üzere mebnîdir, ikinci لا'nın ismidir ve birinci ismin mahallindeki konuma atfedilmiştir.¹⁹³

Muzâri fiil başında لا edatı olduğu zaman muhaffef النُّونُ (nûn) ile te'kid edildiğinde sonunda sâkin النُّونُ (nûn)'un olmasını şöyle açıklar:

فَرَشَنِي بِخَيْرٍ لَا أَكُونَنَّ وَمَدَحَتِي
كَنَاحَتِ يَوْمٍ صَخْرَةً بَعْسِيلٍ.
(الطويل)

“Halimi düzelt ve güç ver bana; öyle ki seni övmem boşa gitmesin, aktarın süpürgesiyle kayayı yontmaya çalışan biri gibi umutsuz olmasın.”¹⁹⁴ Bahsi geçen şiirin

¹⁸⁹ ‘Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 10/250.

¹⁹⁰ Muhammed Hasan Şürrâb, *Şevâhidü's-Şi'riyye*, 3/59.

¹⁹¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/11, 4/328.

¹⁹² Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî, *Sırru Şinâ'ati'l-İ'râb*, thk. Hasan Hindâvî (Beyrût: Dâru'l-Kalem, 2. Basım, 1413/1993), 415; el-'Aynî, *el-Mağâşidü'n-Nahviyye*, 801.

¹⁹³ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 525.

¹⁹⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî-Muhammed Ali en-Neccâr (el-Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısıryye, 1374/1955), 2/80.

şairi belli değildir.¹⁹⁵ أَكُونُ şeklinde gelen muzâri fililin başında لا edatı olduğu için sonuna te'kid التَّوْنُ (nûn)'u gelebilmiştir.¹⁹⁶

2.1.4. Atasözleri

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik merfû'ât konusunda 12 adet atasözünü delil olarak getirmişlerdir. Atasözlerinden bir kısmı aşağıda örneklerle açıklanacaktır. Ayrıca ekler bölümünde atasözleri, anlamları, geçtikleri konular ve kaynaklar cilt ve sayfa numaraları ile birlikte tablo halinde gösterilecektir.

a) İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in istişhâd ettikleri atasözü delili

Mübtedânın vucûben nekre olmasını şu atasözüyle ifade ederler: شَرُّ أَهْرَ ذَا نَابٍ. “Köpeğin havlaması hayra alâmet değildir.”¹⁹⁷ شَرُّ mübtedâdır, merfûdur, başında mukadder olarak مَا nefy edatı vardır, إِلَّا istisnâ edatıyla tahsis edimiştir, anlam olumlu olmuştur, zikredilen hususlara istinaden mübtedâ nekre olabilmıştır ve takdîr edilen cümle şöyle ifade edilir: “Köpeğin havlaması hayra alâmet değildir.”¹⁹⁸

b) İbnü'l-Hâcib'in istişhâd ettiği atasözü delili

Fâilin filinin hazfedilmesine şu meseli delil getirir: إِلَّا حَظِيَّةٌ فَلَا أَلِيَّةَ. “İyilik et denize at!”¹⁹⁹ حَظِيَّةٌ fâilidir, merfûdur ve fiili hazfedilmiştir.²⁰⁰

¹⁹⁵ el-'Aynî, *el-Maḥâşidü'n-Nahviyye*, 1382.

¹⁹⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/273, 4/321; a.mlf., *Umdetü'l-Hâfiẓ*, 328-329.

¹⁹⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/329; İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl*, 1/99; Ebü'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî (ö. 518/1124), *Mecma'u'l-Emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdülhamîd (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1374/1955), 1/370.

¹⁹⁸ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 358; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/295.

¹⁹⁹ el-Hasen b. Abdullah b. Sehl Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009), *Kitâbu Cemhereti'l-Emsâl*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm-'Abdülmeccid Katâmîş (Dâru'l-Cîl, 2. Basım, 1408/1988), 1/67; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl*, 1/20.

²⁰⁰ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 337-338.

c) İbn Mâlik'in istişhâd ettiği atasözleri

Fâilin cevâzen mef'ûlden sonra gelmesini şu atasözüyle ifade eder: أَضَنْتُ سَلْمَى. سَلْمَى ve الْحُمَّى "Hummâ hastalığı Selmâ'nın bitkin düşmesine sebep oldu." lafızları takdiren i'râb alırlar ve bundan dolayı zikredilen cümlede önce fâil sonra mef'ûl gelmelidir; ancak karîne bulunduğundan ötürü mef'ûl olan سَلْمَى önde gelebilmiştir.²⁰¹

Masdar olan أَنْ'in hazfedilip sılasının mübtedâ olmasını şu meselle izah eder: تَسْمَعُ تَسْمَعُ "Mu'aydî'yi işitmen görmenden daha iyidir."²⁰² تَسْمَعُ muzârî fiildir, merfûdur, başında hazfedilmiş أَنْ vardır, ve mübtedâ olmuştur.²⁰³

İbn Mâlik'e göre كَانَ ve benzerleri mesel olan ifadelerin başına gelip âmil olamazlar. الْكِلَابُ عَلَى الْبَقَرِ. "Yırtıcı hayvanlarla köpekleri baş başa bırakıp birbirlerine saldırmalarını bekleme anlamında: İti ite kırdırmaya, denir."²⁰⁴ "İştahı olmayan birinin karşısında yemek yenilerek iştahını kabartmak."²⁰⁵ الْإِنْسَانُ قَبْلَ الْإِنْسَانِ. "Deveyi çöktürmeden önce ünsiyet kazanmalı: Eğer deveden süt almak istiyorsan, onu yavaşça çöktürmelisin. Eğer birine muhtaçsan, ona nazık yaklaşmalısın."²⁰⁶ Zikredilen cümlelerin tamamı meseldir ve başlarına كَانَ ve benzerleri gelememiştir.²⁰⁷

²⁰¹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 589; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, 164.

²⁰² Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838), *el-Emsâl*, thk. 'Abdülmeccid Katâmiş (Beyrût: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1400/1980), 97; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretü'l-Emsâl*, 1/266; el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl*, 1/129.

²⁰³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/284.

²⁰⁴ Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *el-Emsâl*, 284; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretü'l-Emsâl*, 2/169; ez-Zemahşerî, *el-Müsteşşâ fî Emsâli'l-'Arab* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1407/1987), 1/341.

²⁰⁵ Ebû Tâlib el-Mufaddal b. Seleme b. 'Âsım el-Lugavî en-Nahvî (ö. 290/903), *el-Fâhîr*, nşr. Muhamed Osman (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1432/2011), 173-174; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretü'l-Emsâl*, 2/57-58.

²⁰⁶ el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl*, 1/59; ez-Zemahşerî, *el-Müsteşşâ*, 1/303.

²⁰⁷ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/337.

2.2. Akli Deliller

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik merfû'âta alakalı görüşlerini ifade ederken akli delillere de müracaat ederek icmâ, kıyâs, istishâb ve istihsândan imkânlar ölçüsünde istifade etmişlerdir. Bu durum, aşağıda detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

2.2.1. İcmâ

İcmâ: Arap diliyle ilgili belli bir konuda, dilcilerin görüş birliğine varma durumudur. Nahiv âlimlerinin icmâ etmesinden maksat, Basra veya Kûfe ekolüne mensup kişilerin belli bir kaide üzerinde ittifak etmeleridir. Yapılan icmaların Kur'ân-ı Kerîm ve hadislere aykırı olmaması gerekir.²⁰⁸

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in merfû'âta dair kullandıkları icmayla alakalı bazı örnekler aşağıda ifade edilecek ve diğer örneklerin geçtiği eserler cilt ve sayfa numaraları ile birlikte dipnotlarda belirtilecektir.

a) İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in istişhâd ettikleri icmâ delilleri

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre haberin yerine gelen fâil tesniye veya çoğul olması şartıyla, nefy veya istifhâm edatından sonra gelen ismu'l-fâil vb. lafızların mübtedâ olması hususunda âlimler arasında görüş birliği vardır. “İki Zeyd أقائم الزَّيْدَانِ؟” “İki Zeyd ayakta mıdır?” الزَّيْدَانِ tesniyedir, fâildir ve haberin yerine gelmiştir. قَائِمٌ mübtedâdır, merfûdur, ismu'l-fâildir, başında istifhâm edatı vardır ve haberin yerine gelen fâili tesniye olduğu için mübtedâ olmasında hiçbir ihtilâf yoktur.²⁰⁹

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre مَادَامَ'nin haberinin kendinden önce bulunamayacağı hususunda icmâ vardır; çünkü دَامَ'nin önünde olan مَا masdardır ve başta bulunma hakkı vardır. Dolayısıyla مَادَامَ'nin haberinin tekaddüm edemeyeceği konusunda âlimler arasında görüş birliği vardır.²¹⁰

²⁰⁸ es-Süyûtî, *el-İktirâh fî 'İlmi Uşûli'n-Nahv*, thk. Mahmûd Süleymân Yâkût (Tantâ: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'a, 1426/2006), 187-188; Muhammed b. Ali b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî (ö. 1158/1745'ten sonra), *Keşşâfû Istılâhâtî'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*, thk. Komisyon (Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1417/1996), 103-106.

²⁰⁹ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 354; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 332.

²¹⁰ İbnü'l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 367; İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid ve't-Tekmilu'l-Mağâşid*, nşr. Muhammed Kâmil Berekât (el-Kâhire: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, 1387/1967), 54.

İbnü'l-Hâcib'e göre لَيْتَ ve لَعَلَّ'nin haberinin başına الفاء (fâ)'nın gelemeyeceği hususunda ittifak mevcuttur; çünkü الفاء (fâ)'nın geldiği cümleler ihbâridir. Zira لَيْتَ ve لَعَلَّ'nin haberleri inşâidir.²¹¹

İbn Mâlik ise لَيْتَ ve لَعَلَّ'nin haberlerinin önüne الفاء (fâ)'nın gelemeyeceği hakkında icmâ olduğunu belirtir.²¹²

Her iki müellifin إِنَّ ve benzerlerinin haberlerinin başına الفاء (fâ)'nın gelip gelmemesine dair görüşleri mukayese edildiğinde şunlar söylenebilir: İbnü'l-Hâcib'e göre لَيْتَ ve لَعَلَّ'nin haberleri inşâidir ve başlarında الفاء (fâ) bulunamaz. İbn Mâlik'e göre ise لَيْتَ ve لَعَلَّ diğerlerine göre güçlü âmildir ve haberlerinin başına الفاء (fâ) gelemesiz.²¹³

b) İbnü'l-Hâcib'in istişhâd ettiği icmâ delili

İbnü'l-Hâcib'e göre mübtedâ ve haberin cevâzen hazfedilmesinde âlimler arasında herhangi bir ihtilâf yoktur. الْهَلَالُ “Yemin olsun ki bu hilâldir!” الْهَلَالُ وَاللَّهِ haberdir, merfûdur ve هَذَا lafzı cevâzen hazfedilmiş mübtedâdır.²¹⁴ خَرَجْتُ فَإِذَا السَّبْعُ. “Dışarı çıktım, bir de ne göreyim yırtıcı bir hayvan!” السَّبْعُ kelimesi haberi hazfedilmiş mübtedâdır ve merfûdur. Hazfedilen cümle şöyle takdir edilir: خَرَجْتُ فَإِذَا السَّبْعُ بِالْبَابِ. “Dışarı çıktım, bir de ne göreyim yırtıcı hayvan kapıda!” بِالْبَابِ câr-mecrûrdur, mahallen merfûdur ve haberin yerine gelmiştir.²¹⁵

c) İbn Mâlik'in istişhâd ettiği icmâ delilleri

İbn Mâlik'e göre haberde mübtedâyâ dönen bir zamir bulunduğunda, mübtedânın sonda gelmesi hakkında âlimler arasında görüş birliği vardır. فِي دَارِهِ زَيْدٌ.

²¹¹ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 371.

²¹² İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 376.

²¹³ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 371; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/331-332.

²¹⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 375; Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye*, nşr. Yusuf Hasan Ömer (Bingâzî: Câmi'atü Kâryûnis, 1417/1996), 1/272-273.

²¹⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 375; er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî*, 1/272-273.

“Zeyd evindedir” زَيْدٌ lafzı muahhar mübtedâdır, haberde kendisine dönen zamir olduğu için sonda gelmiştir ve bu konuda icmâ mevcuttur.²¹⁶

İbn Mâlik’e göre haber yerine geçen zaman zarflarının fetha ya da damme olmalarında âlimler arasında görüş birliği vardır.²¹⁷

زَعَمَ الْبَوَارِحُ أَنَّ رِحْلَتَنَا غَدًا وَبِذَاكَ خَبَرْنَا الْغُرَابُ الْأَسْوَدُ.
(الكامل)

“Uğursuzluk kuşları iddia ettiler ki yolcuğumuz yarın, kara karga da haber vermişti bize bunu.” Örnek verilen şiir en-Nâbiga el-Ca’dî (ö. 65/685[?])’ye aittir.²¹⁸ Şiirde ifade edilen غَدًا lafzının merfû ya da mansûb olabilmesinde âlimler arasında görüş birliği vardır.²¹⁹

İbn Mâlik’e göre كان ’nin haberi zarf ya da câr-mecrûr olduğunda, haberin ma’mûlünün tekaddüm etmesinde herhangi bir tartışma yoktur. كَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ زَيْدٌ. كان ’ın zarfıdır, mansûbdur, haber olan “Zeyd Cuma günü i’tikâf halindeydi.” مُعْتَكِفًا. “Zeyd كَانَ فِي الْمَسْجِدِ زَيْدٌ مُصَلِّيًا. كان ’ın haberi, mansûbdur, mansûbdur, haber olan “Zeyd mescidde namaz kılıyordu.” مُصَلِّيًا كان ’ın haberi, mansûbdur, mansûbdur, haber olan فِي الْمَسْجِدِ lafzı ma’mûlüdür ve önde yer alabilmiştir.²²⁰

İbn Mâlik’e göre لَيْسَ ’nin haberinin isminden önce gelebilmesinde ve إِنَّ ve لَكِنَّ ’nin haberlerinden sonra merfû bir lafzın isimlerine atfedilmesinde icmâ vardır.²²¹

²¹⁶ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/300.

²¹⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/321.

²¹⁸ Ebû Osman ‘Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz (ö. 255/869), *Kitâbü’l-Hayevân*, thk. ‘Abdüsselâm Muhammed Hârûn (el-Kâhire: Mektebetü Mustafa’l-Bâbi’l-Halebî, 2. Basım, 1384/1965), 3/442; el-‘Aynî, *el-Mağâşidü’n-Nahviyye*, 156.

²¹⁹ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/321; 4/254.

²²⁰ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 405.

²²¹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 511; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 1/349, 2/47.

İbn Mâlik'e göre cinsini nefyeden لا'nın âmil olma vasıflarını taşıdığına isim ve haber almasında ve ma'rife olduğunda ya da ismiyle arasına bir fasıla girdiğinde âmil olamayacağı hususunda icmâ vardır.²²²

2.2.2. Kıyâs

Kıyâs: Aralarında bulunan ortak özellik, benzerlik ve sebep gibi ilişkiden dolayı bir şeye benzerinin hükmünü vermek anlamına gelen ifadedir. Nahiv konularında kıyâsın inkârı düşünülemez; çünkü nahvin tamamı kıyâsa göre düzenlenmiştir. Kıyâsı kabul etmeyen nahvi kabul etmemiş sayılır.²²³

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in merfû'âta dair kullandıkları kıyâsla alakalı bazı örnekler aşağıda ifade edilecek ve diğer örneklerin geçtiği eserler cilt ve sayfa numaraları ile birlikte dipnotlarda belirtilecektir.

a) İbnü'l-Hâcib'in istişhâd ettiği kıyâs delilleri

İbnü'l-Hâcib'e göre mübtedâ masdar olursa fâil ya da mef'ûle nispet edilirse ve ardından müte'allakı hazfedilmiş hâl olan bir lafız varsa bu durumda haber kıyasen hazfedilir. ضَرَبِي زَيْدًا قَائِمًا “Ayakta olan Zeyd'i döveceğim.” ضَرَبِي masdardır, mübtedâdır ve takdîren merfûdur. زَيْدًا mansûbdur, mef'ûldür ve masdar olan mübtedâyâ nispet edilmiştir. قَائِمًا mansûbdur, hâldir ve kıyasen hazfedilmiş haberin yerine geçmiştir. Bu durumda zikredilen cümle şöyle takdir edilir: إِذَا ضَرَبِي زَيْدًا حَاصِلٌ إِذَا ضَرَبِي “Ayakta olan Zeyd'i döveceğim.” حَاصِلٌ haberdur ve kıyâsen zikredilmemiştir.²²⁴

İbnü'l-Hâcib'e göre أَمَّا أَنْتَ مُنْطَلِقًا أَنْطَلَقْتُ. “Sen gidersen ben de giderim.” Cümlesinde كَانَ'nin başında bulunan اللَّامُ (lâm)'ın hazfedilmesi kıyâsendir. Cümle şöyle takdir edilir: أَنْتَ كُنْتَ مُنْطَلِقًا أَنْطَلَقْتُ. “Sen gidersen ben de giderim.” كَانَ hazfedildi,

²²² İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/69; a.mlf., *Teshîlu'l-Fevâid*, 68; İcmâ ile ilgili diğer örnekler için bk. İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 345, 535; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 1/ 315, 343, 372, 2/51.

²²³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 203-206; Zülfikar Tüccar, “Kıyâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1443/2022), 25/538

²²⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 180-181.

ما yerine كَانْ'nin ismi olan munfasıl zamir أَنْتَ getirildi, أَنْ'den sonra ziyade olsun diye zikredildi ve önünde bulunan اللّٰم (lâm) kıyâsen hazfedilmiştir.²²⁵

Muhaffef olan أَنْ'den sonra zamiru'ş-şe'nin gelmesi kıyâsın hilâfıdır; çünkü أَنْ'den sonra gelen ifadeler müfred ya da müfred konumunda olmalıdır. Zira zamiru'ş-şe'n'in ardında cümle olur.²²⁶

b) İbn Mâlik'in istişhâd ettiği kıyâs delilleri

İbn Mâlik'e göre haberin talebî cümlelerden olması kıyâsa uygundur; çünkü Arapça'da yaygın kullanımı vardır.²²⁷

قَلْبُ مَنْ عَيْلَ صَبْرُهُ كَيْفَ يَسْلُو
صَالِيًا نَارَ لَوْعَةٍ وَغَرَامِ.
(الخفيف)

“Sabrı kalmayan gönül nasıl teselli bulsun aşk ve sevda ateşine düşmüşken.” Örnek verilen şiirin şairi belli değildir.²²⁸ كَيْفَ يَسْلُو cümlesi haberdur, mahallen merfûdur, şart manası taşımaktadır ve kıyâsen gelmesi uygundur.²²⁹

İbn Mâlik'e göre ليس'ye benzeyen ما'nın isim ve haber alıp âmil olmaması kıyâsendir; çünkü ما edatı isimlerin ve fiillerin önünde yer alabilir. İsim ya da fiillerin başına gelip âmil olamayan harflere kıyâs edilir.²³⁰

İbn Mâlik'e göre إِنَّ'nin haberi isim cümlesi olursa önünde الابتداء'nın bulunması kıyâsendir.

إِنَّ الْكَرِيمَ لَمَنْ يَرْجُوهُ ذُو جِدَةٍ
وإنَّ تَعَذَّرَ إِيسَارُ وَتَنَوَّلَ.
(البسيط)

²²⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 566.

²²⁶ İbnü'l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 395.

²²⁷ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/310.

²²⁸ Ebû Muhammed Bahâüddîn 'Abdullah b. 'Abdurrahman b. 'Abdullah b. 'Akîl, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, thk. Muhammed Kâmil Berekât (Dımaşk: Dâru'l-Fiker, 1400/1980), 1/230; es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsüddîn (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1998), 1/315.

²²⁹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/310, 4/341.

²³⁰ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/369.

“Asil insan, zengin insanın umududur, bağışın ve maddi imkânların zorlaştığı durumda bile.” Bahsi geçen şiirin şairi belli değildir.²³¹ *لَمَنْ يَرْجُوهُ ذُو جِدَّةٍ* cümlesi *إِنَّ*’nin haberidir, mahallen merfûdur ve kıyâsa uygun olarak başında *لَا مَّ* *الابتداء* vardır.²³²

2.2.3. İstishâb

İstishâb: Aksine herhangi bir delil yoksa bir lafzı olduğu hâl üzere bırakmaya denir. Nahvin usûl ve esaslarını belirlemede mubeter delillerden biri olan istishâbdan âlimler çokça istifade etmişlerdir. Yararlanılan bazı önemli istishâb delilleri şunlardır: Mebnî olduğuna dair delil bulunana kadar isimlerde aslolan mu‘rebliktir. Fiillerde ise mebnîlik asıldır. İsimlerin nekre, mutasarrıf ve müzekker olması asıldır.²³³

İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’in merfû‘ât konularında zikrettikleri istishâbla alakalı bazı örnekler aşağıda açıklanacaktır.

a) İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’in istişhâd ettikleri istishâb delilleri

İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’e göre fâilin fiilin hemen ardından gelmesi ve mef’ûlün fâilden sonra bulunması asıldır. Çünkü fiil ve fâil cümlelerin ana unsurudur ve mef’ûl ise cümlelerin ana unsuru değildir. Dolayısıyla önce fiil ve fâilin sonra mef’ûlün var olması aslolandır.²³⁴

İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’e göre haberin müfred olması asıldır. *زَيْدٌ قَائِمٌ*. “Zeyd ayakta.” haberdir, merfûdur ve müfred olarak gelmiştir.²³⁵

İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’e göre elif nûn maddesinin *إِنَّ* şeklinde kesreli okumak asıldır. Çünkü *إِنَّ* cümlelerin başında yer alır, bulunduğu cümle müfred olarak tevil edilemez ve kelâm cümle ile bir mana ifade eder.²³⁶

²³¹ İbn ‘Akîl, *el-Müsâ’id*, 1/320; el-‘Aynî, *el-Mağâşidü’n-Nahviyye*, 730, 2183.

²³² İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/27, 4/316; Kıyâs ile ilgili diğer örnekler için bk. İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 969; a.mlf., *el-Vâfiye*, 395; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/285, 2/24-25.

²³³ el-Enbârî, *el-İğrâb fî Cedeli’l-İ’râb*, thk. Sa’îd el-Efgânî (Beyrût: Dâru’l-Fiker, 2. Basım, 1391/1971), 141-142; es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 374-376.

²³⁴ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 325; a.mlf., *el-Vâfiye*, 157; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 583-584.

²³⁵ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 362; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 334.

²³⁶ İbnü’l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 391; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/19.

b) İbnü'l-Hâcib'in istişhâd ettiği istishâb delilleri

İbnü'l-Hâcib, merfû'ât konularından fâilin asıl olduğunu ifade eder ve ilgili bölümleri açıklarken fâili birinci sıraya alır.²³⁷

İbnü'l-Hâcib'e göre mef'ûl bazı durumlarda aslın hilâfına da olsa tekaddüm edebilir; zira fâile mef'ûle dönen bir zamir bitiştiğinde mef'ûlün önde olması gerekir. “Vaktiyle rabbi İbrâhim'i bazı sözlerle sınamış.”²³⁸ Ayette bulunan

وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ kelimesi mansûbdur, mef'ûldür, kendisine dönen zamir رَبُّهُ lafzında vardır ve mef'ûl olması gerekenin zıddına fiilin ardından gelmiştir.²³⁹

İbnü'l-Hâcib'e göre mübtedânın önde bulunması aslolanıdır.²⁴⁰

c) İbn Mâlik'in istişhâd ettiği istishâb delilleri

İbn Mâlik'e göre mübtedânın ma'rife ve haberin ise nekre olması asıldır.²⁴¹

İbn Mâlik'e göre herhangi bir engel yoksa haberin sonda bulunması aslolanıdır. Çünkü mübtedâyâ uyma hususunda sıfata benzer, sıfat mevsufa tabi ise haberde mübtedâyâ tabidir ve sonra gelmesi asıldır.²⁴²

İbn Mâlik'e göre cümlede haber olabilecek bir kelime varsa, bunun hâl olarak kullanılması şazdır.²⁴³

أَجْدَلًا يَحْمِلُنَ أَمَّ حَدِيدًا. ما لِلْجَمَالِ مَشِيْهَا وَيُئِدا
(الرجز)

“Develerin yürüyüşü neden böyle ağır? Taş mı yoksa demir mi taşıyorlar?” Bahsi geçen şiirin şairi ez-Zebbâ'i (ö. ?/?)'dir.²⁴⁴ Şiirde geçen وَيُئِدا lafzı hâldir ve aslolanın hilâfına haberin yerine gelmiştir.²⁴⁵

²³⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 156.

²³⁸ el-Bakara 2/124.

²³⁹ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 330; a.mlf., *el-Vâfiye*, 159-160.

²⁴⁰ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 356; a.mlf., *el-Vâfiye*, 172.

²⁴¹ İbn Mâlik, *Sebkü'l-Manzûm*, 92; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 1/289-290; a.mlf., *Teshîlu'l-Fevâid*, 46.

²⁴² İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 365-366.

²⁴³ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 358; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 1/285.

²⁴⁴ el-'Aynî, *el-Makâşidü'n-Nahviyye*, 75; 'Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 7/295.

²⁴⁵ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 358; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 1/285, 4/251; İstishâbla alakalı diğer misaller için bk. İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 362; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/328, 2/12.

2.2.4. İstihsân

İstihsân: Genel ve yerleşik kuraldan ayrılıp olayın özelliğine uygun çözüm bulma metodunu ifade eden delildir. Diğer delillere nazaran zayıf bir delildir ve zarureten kullanımına müsaade edilmiştir. Delil olarak alınması nahivciler arasında tartışmalıdır. Bazıları göre istishân delil kabul edilmez. Diğerlerine göre ise delildir; zira asıl olan bir kaideye delille muhalefet edilebilir. Muzâri fiilin mebnî olması asıldır; ancak isimlere benzeme delili dikkate alınarak mu‘reb olabilmektedir.²⁴⁶

İbnü’l-Hâcib, merfû‘âta dair eserlerinde istihsân delilini kullanmamıştır.

İbn Mâlik ise zikredilen bölümle alakalı iki kez istihsân deliline başvurmuştur. Bu durum aşağıda örneklerle anlatılacaktır.

İbn Mâlik’e göre müştak olan lafzın başında soru ya da nefy edatı bulunmadığında mübtedâ olabilmesi istihsânendir.

فَخَيْرٌ نَحْنُ عِنْدَ النَّاسِ مِنْكُمْ
إِذَا الدَّاعِي الْمَثُوبُ قَالَ يَا لَا.
(الوافر)

“Biri ‘Yetişin!’ diye yardım istediğinde biz sizden daha hayırlıyız insanlar nezdinde.” Örnek verilen şiir Züheyr b. Mes‘ûd ed-Dabî (ö. ?/?)’ye aittir.²⁴⁷ Şiirde geçen خَيْرٌ merfûdudur, başında nefy ya da istifhâm edatı yoktur, müştak bir lafızdır ve istihsânen mübtedâ olmuştur.²⁴⁸

İbn Mâlik’e göre كَيْسٌ’ye benzeyen ما’nın âmil olması istihsânen mümkündür; zirâ كَيْسٌ’ye benzeyen ما’nın isim ve haber alabilmesi için ilave şartlar gerekir. Bu şartların bir kısmı şunlardır: Nefyin mevcut olması, önünde herhangi bir edatın bulunmaması ve haberinin tekaddüm etmemesi gibi şartlar aranmıştır.²⁴⁹

²⁴⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, 389-394; Ali Bardakoğlu, “İstihsân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1422/2001), 23/339.

²⁴⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *et-Tezyîl*, 3/274; el-‘Aynî, *el-Makâşidü’n-Nahviyye*, 489.

²⁴⁸ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/272-273; a.mlf., *Teshîlu’l-Fevâid*, 44.

²⁴⁹ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/369.

2.3. İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in İhtilâf Ettikleri Hususlar

İbnü'l-Hâcib, mübtedâ olan ismu'l-fâilin soru edatı olarak önünde istifhâm hemzesinin bulunmasını şart koşar. أَقَائِمُ الزَّيْدَانِ؟ “İki Zeyd ayakta mıdır?” أَقَائِمُ lafzı ismu'l-fâildir, merfûdur ve başında istifhâm hemzesi olduğu için mübtedâ olabilmıştır.²⁵⁰

İbn Mâlik'e göre ise mübtedâ olan ismu'l-fâilin önünde sadece soru edatı olarak istifhâm hemzesi olması şart değildir; zira diğer soru edatlarının bulunmasıyla da ismu'l-fâil mübtedâ olabilir.

مَتَى ذَاهِبُ الْعُمَرَانِ؟ “İki Ömer ne zaman gidecek?” مَا صَانِعُ الْعُمَرَانِ؟ “İki Ömer ne yapacak?” أَأَيْنَ جَالِسٌ صَاحِبَانَا؟ “İki arkadaşımız nerede oturacak?” Yukarıda zikredilen örneklerde مَا ve مَتَى lafızları soru edatlarıdır ve kendilerinden sonra gelen ismu'l-fâiller mübtedâdır.²⁵¹

Yukarıda açıklanan istifhâm hemzesiyle ilgili İbnü'l-Hâcib'in görüşü âlimlerin çoğu tarafından tercih edilmediği için eleştirilir; çünkü soru edatların hepsi ya isimdir ya da harftir. İsim veya fiillerin başına gelirler. Bir kısmı sadece fiillerin diğerleri ise isimlerin başına gelirler. Zikredilen tüm durumlardaki istifhâm edatları ile istifhâm hemzesi mukayese edildiğinde bir çelişki ortaya çıkacaktır.

İbn Mâlik, İbnü'l-Hâcib'in رَاحَ ve غَدَا fiillerinin كَانَ ve benzerleri gibi âmil olabileceğini ifade etmesini²⁵² hatalı bulur ve bu konuda: “Araplardan böyle bir söz işitmedim, der”.²⁵³

Yukarıda ifade edilen رَاحَ ve غَدَا fiillerinin كَانَ ve benzerleri gibi âmil olmaları hususunda yaygın kullanımları olmadığı için İbn Mâlik'in eleştirisi haklı görülebilir. Nahivle alakalı pek çok eserde كَانَ ve benzerlerinin sayısı 13 olarak ifade edilir ve رَاحَ ve غَدَا fiilleri yaygın olarak kullanılan nâkıs fiiller arasında yer almaz. Yaygın olarak zikredilen كَانَ ve benzerleri şunlardır: كَانَ “oldu”, صَارَ “dönüştü”, أَصْبَحَ “Sabahleyin

²⁵⁰ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 354.

²⁵¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/274.

²⁵² İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 906.

²⁵³ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 392.

oldu”, اَمْسَى “akşamleyin olmak”, اَضْحَى “kuşluk vakti olmak”, ظَلَّ “geceleyin olmak”, هَالَا مَا فَتَى “hâlâ gitmiyor”, هَالَا مَا بَرَحَ “henüz ayrılmıyor”, هَالَا مَا زَالَ “gecelemek”, هَالَا مَا اَنْفَكَ “sürdürüyor”, هَالَا مَا دَامَ “hâlâ devam ediyor” ve لَيْسَ “...i olmamak” gibi ifadelerdir.

İbnü’l-Hâcib’e göre muhaffef إِنَّ’in haberinin ma‘mûlünün başına اللام (lâm)’ın bulunması kıyâs dışıdır, itibar edilmez.

كُتِبَتْ عَلَيْكَ عُقُوبَةُ الْمُتَعَمِّدِ.

شَلَّتْ يَمِينُكَ إِنَّ قَتَلْتَ لِمُسْلِمًا

(الكامل)

“Eli kırılısıca! Öldürdün bir Müslümanı farz oldu sana kasten öldürenin cezası.” Örnek verilen şiirin şairi ‘Âtike bint. Zeyd (ö. 40/660)’dir.²⁵⁴ Şiirde geçen كُتِبَتْ kelimesi mansûbdur, muhaffef إِنَّ’in haberi olan قَتَلْتَ fiilinin ma‘mûlüdür ve başına اللام (lâm)’ın bulunması kıyâsın zıddıdır.²⁵⁵

İbn Mâlik’e göre ise zikredilen şiirde muhaffef إِنَّ’in haberinin ma‘mûlünün başında اللام (lâm)’ın olması kıyâsen uygundur.²⁵⁶

Daha kapsayıcı olması bakımından İbn Mâlik’in görüşü tercih edilebilir. Çünkü إِنَّ’in haberinin ma‘mûlünün başına اللام (lâm) bulunabiliyorsa muhaffef olduğunda da haberinin ma‘mûlünün başına اللام (lâm) gelebilmelidir. Ayrıca إِنَّ en-nâfiye ile bir iltibâs olmaması için haberinin ma‘mûlünün başına اللام (lâm)’ın olması zaruridir.²⁵⁷

²⁵⁴ el-Enbârî, *el-İnşâf*, 508; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 4/260; el-‘Aynî, *el-Mağâşidü’n-Nahviyye*, 753.

²⁵⁵ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 972.

²⁵⁶ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/32, 36.

²⁵⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/32, 36.

2.4. Dil Ekollerine Bakışları

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik merfû'ât konusunu işlerken Basra ekolüne daha yakın oldukları ve görüşlerini benimsedikleri söylenebilir. Ancak az da olsa Basralıları eleştirtikleri ifade edilebilir. Her iki müellif merfû'âtı açıklarken Basra ve Kûfe ekollerine yönelik tercih, tenkit ve nakillerde bulunmuşlardır. Her iki anlayışa yönelik bazı görüşler aşağıda maddeler halinde anlatılacak ve tüm eleştiri, tercih ve nakiller ekler bölümünde tablo şeklinde gösterilecektir.

2.4.1. Basra Ekolüne Bakışları

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik merfû'ât konusunu açıklarken Basralıların görüşlerinden etkilenmiş, onlara tenkit ve tercih yöneltmiş ve nakillerde bulunmuşlardır. Her iki müellifin Basralılar ile ilgili düşünceleri aşağıda bazı örneklerle ifade edilecek edilecektir.

2.4.1.1. Basra Ekolünü Tenkitleri

İbnü'l-Hâcib, Basralıların nâibu'l-fâili müstakil bir başlık olarak ele almamalarını, nâibu'l-fâili fâilin bir alt başlığı olarak görmelerini hatalı bulur. Ayrıca fâili tarif ederek *عَلَى جِهَةِ قِيَامِهِ بِهِ* “Fiilde zikredilen eylemin bizzat fâil tarafından yapılması gerektiğini vurgular.” *زَيْدٌ ضَرَبَ زَيْدٌ* “Zeyd dövüldü.” *زَيْدٌ* merfûdur, nâibu'l-fâildir, âmili meçhul fiil olan *ضَرَبَ* lafzıdır ve dövme eylemi başkası tarafından gerçekleştiği için *زَيْدٌ* lafzı fâil olamaz.²⁵⁸

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik Basralıların muzâri fiilin ‘âmilinin isimlerin yerinde bulunmaları durumudur şeklindeki görüşlerini eleştirir ve muzâri fiili merfû eden ‘âmil: “Başında cezm ve nasb edatı bulunmayışdır, derler.”²⁵⁹

2.4.1.2. Basra Ekolünü Tercihleri

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik Basralıların “fâil ya da mef'ûlün âmili olarak art arda gelen iki fiilden ikincisinin âmil olmasının tercih edilmesi gerekir şeklindeki

²⁵⁸ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 324.

²⁵⁹ İbnü'l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 343; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 4/5; a.mlf., a.mlf., *Umdetü'l-Hâfız*, 329.

düşüncelerini” kabul ederler; zira bu durumla alakalı çok sayıda örnek olduğunu belirtirler. وَأَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ أَن لَّنْ يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَدًا. “Gerçekten onlar da, sizin sandığınız gibi, Allah’ın hiç kimseyi öldükten sonra tekrar diriltmeyeceğini sanmışlardı.”²⁶⁰ Ayette geçen ظَنَّ fiillerinden sonra gelen اللَّهُ أَحَدًا cümlesinin âmili tercihen ikinci fiildir.²⁶¹

İbnu’l-Hâcib, Basralıların “mübtedânın nekre olması durumunda tahsis ifade etmesi gerekir şeklindeki görüşlerini” kabul eder. فِي الدَّارِ رَجُلٌ. “Evde bir adam vardır.” رَجُلٌ kelimesi nekredir, muahhar mübtedâdır, الدَّارِ câr-mecrûrdur, mukaddem haberdur, ve tahsis ifade ettiği için mübtedâ nekre gelebilmiştir.²⁶²

İbn Mâlik, Basralıların “إِنَّ’nin haberinin önünde سَوْفَ edatı olduğunda da başında اللَّامُ (lâm)’ın bulunabileceği görüşünü” tercih eder. إِنَّ زَيْدًا لَّسَوْفَ يَقُومُ. “Elbette Zeyd ayağa kalkacaktır.” يَقُومُ fiili إِنَّ’nin haberidir, mahallen merfûdur ve önünde اللَّامُ (lâm) lafzı سَوْفَ ile birlikte gelebilmiştir.²⁶³

2.4.1.3. Basra Ekolünden Nakilleri

İbn Mâlik, Basralıların “hasredilen ifade merfû olması durumunda tehir edilmesi gerekir şeklinde görüşlerini” nakleder; fakat herhangi bir açıklamada bulunmaz.²⁶⁴ هُوَ “Onun vaktini O’ndan başkası açıklayamaz.”²⁶⁵ لَا يُجَلِّيْهَا لَوْفَتِهَا إِلَّا هُوَ. mebnîdir, mahallen merfûdur, fâildir ve hasredildiği için sonda gelmiştir.²⁶⁶

İbn Mâlik, Basralıların “câr-mecrûr ve zarf hariç كَانَ ve benzerlerinin haberlerinin ma’mûlleri isimlerinin önünde gelemeyeceği şeklindeki düşüncelerini” nakleder; fakat herhangi bir eleştiri ve tenkitte bulunmaz. كَانَ الْمَاءُ زَيْدًا شَارِبًا. “Zeyd suyu

²⁶⁰ el-Cin 72/7.

²⁶¹ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 340; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/167.

²⁶² İbnü’l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 175.

²⁶³ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/29.

²⁶⁴ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/134.

²⁶⁵ el-A‘râf 7/187.

²⁶⁶ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/134.

içiyordu.” الماء kelimesi mansûbdur, haber olan شاربًا lafzının ma‘mûlûdür, كَانَ’nin ismine bitişik ve haberden önce gelmiştir. Zikredilen örnek Basralılara göre mümkün değildir.²⁶⁷

2.4.2. Kûfe Ekolüne Bakışları

İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik merfû‘âtı ele alırken Kûfelilerin görüşlerini dikkate değer görmüş ve onlardan tenkit, tercih ve nakillerde bulunmuşlardır. Her iki müellifin Kûfeliler ile ilgili düşünceleri aşağıda bazı misallerle anlatılacaktır.

2.4.2.1. Kûfe Ekolünü Tenkitleri

İbnü’l-Hâcib, Kûfelilerin “tahsis edilemeyen; ancak nekre olarak gelebilen mübtedânın da âmil olabileceği şeklindeki görüşlerini” tenkit eder. رَجُلٌ فِي الدَّارِ. “Adam evdedir.” رَجُلٌ kelimesi nekredir ve hususiyet bildirmemektedir; fakat mübtedâ olarak gelmesi mümkündür.²⁶⁸ İbnü’l-Hâcib’e göre ise رَجُلٌ lafzı nekredir, herhangi bir ifadeyle tahsis edilmemiştir ve mübtedâ değildir; çünkü böyle bir kullanım yaygın değildir görüşündedir.²⁶⁹

İbn Mâlik, Kûfelilerin “لَوْلَا”dan sonra gelen ismi gizli bir fiil merfû yapmıştır şeklindeki görüşlerini” tenkit eder; çünkü kural olarak herhangi bir harfin kendisinden sonra gelen ismi, gizli bir fiilin ref‘ etmesi vaki değildir.²⁷⁰

Kûfelilere göre haber müfred olup câmid olduğu zaman mübtedâ ile arasında mutlaka bir bağın takdir edilmesi gerekir. أَخُو “Zeyd senin kardeşindir.” زَيْدٌ أَخُو هُوَ. kelimesi haberdur, câmidir, mübtedâ ile haber arasındaki rabita ise هُوَ zamiridir ve zorunlu olarak cümlede zikredilmiştir. İbn Mâlik, yukarıda ifade edilen Kûfelilerin

²⁶⁷ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 402-403; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 1/367; Basralılarla ilgili diğer misaller için bk. İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 340, 646; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 1/303, 322, 2/48, 174.

²⁶⁸ İbnü’l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 175.

²⁶⁹ İbnü’l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 175.

²⁷⁰ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/283; a.mlf., *Teshîlu’l-Fevâid*, 45.

fâildir ve mübtedâya dönen zamirdir. ه mef'ûldür ve 'Amr'a dönen zamirdir. İbn Mâlik de yukarıda zikredilen Kûfelilerin görüşünü kabul eder.²⁷⁴

İbn Mâlik, Kûfelilerin muhaffef olan اِنْ'in haberinin ma'mûlünün başında اللام (lâm)'ın gelebileceğini ifade etmelerini doğru kabul eder. اِنْ قَتَلْتُ لِمُسْلِمًا. "Muhakkak bir Müslümanı öldürdüm." اِنْ قَتَلْتُ لِمُسْلِمًا mansûbdur, muhaffef olan اِنْ'nin haberinin ma'mûlünün ve önünde اللام (lâm) gelebilmiştir.²⁷⁵

Muzâri fiilin merfû olmasına dair Basra ve Kûfe ekolleri arasında 2 temel görüş vardır. Basralılara göre mübtedâ ve haberi merfû yapan ne ise merfû muzâri fiili de o ref' etmiştir. يَقُومُ زَيْدٌ. "Zeyd ayakta duruyor." يَقْعُدُ عُمَرُ. "Ömer oturuyor." يَقْعُدُ ve يَقُومُ fiillerini merfû yapan şey mübtedâ ya da haberin yerinde bulunmalarıdır. Kûfelilere göre ise Basralıların görüşü hatalıdır, muzâri fiili merfû eden 'âmil başında cezm ve nasb edatı bulunmayışıdır. اِنْ قَتَلْتُ لِمُسْلِمًا ve اِنْ يَقُومُ زَيْدٌ cümlelerindeki muzâri fiillerin mübtedâ ya da haberin yerinde bulunup merfû olmaları mümkün değildir. İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik de zikredilen Kûfelilerin görüşünü tercih ederler.²⁷⁶

2.4.2.3. Kûfe Ekolünden Nakilleri

Kûfelilere göre mef'ûl ile birlikte câr-mecrûr veya zarf olan lafız aynı cümlede bulunursa câr-mecrûr veya zarf nâibu'l-fâil olabilir. Bu durumda mef'ûlün nâibu'l-fâil olma zorunluluğu yoktur. İbn Mâlik de Kûfelilerin görüşünü nakleder; fakat herhangi bir tercih ve tenkitte bulunmaz.

Kûfeliler, câr-mecrûrun nâibu'l-fâil oluşuna şu şiiri delil getirirler:

لَمْ يُعْنَ بِالْعَلَيَاءِ إِلَّا سَيِّدًا
وَلَا شَفَى دَا الْعَيِّ إِلَّا دُو الْهَدَى.
(الرجز)

"Sadece tamahkâr efendi önem verir izzet sıfatlarına, dalalette olanı ancak hidayet sahibi erdirir doğru yola." Örnek verilen şiir Rü'be b. el-'Accâc

²⁷⁴ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 339-340; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 1/306, 307-308.

²⁷⁵ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/32.

²⁷⁶ İbnü'l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 343; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 4/5-6; a.mlf., *Umdetü'l-Hâfız*, 329.

(ö. 145/762)'a aittir.²⁷⁷ Şiirde geçen بِالْعَلْيَاءِ câr-mecrûrdur, mahallen merfûdur ve nâibu'l-fâildir. سَيِّدَا lafzı mansûbdur, mef'ûldür ve fâilin yerine geçememiştir.²⁷⁸

İbn Mâlik, Kûfelilerin كان'nin haberinin ma'mûlünün tekaddümünü mümkün gören şiiri nakleder; ancak herhangi bir tercih ve tenkitte bulunmaz.

قَنَافِدُ هَدَاجُونَ حَوْلَ بُيُوتِهِمْ
بِمَا كَانَ إِيَّاهُمْ عَطِيَّةً عَوْدًا.
(الطويل)

“Evlerinin etrafında dolaşıyorlar kirpiller gibi yavaş, Atiyye'nin onları alıştırdığı şekilde.” Bahsi geçen şiirin şairi Ferezdak'tır.²⁷⁹ إِيَّاهُمْ lafzı mansûbdur, haber olan عَوْدًا kelimesinin ma'mûlûdür ve önde gelmiştir. عَطِيَّة merfûdur, كان'nin ismidir ve ortada gelmiştir.²⁸⁰

İbn Mâlik, Kûfelilerin لَيْسْ'nin haberinin önde gelmesinin imkânsız olduğunu belirtmelerini" nakleder; fakat tercih ve eleştiride bulunmaz.²⁸¹

2.5. Dil Âlimlerine Bakışları

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik âlimlerin görüşlerini kayda değer görmüş ve onlardan nakillerde bulunmuş, tercih ve tenkitler yöneltmişlerdir. Aşağıda her iki müellifin tenkit, tercih ve nakilleri bazı örneklerle anlatılıp âlimlerin yaşamları hakkında kısaca bilgiler verilecektir. Zikredilmeyen diğer misallerin bulunduğu eserler cilt ve sayfa numaralarıyla dipnotlarda gösterilecek ve tüm eleştiri, tercih ve nakiller ekler bölümünde tablo şeklinde gösterilecektir.

²⁷⁷ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, 170; el-'Aynî, *el-Mağâşidü'n-Nahviyye*, 972.

²⁷⁸ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 609; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 2/128.

²⁷⁹ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, 99; el-'Aynî, *el-Mağâşidü'n-Nahviyye*, 592; 'Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 9/268.

²⁸⁰ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 402-403.

²⁸¹ İbn Mâlik, *'Umdetü'l-Hâfiz*, 206-207; Diğer nakiller için bk. İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 347, 492, 646.

2.5.1. Dil Âlimlerini Tenkitleri

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in dil âlimlerine yönelttikleri bazı tenkitler aşağıda örneklerle izah edilecektir.

el-Cezûlî'ye²⁸² göre fâil olan lafızlar cem' u teksir, cemi müzekker sâlim, cemi müennes sâlim ve ismu'l-cem' gibi çoğul olduğu zaman fiilin fâiline müzekkerlik-müenneslik hususunda uyma mecburiyeti yoktur.²⁸³

İbn Mâlik'e göre ise cemi müzekker sâlim ve cemi müennes sâlim dışındaki tüm çoğullarda fiil müzekker ve müennes olma konusunda fâiline uyma mecburiyeti yoktur; ancak fâil cemi müzekker sâlim ve cemi müennes sâlim olduğunda fiilin kendisine uyması gerekir. “قَامَ الرَّيْدُونَ” Zeydler ayağa kalktı.” fâildir, merfûdur, cemi müzekker sâlimdir ve قَامَ fiilinin müzekker olması gerekir. “قَامَتِ الْهِنْدَاتُ” Hindler ayağa kalktı.” fâildir, merfûdur, cemi müennes sâlimdir ve قَامَتِ fiilinin müennes olması zaruridir.²⁸⁴

İbn Mâlik, el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?])'ın²⁸⁵ çekimli olmayan zarfın nâibu'l-fâil olabileceğini ifade etmesini uygun bulmaz. “جُلِسَ عِنْدَكَ” Yanına oturuldu.” عِنْدَ zarftır, mutasarrıf değildir ve nâibu'l-fâil olabilmıştır.²⁸⁶

İbn Mâlik'e göre bu örneklendirme yanlıştır; çünkü zarfın nâibu'l-fâil olabilmesinin iki şartı vardır. Bunlar zarf olan ifadenin tahsisli ve mutasarrıf (çekimli)

²⁸² Ebû Mûsâ 'Îsâ b. 'Abdül'azîz b. Yelelbaht el-Cezûlî 540/1145 tarihinde, Mağrib'de doğdu, Şâm, Mısır ve Mekke'ye yolculuk yaptı, nahiv ilminde önderdi, garîb ve şâz olan ifadeleri bulma hususunda mahirdi, İbn Berrî (ö. 582/1187)'den ez-Zeccâcî (ö. 337/949)'nin *el-Cümel* adlı eserini okudu, *el-Cezûliyye*, *el-Muqaddime*, *el-Emâlî*, *Şerhu Uşûli İbni's-Serrâc*, *Şerhu Kaşîdeti Bânet Sü'âd*, *Muhtaşarî'l-Fesr* vb. eserleri kaleme aldı ve 607/1210 senesinde Merrâkûş'te vefat etti. Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 3/488-489; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, 2/236-237; Fuat Günel, “el-Cezûlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1414/1993), 7/514-515.

²⁸³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/113.

²⁸⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/113.

²⁸⁵ Ebû'l-Hasen Sa'id b. Mes'ade el-Mücâşî'î el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat Basra'da yaşadı, Sîbeveyhi'den nahiv okudu, Hişâm b. 'Urve (ö. 146/763), Hişâm b. Muhammed el-Kelbî (ö. 204/819 [?]) vb. âlimlerden hadis dersleri aldı, nahiv ve edebiyat alanında önemli biri oldu, *Tefsîru Me'âni'l-Kur'ân*, *Şerhu Ebyâtü'l-Me'âni*, *Kitâbu'l-Kavâfî*, *Kitâb'l-Arûd*, *el-İştikâk*, *el-Mesâil* ve *el-Mekâyîs* adlı eserleri kaleme aldı ve 215/830 yılında vefat etti. Bk. es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, 15/161-162; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, 1/590-591; İnci Koçak, “el-Ahfeş el-Evsat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1408/1988), 1/516.

²⁸⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/128.

olması gerekir. سِيرَ وَقْتُ طَوِيلٌ. “Uzun bir müddet yolculuk yapıldı.” وَقْتُ zarftır, mutasarrıftır, طَوِيلٌ lafzıyla tahsis edilmiştir ve nâibu’l-fâildir.²⁸⁷

İbn Mâlik, el-Ferrâ’nın²⁸⁸ لَوْلَا’nın kendisinden sonra gelen ismi merfû yapabileceğini ifade etmesini hatalı bulur; çünkü Arapça’da bir lafzı merfû yapıp diğerini mansûb yapamayan harf bulunmaz. Dolayısıyla لَوْلَا’dan sonra gelen mübtedânın âmili ibtidâdır.²⁸⁹

el-Ahfeş el-Evsat’a göre şart manası taşımayan haberin başına da الفَاءُ (fâ) getirilebilir. زَيْدٌ فَمَنْطَلِقُ “Zeyd gidiyor.” haberdir, merfûdur ve mübtedâ şart manası taşımadığı halde haberin önünde الفَاءُ (fâ) vardır. İbn Mâlik, el-Ahfeş el-Evsat’ın yukarıdaki görüşünü eleştirir ve bu konuda Arapça’da hiçbir delil işitilmemiş olduğunu beyan eder.²⁹⁰

İbn Mâlik, Sa‘leb (ö. 291/904)’in²⁹¹ haberin yemin cümlelerinden olmayacağını ifade etmesini eleştirir ve delil olarak zayıf ve hatalı bulur. Ayrıca çok sayıda getirilen delil yemin cümlelerin de haber olabileceği gösterir. وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنَبُوءَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً. “Haksızlığa uğratıldıktan sonra, Allah yolunda

²⁸⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/127-128.

²⁸⁸ Yahyâ b. Ziyâd b. ‘Abdullah b. Manzûr el-Ferrâ 144/762 tarihinde Kûfe’de doğdu, İsmâil b. ‘Ayyâş (ö. 181/797) ve el-Kisâî (ö. 189/805)’den nahiv öğrendi, Kûfe’nin en önemli âlimlerinden biri oldu, nahiv, dil ve edebiyat alanlarında dersler verdi ve 207/822 senesinde Mekke’de vefat etti. Bk. Ebû’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk İbnü’n-Nedîm, *Kitâbu’l-Fihrist*, thk. Eymen Fuâd Seyyid (Londra: Müessesetü’l-Furkân li’t-Türâsi’l-İslamiyye, 1430/2009), 1/198-200; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A‘yân*, 6/176-182; İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, 2/324; Zülfikar Tüccar, “el-Ferrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1416/1995), 12/406-408.

²⁸⁹ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/283.

²⁹⁰ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/330.

²⁹¹ Ebû’l-‘Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Seyyâr Sa‘leb 200/816 yılında Bağdâd’da doğdu, İbnü’l-‘Arâbî (ö. 231/846), Ali b. el-Muğîre (ö. 232/847), Zübeyr b. Bekkâr (ö. 256/870), Seleme b. ‘Âsım (ö. 270/883) vb. âlimlerden dersler aldı, nahiv ve şiir alanında seçkin biri oldu, *Kitâbü’l-Faşîh*, *İ‘râbu’l-Kur‘ân*, *İstihrâcu’l-Elfâz*, *Mecâlisü Şa‘leb*, *İhtilâfu’n-Nahviyyîn*, *Me‘âni’s-Şi‘r*, *Me‘âni’l-Kur‘ân* vb. eserleri yazdı ve 291/904 tarihinde Bağdâd’da vefat etti. Bk. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî, *Tabakâtü’n-Nahviyyîn ve’l-Luğaviyyîn*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm (el-Kâhire: Dâru’l-Ma‘ârif, 2. Basım, 1404/1984), 141-150; el-Enbârî, *Nüzhetü’l-Elibbâ’*, 174, 176; İsmail Durmuş, “Sa‘leb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1430/2009), 36/25-27.

hicret eden kimseleri, and olsun ki, dünyada güzel bir yerde yerleştiririz.”²⁹² لَتَبُونَهُمْ

cümlesi haberdır ve yemin manası taşımaktadır.²⁹³

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik İbn Keysân (ö. 320/932 [?])'ın²⁹⁴ مَا زَالَ deki مَا nefy edatıdır ve başta bulunma hakkı vardır; ancak زَالَ fiili olumsuzdur ve مَا زَالَ tarzında olunca kullanıldığı cümleye müspet anlam katmaktadır. Bu durumda مَا زَالَ'nin haberinin âmiline tekaddümü mümkündür. “Amr hâlâ câhil bir kimsedir.” جَاهِلًا مَا زَالَ عَمْرٌ. Mansûbdur, مَا زَالَ'nin haberidir ve önde gelebilmiştir şeklindeki görüşünü tenkit ederler.²⁹⁵ Ayrıca İbn Mâlik, mananın değişmesinin hükmün değişmesini gerektirmediğini beyan eder.²⁹⁶

İbn Mâlik, İbn Dürüsteveyh (ö. 347/959)'ın²⁹⁷ كَانَ ve benzerlerinin birden fazla ifadeyi aynı anda haber alıp mansûb yapamayacağını söylemesini eleştirir.²⁹⁸

²⁹² en-Nahl 16/41.

²⁹³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/309-310; a.mlf., *Teshîlu'l-Fevâid*, 48.

²⁹⁴ Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. b. Keysân Bağdâd'da doğdu, Basra ve Kûfe ekolünün görüşlerini ezberledi, el-Müberred, Sa'leb vb. hocalardan dersler aldı, ilim ve anlayışı güçlü biriydi, *el-Mühezzeb fî'n-Nahv*, *el-Muhtâr*, *el-Vakf* ve *'l-İbtidâ*, *el-Hecâ*, *et-Teşârîf*, *el-Mesâ'il* 'alâ *Mezhebi'n-Nahviyyîn mimma'i-İhtelefe fihî 'l-Başriyyûn* ve *'l-Kûfiyyûn* vb. eserleri kaleme aldı ve 320/932 [?] tarihinde Bağdâd'da vefat etti. Bk. Ebü'l-Hasan Cemalüddîn Ali b. Yûsuf b. İbrâhim İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim (el-Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1406/1986), 3/57-59; ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, 16/329-330, İsmail Durmuş, “İbn Keysân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1420/1999), 20/134-136.

²⁹⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 367; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 398; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 1/351.

²⁹⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/351.

²⁹⁷ Ebü Muhammed 'Abdullah b. Ca'fer b. Dürüsteveyh b. el-Merzübân el-Fârisî 258/871 yılında Fesâ'da doğdu, Bağdâd'a yolculuk etti, 'Abbâs ed-Dûrî (ö. 271/885), İbn Kuteybe ve el-Müberred'den Arapça ve nahiv okudu, Basra ekolünün en önemli savunucularından biriydi, *el-İrşâd*, *el-Hecâ*, *el-Hidâye*, *Garîbu'l-Hadîs*, *Me'âni's-Şi'r*, *Şerhu'l-Faşîh*, *Ahbaru'n-Nahviyyîn* vb. eserleri vardı ve 347/958 tarihinde Bağdâd'da vefat etti. Bk. el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, 213-214; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, 2/113-114; Mehmet Reşit Özbalkıç, “İbn Dürüsteveyh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1420/1999), 19/420.

²⁹⁸ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/337-338; a.mlf., *Teshîlu'l-Fevâid*, 52.

Ebû Ali el-Fârisî²⁹⁹ ve ez-Zemahşerî'ye³⁰⁰ göre كَيْسَ'ye benzeyen ما'nın haberinin başına البَاءُ (bâ) harfi cerrinin gelebileceğini iddia edenler; sadece Hicâz ehlinde olan kimselerdir.

İbn Mâlik'e göre ise yukarıda zikredilen görüş hatalıdır; çünkü ona göre Temîm ehli de ما'nın haberinin önüne البَاءُ (bâ) harfi cerrinin gelebileceği söyler. Ayrıca bu kullanım şiirlerinde de mevcuttur.³⁰¹

لَعَمْرُكَ مَا مَعْنُ بَتَارِكِ حَفَّهِ
وَلَا مَنَسِيٍّ مَعْنُ وَلَا مَتَيْسِرٍ.
(الطويل)

“Yemin olsun ki! Ma'n, asla vazgeçmez hakkından; ne erteler alacağımı, ne de kolaylık tanır.”³⁰² Temîm ehli şairlerinden Ferezdak yukarıda zikredilen şiirinde, haber olan تَارِكِ lafzının önünde البَاءُ (bâ) harfi cerrini kullanmıştır.³⁰³

İbn 'Uşfûr el-İşbîlî (ö. 669/1270)'ye³⁰⁴ göre كَيْسَ'ye benzeyen لَات'den sonra gelen هَئَا (uzaklık bildiren ismu'l-işaret) edatı لَات'nin ismidir.

²⁹⁹ el-Hasen b. Ahmed b. 'Abdulğaffâr b. Süleymân Ebî Ali el-Fârisî 288/901 yılında Fesâ'da doğdu, Bağdâd'ya yolculuk yaptı, ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923) ve İbnü's-Serrâc'dan nahiv ve kıraat okudu, nahiv ilminde önemli kişilerden biri oldu, *et-Tezkire*, *el-İzâh* ve *t-Tekmile*, *el-Makşûr* ve *l-Memûd*, *el-Mesâ'ilü'l-Askeriyyât*, *el-Mesâ'ilü'l-Başriyyât*, *el-Mesâ'ilü'l-Şirâziyyât*, *el-Mesâ'ilü'l-Meclisiyyât* vb. eserleri yazdı ve 377/987 tarihinde Bağdâd'da vefat etti. Bk. el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, 232-233; İbn Hallikân, *Veşâyâtü'l-A'yân*, 2/80-82; Mehmet Reşit Özbalıkcı, “Ebû Ali el-Fârisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1415/1994), 10/88-90.

³⁰⁰ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî 467/1075 yılında, Zemahşer'de dünyaya geldi, el-Hasen b. el-Muzaffer (ö. 442/1051), Mahmûd b. Cerîr ed-Dabî (ö. 507/1114), Ebû Mansûr Nasr el-Harîsî (ö. 512/1118) ve Ebû Sa'd eş-Şekkânî (ö. 556/1161) gibi âlimlerden dersler aldı, edeb, nahiv ve dil ilimleri ile ilgili örnek gösterilen kişilerden biriydi, *el-Keşşâf*, *el-Muhâcât bi'l-Mesâ'ilü'n-Nahviyye*, *el-Müfred* ve *l-Mürekkeb*, *el-Fâik*, *Esâsü'l-Belâga*, *Rebî'u'l-Ebrâr*, *en-Neşâ'ihu'l-Kibâr*, *el-Mufaşşal*, *el-Mustaşâ fi'l-Emşâl* vb. eserleri yazdı ve 538/1144 tarihinde Hârizm'de vefat etti. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ*, 2687-2692; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, 3/265-271; Mustafa Öztürk-M. Suat Mertoğlu, “ez-Zemahşerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1434/2013), 44/235-238.

³⁰¹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 435-436.

³⁰² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/63; es-Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, 1/404; 'Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hzânetü'l-Edeb*, 4/142.

³⁰³ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 436; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 4/269.

³⁰⁴ Ali b. Mü'min b. Muhammed b. Ali el-İşbîlî 597/1201 yılında İşbîliye'de dünyaya geldi, ed-Dibâc (ö. 646/1248) ve eş-Şelebîn'den dersler aldı, Mağrib'de Arapça'nın öğretilmesinde önde gelenlerdendi, sabırlı ve dirayetli bir âlimdi, *el-Mukarrib fi'n-Nahv*, *el-Mümti fi't-Taşrîf*, *el-Miftâh*, *el-Ezhâr*, *Şerhu'l-Cümel*, *Muhtaşaru'l-Muhteseb*, *Şerhu'l-İdâh*, *Şerhu'l-Hamâse*, *Serikâtü's-Şu'arâ*

حَنْتَ نَوَارُ وَلَاتَ هَنَّا حَنْتَ

وَبَدَا الَّذِي كَانَتْ نَوَارُ أَجْنَتْ.

(الكامل)

“Nevâr, vakit hasret vakti değilken özlem duydu sevdiğine ve gizlediği aşkı âşikâr oldu.” Örnek verilen şiir Şebîb b. Cu‘ayl et-Tağlebî (ö. ?/?)’ye aittir.³⁰⁵ Şiirde var olan هَنَّا lafzı لَات’nin ismidir.³⁰⁶

İbn Mâlik, İbn ‘Usfûr el-İşbîlî’nin yukarıdaki görüşünü eleştirir ve şiiri şöyle tahlîl eder: هَنَّا zarftır, mahallen mansûbdur, حَنْتَ fiilinin başında hazfedilmiş أَنْ vardır, أَنْ ve sılası mahallen merfûdur, mübtedâdır ve kendilerini لَات değil ibtidâ merfû yapmıştır. Bu durumda لَات âmil olamamıştır. Ayrıca هَنَّا zarftır, mutasarrıf değildir, mahallen mansûbdur ve merfû olamayacağından لَات’nin ismi olamaz.³⁰⁷

el-Ferrâ’ya göre كَيْت ismini ve haberini mansûb yapabilir; zira şiirlerde böyle bir kullanım mevcuttur.

كَيْتَ الشَّبَابِ هُوَ الرَّجِيعَ عَلَى الْفَتَى

وَالشَّيْبُ كَانَ هُوَ الْبَدِئُ الْأَوَّلُ.

(الكامل)

“Keşke gençlik sonunda dönülen yaşlılık başlangıçta olsa.” Misal verilen şiirin şairi belli değildir.³⁰⁸ Şiirde geçen الشَّبَاب ve الرَّجِيع kelimeleri mansûbdur ve كَيْت’den sonra gelebilmişlerdir.³⁰⁹

Yukarıda ifade edilen görüş İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’e göre hatalıdır; zira zikredilen şiirin aslı şöyle takdir edilir: كَيْتَ الشَّبَابِ كَانَ الرَّجِيعَ. “Keşke gençlik geri

ve *Şerhu Divâni l-Mütenebbî* adlı eserleri vardı ve 669/1270 tarihinde Tûnus’ta vefat etti. Bk. es-Safedî, *el-Vefeyât*, 22/165-166; el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fî Terâcim*, 218-219; Fakhr ed-Din Qabawa, “İbn ‘Usfûr el-İşbîlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1420/1999), 20/431-432.

³⁰⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370/980), *Tehzîbü l-Luğa*, thk. ‘Abdüsselâm Muhammed Hârûn-Muhammed Ali en-Neccâr (el-Kâhire: Dâru’l-Kavmiyyeti’l-‘Arabiyye, 1384/1964), “هَنَّا”, 5/375; el-‘Aynî, *el-Makâşidü n-Nahviyye*, 382.

³⁰⁶ İbn Mâlik, *Şerhu t-Teshîl*, 1/378-379, 4/242.

³⁰⁷ İbn Mâlik, *Şerhu t-Teshîl*, 1/378.

³⁰⁸ el-Murâdî, *el-Cena’d-Dânî*, 493; İmîl Ya’kûb, *el-Mu‘cemu l-Mufaşşal*, 6/291.

³⁰⁹ el-Ferrâ, *Me‘âni l-Kur‘ân*, 1/410.

gelseydi.” *كَانَ* hazfedildi, yerine ismi olan müstetir *هُوَ* zamiri getirildi ve *الرَّجِيعَ* lafzı haberi olduğu için mansûb olmuştur.³¹⁰

el-Kisâ’ye³¹¹ göre *إِنَّ* ve benzerlerinin haberlerinden önce isimlerine merfû bir kelime ile atıf yapılabilir. “Zeyd ve ‘Amr kesinlikle ayaktadır.” *إِنَّ زَيْدًا وَعَمْرُو قَائِمَانِ*. *عَمْرُو* merfûdur ve *إِنَّ*’nin ismi *زَيْدًا*’nin mahalline atfedilebilmiştir. İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik göre zikredilen örnek hatalı ve zayıftır; çünkü *إِنَّ* ve benzerleri kuvvet bakımından *كَانَ* ve benzerleri gibidir. *كَانَ* ve benzerlerin iki cüz’ü mahallen i’râb alamıyorsa, müsâvî olan *إِنَّ* ve benzerlerinin iki bölümünün de mahallen i’râb almalarının mümün olmadığını ifade ederler.³¹²

Yûnus b. Habîb (ö. 182/798)³¹³ ve el-Ahfeş el-Evsat’a göre muhaffef olduğunda da *لَكِنَّ*’nin âmil olup isim ve haber almasında bir sakınca yoktur. Muhaffef olduğunda *إِنَّ*, *أَنَّ* ve *كَأَنَّ* âmil olabiliyorsa *لَكِنَّ* de muhaffef olduğu zaman isim ve haber alabilmelidir; zira kıyâs bunu gerekli kılar. Zikredilen yukarıdaki açıklamayı İbn Mâlik eleştirir ve Araplardan böyle bir nakil olmadığını belirtir.³¹⁴

İbn Mâlik, İbnü’l-Enbârî’nin (ö. 328/940)³¹⁵ şart manası taşıyan cümlelerde haberin başına *اللام* (lâm) getirilmesinin mümkün olduğunu ifade etmesini uygun

³¹⁰ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 975-976; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/9, 4/309.

³¹¹ Ebü’l-Hasen Ali b. Hamza b. ‘Abdullah el-Kisâi 120/738 yılında Bâhamşâ’da doğdu, Ca’fer es-Sâdik (ö. 148/765), el-A’meş (ö. 148/765), Süleymân b. Erkam (ö. ?/?) vb. kişilerden hadis okudu, ‘Îsâ b. Ömer (ö. 149/766)’den kıraat dersleri aldı, nahiv, dil ve kıraat alanında imam oldu ve 189/805 tarihinde Rey’de vefat etti. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, 1/316; İbnü’l-Kıftî, *İnbâhü’r-Ruvât*, 2/256-260; Tayyar Altıkulaç, “el-Kisâi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1423/2002), 26/69-70.

³¹² İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 969; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/51.

³¹³ Ebû ‘Abdurrahman ed-Dabbî Yûnus b. Habîb 94/713 yılında Dicle nehrinin kenarındaki Cebbûl köyünde dünyaya geldi, Ebân b. Yezîd el-Attâr (ö. 163/779-80 [?]) ve Ebû ‘Amr b. ‘Alâ (ö. 154/771)’dan kıraat ve hadis dersleri aldı, Hammâd b. Seleme (ö. 167/784)’den Arapça öğrendi, nahiv alanında önemli bir kişi oldu ve 182/798 tarihinde Basra’da vefat etti. Bk. Ebû Sa’îd el-Hasen b. ‘Abdullah b. el-Merzübân es-Sîrâfî, *Aḥbâru’n-Nahviyyîne ‘l-Baṣriyyîn*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî-Muhammed ‘Abdülmün’im Hafâcî (el-Kâhire: Matba’atü Mustafa’l-Bâbi’l-Halebî, 1377/1955), 27; İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye*, 2/352; Ali Bulut, “Yûnus b. Habîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1434/2013), 43/606.

³¹⁴ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/32, 37-38; a.mlf., *Teshîlu’l-Fevâid*, 65.

³¹⁵ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed İbnü’l-Enbârî 271/885 yılında Enbâr’da dünyaya geldi, İsmâil b. İshâk (ö. 282/896), Sa’leb, el-Hasen b. el-Hubâb (ö. 301/914) vb. kişilerden dersler aldı, Kur’ân ilimleri, nahiv ve hadis alanında çok sayıda çalışmaları vardı, *Garibu’l-Ḥadîṣ, el-*

bulmaz. اُكْرِمَكَ “Sen bana gelirsen elbette sana ikramda bulunurum.” اُكْرِمَكَ اِنَّكَ اِنْ تَاْتَيْنِي اُكْرِمَكَ. lafzı haberdir, bulunduğu cümle şart manası taşımaktadır ve başında اللام (lâm) yoktur. İbnü’l-Enbârî’ye göre zikredilen haberin başına اللام (lâm) getirilebilir. O durumda cümle şöyle takdir edilir: اُكْرِمَكَ اِنَّكَ اِنْ تَاْتَيْنِي لَا اُكْرِمَكَ. “Sen bana gelirsen elbette sana ikramda bulunurum” şeklinde olur.³¹⁶

İbnü’l-Hâcib, Sîbeveyhi’nin³¹⁷ cinsini nefyeden لا’nın isminin harfî cerre muzâf olabileceği görüşünü³¹⁸ eleştirir. لا أَبَا فِيهَا. “Orada hiçbir baba yoktur.” لا أَبَا lafzının muzâf olmasının mana ve gramer açısından uygun olmadığını söyler.³¹⁹

ez-Zeccâcî³²⁰ ve es-Sîrâfî’ye³²¹ göre cinsini nefyeden لا’nın isminin mu‘reb olma ihtimali vardır. لا أَحَدَ فِيهَا. “Orada hiç kimse yoktur.” لا أَحَدَ cinsini nefyeden لا’nın ismidir, mansûbdur ve tahfîf olsun diye sonunda bulunan tenvîn düşmüştür. İbn

Eddâd, el-Kâfî, el-Müşkil, el-Câhiliyât, el-Müzekker ve 'l-Müenneş ve ez-Zâhir adlı eserleri yazdı ve 328/940 tarihinde Bağdâd’da vefat etti. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Udebâ*, thk. İhsân ‘Abbâs (Beyrût: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1414/1993), 2614-2618; İbnü’l-Kıftî, *İnbâhü’r-Ruvât*, 3/201-208; Emin Işık, “İbnü’l-Enbârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1421/2000), 21/24-26.

³¹⁶ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 490.

³¹⁷ Ebû Bişr ‘Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyhi Şîrâz beldesine ait köylerden biri olan Beydâ’da doğdu, Basra’da büyüdü, el-Hâlîl, Yûnus b Habîb, el-Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793), ‘Îsâ b. Ömer ve Hammâd b. Seleme’den dersler aldı, nahiv en önemli kimselerinden biri oldu, “*el-Kitâb*” adlı eseri büyük bir şöret elde etti, âlimlerin başucu kaynağı oldu ve 180/796 tarihinde Şîrâz’da vefat etti. Bk. ez-Zübeydî, *Tabakâtü’n-Nahviyyîn*, 66-72; es-Süyûtî, *Buğyetü’l-Vu‘at*, 2/229-230; Mehmet Reşit Özbalıkcı, “Sîbeveyhi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1430/2009), 37/130.

³¹⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/276.

³¹⁹ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 580-581.

³²⁰ Ebü’l-Kâsım ‘Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî Saymere’de doğdu, Nihâvend’de yaşadı, Bağdâd’a yolculuk etti, nahiv ve kıraat dersleri okudu, ez-Zeccâc el-Bağdâdî, el-Ahfeş el-Asğar (ö. 316/928 [?]), İbn Düreyd (ö. 321/933), İbnü’l-Enbârî vb. âlimlerden dersler aldı, *el-Cümelü’l-Kübrâ, el-İzâh ve Şerhu Huṭbe Edebi’l-Kâtib* adlı eserleri yazdı ve 337/949 yılında Dımaşk’ta vefat etti. Bk. İbnü’l-Kıftî, *İnbâhü’r-Ruvât*, 2/160-161; Şevkî Dayf (ö. 1426/2005), *el-Medârisü’n-Nahviyye* (el-Kâhire: Dâru’l-Ma‘ârif, 7. Basım, 1387/1968), 252-255; Musa Yıldız, “ez-Zeccâcî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1434/2013), 44/175-176.

³²¹ Ebû Sa‘îd el-Hasen b. ‘Abdullah b. el-Merzübân es-Sîrâfî 284/897 senesinde Sîrâf’ta doğdu, İbn Mücâhid (ö. 324/936) ve İbn Düreyd’den kıraat okudu, İbnü’s-Serrâc ve Ebû Bekr el-Mebremân (ö. 345/957)’dan nahiv öğrendi, nahiv, kıraat ve şiir ile ilgili yeterli düzeyde donanıma sahipti, *Aḥbârü’n-Nühât, Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi, el-İknâ’ ve el-Vakf ve 'l-İbtidâ’* adlı eserleri yazdı ve 368/979 tarihinde Bağdâd’da vefat etti. Bk. İbnü’l-Kıftî, *İnbâhü’r-Ruvât*, 1/348-350; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A‘yân*, 2/78-79; Zülfikar Tüccar, “es-Sîrâfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1430/2009), 37/264-265.

Mâlik'e göre ise bahsi geçen cinsini nefyeden لَا'nın ismi müfred olduğu için mebnîdir ve mu'reb değildir.³²²

2.5.2. Dil Âlimlerini Tercihleri

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in dil âlimlerine yönelttikleri bazı tercihler aşağıda örneklerle izah edilecektir.

İbn Mâlik, eş-Şelebîn'in fâil cemi müzekker sâlim ya da cemi müennes sâlim olduğu zaman fiil müzekkerlik-müenneslik açısından fâile uymasının zorunlu olduğunu söylemesini tercih eder. قَامَتِ الْهِنْدَاتُ "Zeydler ayağa kalktı." قَامَ الرَّيْدُونَ "Hindler ayağa kalktı." الرَّيْدُونَ cemi müzekker sâlimdir, fâildir, merfûdur ve fiili olan قَامَ zorunlu olarak müzekker olmuştur. الْهِنْدَاتُ lafzı cemi müennes sâlimdir, fâildir ve fiili olan قَامَتُ vucûben müennes olmuştur.³²³

İbn Mâlik, el-Ahfeş el-Evsat'ın masdar ile aynı cümlede mef'ûl varsa bu durumda da masdarın nâibu'l-fâil olabilmesinin mümkün olduğunu ifade etmesini tercih eder. ضَرَبَ الضَّرْبُ الشَّدِيدُ زَيْدًا "Zeyd şiddetli bir darbeye dövüldü." الضَّرْبُ masdardır, merfûdur ve nâibu'l-fâil olmuştur. زَيْدًا lafzı mansûbdur, mef'ûldür ve nâibu'l-fâil olamamıştır.³²⁴

İbn Mâlik, Sîbeveyhi'nin mübtedâyı ibtidâ ve haberi ise sadece mübtedâ merfû yapar görüşünü tercih eder. عَبْدُ اللَّهِ مُنْطَلِقٌ "Abdullah gidecek." عَبْدُ اللَّهِ mübtedâdır, merfûdur ve âmili ibtidâdır. مُنْطَلِقٌ haberdur ve âmili mübtedâdır.³²⁵

İbn Mâlik, el-Ahfeş el-Evsat'ın haber zarf-mazrûf olduğunda mute'allakı ismu'l-fâildir şeklindeki görüşünü tercih eder. أَمَّا عِنْدَكَ فَرَيْدٌ "Yanında bulunan kişiye

³²² İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/53, 58; Diğer tenkitler için bk. İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 534, 600; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 1/285, 306, 323, 369, 372, 2/35-36, 40, 47, 129-130; a.mlf., *Teshîlu'l-Fevâid*, 44, 45, 54, 77.

³²³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/113.

³²⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/124, 129.

³²⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/126-127; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/269-270.

gelince O Zeyd'dir.” *عند* zarftır ve *âmilî* *مُسْتَقَرٌّ* lafzıdır; çünkü *أما* edatından sonra *استقرَّ* fiilin gelmesi uygun değildir.³²⁶

İbn Mâlik, el-Cezûlî ve eş-Şelebîn'nin *لَيْسَ* ve *ما*'daki olumsuzluk *mâzi*, *hâl* ve *istikbâle* *delâlet* edebilir şeklindeki görüşlerini tercih eder.³²⁷

İbn Mâlik, Sîbeveyhi, el-Müberred³²⁸ ve İbnü's-Serrâc³²⁹, *إِنَّ* ve benzerlerinin sayısı 5'tir ve *أَنَّ* edatının müstakil olarak sayılmasının uygun olmadığını ifade etmelerini tercih eder.³³⁰

İbnü'l-Hâcib, Yûnus b Habîb'in cinsini nefyeden *لَا*'nın başına soru hemzesi geldiğinde de *âmil* olabileceği; ama temenni manası taşıyacağı hakkındaki görüşünü tercih eder. *لَا رَجُلٌ* “Hiçbir adam yok değil mi?” *رَجُلٌ* mebnîdir, mahallen mansûbdur, cinsini nefyeden *لَا*'nın ismidir ve cümlelerin başında bulunan hemze temenni manası cümleye katmıştır.³³¹

2.5.3. Dil Âlimlerinden Nakilleri

İbnü'l-Hâcib, *merfû'ât* konusunu işlediği eserlerinde dil âlimlerinden 6 kişiye tercih ve tenkit yöneltmiştir; ancak nakilde bulunduğu kişilere rastlanmamıştır. İbn

³²⁶ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 349-350.

³²⁷ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/380.

³²⁸ Ebü'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred 210/826 senesinde Basra'da dünyaya geldi, el-Cermî (ö. 225/840), Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863), Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869) vb. âlimlerden dersler aldı, nahiv, sarf ve edebiyat alanında seçkin bir kimseydi, *el-İştikâk*, *el-Makşûr ve'l-Memdûd*, *el-Belâga*, *el-Muktedab*, *el-Kâmil*, *el-Kavâfi*, *el-Müzekker* ve *l-Mü'ennes*, *Qavâ'idü's-Şi'r* vb. eserleri yazdı ve 285/898 tarihinde Bağdâd'da vefat etti. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ*, 2678-2684; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, 3/241-252; İsmail Durmuş, “el-Müberred”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1441/2020), 31/430-433.

³²⁹ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî İbnü's-Serrâc 265/878 tarihinde, Bağdâd'da doğdu, el-Müberred'den edebî dersler aldı, nahiv ve edebiyat alanında önemli biri oldu, *el-Uşûl*, *el-İştikâk*, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi* ve *eş-Şi'r* ve *'s-Şü'arâ* adlı eserleri kaleme aldı ve 316/929 yılında Bağdâd'da vefat etti. Bk. ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn*, 112-114; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ*, 2534-2536; Hüseyin Yazıcı “İbnü's-Serrâc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1421/2000), 21/205-206.

³³⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/131; el-Müberred, *el-Muktedab*, 4/107; İbn Mâlik, *'Umdetü'l-Hâfız*, 219.

³³¹ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 576; *Merfû'âtla* ilgili diğer tercihler için bk. İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 376, 585; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 1/279-280, 283, 355, 363, 369, 2/32, 51.

حَنَانُ lafzı haberdır, mübtedâsı hazfedilmiştir ve şöyle takdir edilir: أَمْرُنَا حَنَانُ şeklinde mübtedâ hazfedilmiştir.³³⁶

İbn Mâlik, Yûnus b. Habîb'in muzâri şeklinde olan كَانِ'nin sonunda bulunan النُّونُ (nûn)'un ardından sâkin bir harf geldiğinde de النُّونُ (nûn)'un sâkıt olabileceğini ifade etmesini nakleder.

فَإِنْ لَمْ تَكُ الْمِرَّةُ أَبَدَتْ وَسَامَةً فَقَدْ أَبَدَتْ الْمِرَّةُ جَبَّةً ضَيَعَمَ.
(الطويل)

“Ayna göstermese de güzel bir yüzü yansıtır cesur ve atılgan bir aslanın çehresini.” Zikredilen şiirin şairi el-Hancer b. Sahr el-Esedî (ö. ?/?)'dir.³³⁷ İfade edilen şiirde لَمْ تَكُ'nun sonra gelen النُّونُ (nûn) hazfedilmiştir. Ayrıca النُّونُ (nûn)'dan sonra sâkin bir harf vardır.³³⁸

İbn Mâlik, el-Müberred, İbnü's-Serrâc ve 'Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79)'nin³³⁹ كَيْسٍ'nin haberi önde gelemes şeklindeki görüşlerini nakleder.³⁴⁰

İbn Mâlik, el-Kisâî, el-Müberred ve İbn Cinnî'nin³⁴¹ إِنَّ edatı كَيْسٍ gibi âmil olması mümkündür şeklindeki görüşlerini nakleder.

³³⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/320, 349; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/287-288.

³³⁷ el-'Aynî, *Ferâ'idü'l-Kalâ'id*, thk. Muhammed b. Mahmûd Feccâl (Dabî: Mektebetü Kandîl, 1440/2019), 1/425-426.

³³⁸ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 423; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 1/366-367.

³³⁹ Ebû Bekr 'Abdülkâhir b. 'Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî, nahiv ve belâğat alanında imam oldu, *Esrârü'l-Belâğa*, *Delâ'ilü'l-İ'câz*, *el-Muktaşîd*, *el-İzâh*, *et-Tekmile*, *el-'Avâmil*, *el-Cümel*, *İ'câzü'l-Kur'ân* ve *et-Tezkire* adlı eserleri yazdı ve 471/1078 yılında Cürcân'da vefat etti. Bk. İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, 2/188-189; ez-Zehebî, *en-Nübelâ*, 18/432-433; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Abdülkâhir el-Cürcânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1408/1988), 1/247-248.

³⁴⁰ İbn Mâlik, *Umdetü'l-Hâfiz*, 206/207.

³⁴¹ Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî 330/942 yılında Musul'da doğdu, Dâru's-Selâm'da yaşadı, Ebû Ali el-Fârisî'den dersler aldı, sarf ve nahiv alanında insanların en bilginiydi, *el-Haşâ'îş*, *Sırru Şimâ'ati'l-İ'râb*, *el-Muktedab*, *et-Telkîn*, *et-Te'âkub*, *el-Kâfi fî Şerhi'l-Kavâfi*, *el-Müzekker* ve *l-Mü'enneş*, *el-Makşûr* ve *l-Memdûd*, *et-Tenbîh* ve *et-Tabşıra* adlı eserleri yazdı ve 392/1002 tarihinde Bağdâd'da vefat etti. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ'*, 1585-1600; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, 2/335-340; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 3/246-248; Mehmet Yavuz, “İbn Cinnî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1420/1999), 19/397-400.

إِنْ هُوَ مُسْتَوِلِيًّا عَلَى أَحَدٍ

إِلَّا عَلَى أَضْعَفِ الْمَجَانِينِ

(المنسرح)

“Onun yoktur kimse üzerinde bir otoritesi zır deli olanlar dışında.” Örnek verilen şiirin şairi belli değildir.³⁴² Şiirde geçen مُسْتَوِلِيًّا lafzı mansûbdur ve إِنَّ’nin haberidir.³⁴³

İbn Mâlik, İbn ‘Uşfûr el-İşbîlî’nin لَيْسَ’ye benzeyen مَا’nın haberi zarf veya câr-mecrûr olduğunda tekaddüm edebileceğini ve bu durumda da مَا’nın âmil olmasında bir engelin bulunmadığını ifade etmesini nakleder. “Zeyd onunla değildir.” مَا بِهَا زَيْدٌ. مَا’nın haberidir ve önde gelmiştir. زَيْدٌ merfûdur ve sonda gelmesine rağmen لَيْسَ’ye benzeyen مَا’nın ismi olabilmıştır.³⁴⁴

İbn Mâlik, el-Halîl’in³⁴⁵ أَنْ edatı لَعَلَّ manasında olabilir şeklindeki sözünü nakleder. “Umulur ki bizim için bir şey satın alırsın!”³⁴⁶ أَنْكَ تَشْتَرِي لَنَا شَيْئًا.

İbn Mâlik, el-Ferrâ, el-Cermî³⁴⁷ ve ez-Zeccâcî’nin إِنَّ’nin haberinden sonra gelen merfû bir ifadenin إِنَّ’nin ismine te’kîd ya da ‘atfu’l-beyân yoluyla nakledilmesinin mümkün olduğunu ifade etmelerini nakleder. قُلْ إِنَّ رَبِّي يَفْذِفُ بِالْحَقِّ

³⁴² el-‘Aynî, *el-Maḥâsîdü’n-Nahviyye*, 649; Muhammed Hasan Şürrâb, *Şevâhidü’s-Şi’riyye*, 3/218.

³⁴³ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/375-376, 4/354.

³⁴⁴ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 432.

³⁴⁵ Ebû ‘Abdurrahman b. Ahmed b. ‘Amr b. Temîm el-Halîl el-Ferâhîdî 100/718 yılında ‘Ummân’da dünyaya geldi, nahvin en önemli âlimlerindendi, ‘arûz ilmini ilk kullanan kimseydi, Sîbeveyhi vb. pek çok kişi kendisinden istifade etti, *Kitâbu’l-‘Ayn, en-Ni‘am, el-Cümel, el-‘Urûd, eş-Şevâhid ve en-Nuḥat* adlı eserleri kaleme aldı ve 175/791 tarihinde Basra’da vefat etti. Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A‘yân*, 2/244-248; Taşköprizâde, *Miftâhu’s-Sa‘âde*, 1/106-107; Tefvîk Rüşti Topuzoğlu, “el-Halîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1418/1997), 15/309.

³⁴⁶ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/46.

³⁴⁷ Ebû Ömer Sâlih b. İshâk el-Cermî Bağdâd’da yaşadı, Yûnus b. Habîb, Ebû ‘Ubeyde (ö. 209/824 [?]), Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830) ve el-Ahfeş el-Evsat’tan dersler aldı, nahiv ve fıkıh alanında seçkin bir kimseydi, *el-Ferh, es-Sîre, Kitâbu’l-Ebniye, Kitâbu’l-Arûd ve Ğarîbü Sîbeveyhi* adlı eserleri yazdı ve 225/840 tarihinde vefat etti. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Udebâ’*, 1442-1444; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A‘yân*, 2/485-486; Şükrü Arslan, “Cermî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1414/1993), 7/413-414.

عَلَّامُ الْغُيُوبِ. “De ki: “Şüphesiz Rabbim gerçeği ortaya koyar. O, gaybleri hakkıyla bilendir.”³⁴⁸ عَلَّامُ merfûdur ve إِنَّ’nin isminin mahalline atfedilmiştir.³⁴⁹

³⁴⁸ Sebe’ 34/48.

³⁴⁹ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/52; Merfû‘âtla ilgili başka nakiller için bk. İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 379, 391, 414, 417, 480, 505, 514, 526, 596, a.mlf., *Sebkü’l-Manzûm*, 102, a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 1/274, 323, 359, 364, 379, 2/133.

3. MERFÛ‘ÂTIN TANIMI, UNSURLARI, İBNÜ’L-HÂCİB VE İBN MÂLİK’İN MERFÛ‘ÂT KONUSU HAKKINDA GÖRÜŞLERİ, TERCİHLERİ VE TENKİTLERİ

İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’e göre merfû‘âtın tanımı, ana unsurlarının yapısı ve tanımları, konuyla ilgili görüşleri, eleştiri ve tercihleri, ortak yönleri, zikrettikleri veya değinmedikleri durumları aşağıda detaylı bir şekilde gösterilecektir.

3.1. Merfû‘âtın Tanımı ve Unsurları

Nahiv kitaplarının genelinde merfû‘ât konusu, mansûbât ve mecrûrattan önce zikredilmiştir. Çünkü merfû‘ât mübtedâ, haber ve fâil gibi içinde umdeleri barındırır. Diğer ana bölümler ise aslî unsur olamayan hâl, temyîz, mef’ûl vb. fazlalıklardan oluşur.³⁵⁰

İbnü’l-Hâcib, merfû‘âtta fâili aslî unsur olarak gördüğünden onun özelliklerini öne çıkararak merfû‘âtı şöyle tanımlamıştır: *المَرْفُوعَاتُ: هُوَ مَا اشْتَمَلَ عَلَى عِلْمِ الْفَاعِلِيَّةِ*. “Merfû‘ât: Fâilin alâmetlerini içinde barındırır.” *الْوَاوُ* (wâw) ismin merfû olduğunu gösteren fâilin alâmetleridir.³⁵¹ İbn Mâlik’in eserlerinde merfû‘âtın tanımı yapılmamıştır. Bu durum İbnü’l-Hâcib ile kıyas edildiğinde bir eksiklik olarak görülebilir.

İbnü’l-Hâcib, el-Halîl ve ez-Zemahşerî gibi âlimler fâili merfû‘âtta asıl kabul ettikleri için birinci sırada ele almışlardır.³⁵²

İbn Mâlik ve İbnü’s-Serrâc gibi kişiler ise mübtedâyı merfû‘âtta asıl gördüğü için ilk önce mübtedâyı işlemişlerdir.³⁵³

Sadru’l-Efâdıl el-Hârizmî’ye göre ise muzâri fiil ve fâil asıldır. Çünkü mübtedâ, haber, *كان* ve benzerlerin ismi, *لَيْسَ*’ye Benzeyen *مَا* ve *لَا*’nın isimleri, *إِنَّ* ve benzerlerinin haberi, cinsini nefyeden *لَا*’nın haberi mecrûr olabilir. Ancak başında

³⁵⁰ er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî*, 1/183-184.

³⁵¹ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 322;.

³⁵² el-Halîl, *el-Cümel*, 117; ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, 44; İbnü’l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 156.

³⁵³ İbnü’s-Serrâc, *el-Uşûl*, 1/58; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/264.

nasb ve cezm edatı bulunmayan muzâri fiil mutlaka merfû olur ve fâile ihtiyaç duyar.³⁵⁴

er-Radî el-Esterâbâdî de fâil, mübtedâ ve haberi asıl olarak görür ve nâibu'l-fâil, کان ve benzerlerinin ismi, لَيْسَ'ye benzeyen مَا ve لَا'nın isimleri, إِنَّ ve benzerlerinin haberi, cinsini nefyeden لَا'nın haberi ve başında cezm ve nasb edatı bulunmayan muzâri fiilin fer' olduğunu beyan eder.³⁵⁵

es-Suyûtî'ye göre ise merfû'âtın tamamı asıldır.³⁵⁶

Merfû'atta aslolanın ne olduğu hususunda yukarıda zikredilen İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in tercihleri değerlendirildiğinde İbnü'l-Hâcib'in görüşü tercihe şayandır. Çünkü fâilin 'âmili lafzîdir. Mübtedânın 'âmili ise manevîdir. Lafzî olan 'âmil manevî olan 'âmilden üstündür. Dolayısıyla fâil asıl diğerleri fer'dir. Ayrıca fâil fiil cümlesinin bir unsurudur. Mübtedâ ise isim cümlesinin bir unsurudur. Fiil cümlesi ise cümlelerin aslıdır. Dolayısıyla fâil asıl mübtedâ fer'dir.

3.2. Fâil, Tanımı ve Yapısı

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik eserlerinde fâilin tanımını, yapısını ele almış, tercih ve tenkitlerde bulunmuşlardır. Bu durum aşağıda detaylı bir şekilde ortaya konulacaktır.

İbnü'l-Hâcib'in fâil tanımı: **الْفَاعِلُ: هُوَ مَا أُسْنِدَ إِلَيْهِ الْفِعْلُ أَوْ شَبَّهَهُ وَقُدِّمَ عَلَيْهِ عَلَى جِهَةٍ** “Fâil: Fiil veya fiile benzeyen (ismü'l-fâil, ismu'l-mef'ûl, ismu't-tafdîl, ismu'l-fiil ve es-sıfatu'l-müşebbehe gibi) müştak ifadelerden sonra gelen ve fiil veya fiile benzeyen kelimelerde zikredilen eylemi bizzat kendisi gerçekleştiren ifadedir.” Fâil fiil veya şibhu'l-fiilden sonra gelmelidir.³⁵⁷

İbn Mâlik'in fâil tanımı: **الْفَاعِلُ: هُوَ مُسْنَدٌ إِلَيْهِ فِعْلٌ تَامٌ مُقَدَّمٌ فَارِعٌ بَاقٍ عَلَى الصَّوْغِ الْأَصْلِيِّ** “Fâil: Fiili tam (كَانَ gibi nâkıs olmayan) olan, devamlı olarak önde

³⁵⁴ el-Kâsım b. el-Hüseyn Sadru'l-Efâdıl el-Hârizmî, *Şerhu'l-Mufaşşal fî Şın'ati'l-Î'râb el-Mevsûm bi't-Taḥmiye*, thk. 'Abdurrahman b. Süleymân el-'Useymîn (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1410/1990), 1/227.

³⁵⁵ er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî*, 1/183-184.

³⁵⁶ es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, 1/307

³⁵⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 323.

gelen, fâil tesniye ve cem‘ olduğunda müfred olan (tesniye ve cem‘ halinde olmayan) ve yapısı ma‘lûm olan (meçhul olmayan) fiil ya da fiile benzeyen unsurlarda var olan eylemi gerçekleştiren ifadedir.”³⁵⁸ Fiil tamdır, müfreddir, ma‘lûmdur ve mutlaka fâilden önce gelmelidir.³⁵⁹

Her iki tanım şöyle mukayese edilebilir: İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’e göre fâil olan kelimeler مُسْنَدٌ إِلَيْهِ dir. Ancak تَامَ فِعْلٌ kaydî ile nâkıs fiil olup مُسْنَدٌ إِلَيْهِ olan كَانِ nin ismi tanımdan çıkartılır. Bu açıdan İbn Mâlik’in tanımı daha ayrıntılıdır.

İbn Mâlik, فَارِعَ kaydî ile fâilleri tesniye veya çoğul olduğunda da fiil ya da fiile benzeyen lafızların müfred olması gerektiğini ifade eder. “يَقُومُ الزَّيْدَانِ. “İki Zeyd ayağa kalkacak.” يَقُومُ الزَّيْدُونَ. “Zeydler ayağa kalkacak.” يَقُومُ الزَّيْدَانِ tesniyedir, merfûdur, fâildir, يَقُومُ çoğuldur, merfûdur ve fâildir. يَقُومُ fiili fâilleri tesniye ve çoğul olduğu halde müfred gelmiştir. İbnü’l-Hâcib’in tanımında böyle bir açıklama bulunmadığından eksiktir. Her iki tanımda fiilin fâilinden önce gelmesi gerektiği belirtilmiştir.

İbn Mâlik, fâilin sarîh veya müevvel isim olabileceğini şöyle ifade eder: “تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ. “Âlemlerin Rabbi olan Allah’ın şanı yücedir.”³⁶⁰ Ayette geçen اللَّهُ lafzı fâildir, merfûdur ve sarîh isimdir.³⁶¹ “بَلَّغْنِي أَنْكَ ذَاهِبٌ. “Gidişin bana ulaşmıştır.” أَنْكَ ذَاهِبٌ ifadesi müevvel isimdir, mahallen merfûdur ve fâil olarak gelmiştir.³⁶²

İbnü’l-Hâcib, eserlerinde fâilin sarîh veya müevvel olma durumunu ele almamıştır. Bu durum İbn Mâlik ile mukayese edildiğinde bir eksiklik olarak görülebilir.

3.2.1. Fiil, Fâil ve Mef‘ûl Arasında Takdim-Tehir Durumu

Nahiv âlimlerine göre tertîbî muhafaza etmek asıldır. Mesela isim cümlesinde mübtedâ önce, haber sonra gelir. Fiil cümlesinde ise fiil önce, fâil sonra

³⁵⁸ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 576.

³⁵⁹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 576-577.

³⁶⁰ el-A‘râf 7/54.

³⁶¹ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/105.

³⁶² İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 577.

gelir. ‘Âmilinden önce gelirse fâil mübtedâ olur. قام زيد “Zeyd kalktı.” قام fiildir ve زيد fâili olmuştur; çünkü fiil fâilinden önce gelmelidir. قام زيد “Zeyd ayaktaadır.” قام haberdır, merfûdur ve sonda gelmiştir. زيد mübtedâdır, merfûdur, قام fiilinin önünde geldiği için fâil olamamıştır.³⁶³

Ayrıca fâil ile fiilin arasına mef’ûl girmemesi ve fâilin fiilin ardından gelmesi de asıdır. Çünkü fiil ve fâil cümleinin iki ana unsurudur ve peş peşe gelmek zorundadırlar.³⁶⁴ Aşağıda maddeler halinde fiil, fâil ve mef’ûl’ün zikredilen durumları açıklanacaktır.

3.2.1.1. Fâilin Fiilden Sonra Gelme Durumu

İbnü’l-Hâcib, İbn Mâlik, Basrahılar ve pek çok nahiv âlimine göre fâil fiilinden sonra gelmelidir ve fiilden önce gelirse mübtedâ olur.³⁶⁵

Bazı Kûfelilere göre ise fâil fiilin önünde de yer alabilir. زهير قام “Züheyr ayağa kalktı.” زهير fâildir ve fiilin önünde gelebilmiştir.³⁶⁶ Ancak bazı durumlarda fâil zorunlu olarak fiilden sonra gelmelidir. وَإِذْ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً “Musa’ya kırk gece vade vermiştik.”³⁶⁷ اَ muttasıl zamirdir, fâildir, mebnîdir, mahallen merfûdur ve fiile bitiştigi için âmilinin önünde gelmesi imkânsızdır.³⁶⁸ يفعلان ve يفعلان fiillerinde bulunan tesniye elifi (ل) merfû muttasıl zamirdir, fâildir ve fiilden sonra gelmiştir. يفعلون ve يفعلون fiillerinde var olan cemi‘ vâvı (و) merfû muttasıl zamirdir, fâildir ve fiilden sonra gelmiştir.³⁶⁹

³⁶³ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 325; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 583-584.

³⁶⁴ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 325.

³⁶⁵ İbnü’l-Hâcib, *el-Emâlî*, 530; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 580.

³⁶⁶ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/105, 108; İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 230-231; Mustafâ el-Galâyînî, *Câmi’u’l-Durûsi’l-‘Arabiyye* (Beyrût: Şeriketü Ebnâ’i Şerîfi’l-Ensârî, 31. Basım, 1416/1996), 2/235.

³⁶⁷ el-Bakara 2/51.

³⁶⁸ el-Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, 79-80.

³⁶⁹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 584.

3.2.1.2. Fâilin Mef'ûlden Önce veya Sonra Gelme Durumu

Nahiv âlimlerinin çoğuna göre fâil ve mef'ûl cümlede sarîh isim olarak bulunursa, mef'ûlün tekaddümü mümkündür. وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ. “İnsanın başına bir sıkıntı gelince, Rabbine yönelerek O’na yalvarır.”³⁷⁰ Ayette geçen الْإِنْسَانَ kelimesi mef'ûldür ve önde gelebilmiştir. ضُرٌّ fâildir, merfûdur ve zâhir isimdir ve sonda yer alabilmiştir.³⁷¹ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ “Ya’kûb’a ölüm hali gelip çatdığı zaman.”³⁷² mef'ûldür ve fâil olan الْمَوْتُ’nin önünde bulunabilmiştir.³⁷³

İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’e göre fâil ile mef'ûlün i’râbı tayin edilemiyorsa karîne de yoksa bu durumda fâil vucûben mef'ûlün önünde gelir.³⁷⁴ ضَرَبَ مُوسَىٰ عِيسَى. “Mûsâ İsâ’yı dövdü.” مَوْسَىٰ ve عِيسَى lafızları zâhiren i’râb alamazlar, takdîren i’râb alırlar, dövme fiilini hangisinin yaptığı zâhiren takdir edilemediğinden ve bir karışıklığın oluşması kaçınılmaz olduğundan dolayı birinci kelimenin fâil ve ikincisinin ise mef'ûl olması gerekir.³⁷⁵ Ancak karîne bulunduğu zaman takdîren i’râb alan fâil ile mef'ûlün takdim ve tehirleri mümkündür. أَكَلَ الْكُمَثْرَىٰ مُوسَى. “Armudu, Musa yedi.” الْكُمَثْرَىٰ ve مُوسَى kelimeleri takdîren i’râb alırlar ve lafzen i’râb almazlar; fakat zikredilen örnekte yeme eylemi Musa tarafından gerçekleştiği için الْكُمَثْرَى (armut) kelimesinin مُوسَى’dan önce de gelmesi mümkündür.³⁷⁶

İbnü’l-Hâcib’e göre fâile bitişik olarak gelen zamir mef'ûle dönüyorsa bu durumda mef'ûl vucûben fâilden önce gelir. ضَرَبَ زَيْدًا غُلَامُهُ. “Zeyd’i, çocuğu dövdü.” غُلَامُهُ fâildir, kendisine mef'ûle dönen zamir bitişmiştir ve zorunlu olarak cümlede sonunda yer almıştır. Çünkü tersi düşünülüğünde cümle şu şekilde izah edilir: ضَرَبَ غُلَامُهُ زَيْدًا. cümlesinde bulunan غُلَامُهُ kelimesindeki zamir hem lafzen hem de rütbeden

³⁷⁰ ez-Zümer 39/8.

³⁷¹ el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/331.

³⁷² el-Bakara 2/133.

³⁷³ el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/331.

³⁷⁴ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 328; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 589.

³⁷⁵ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 328; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 589.

³⁷⁶ İbnü’l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 158; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 589.

kendisinden sonra gelen زَيْدًا'e döner. Bu durumda izmâr kable'z-zikr meydana gelir ve bu da dil kaidelerine aykırıdır.³⁷⁷

İbn Mâlik'e göre ise zikredilen durumda fâilin önce gelmesi hoş bir durum olmasa da imkânsız değildir. زَانَ نَوْرُهُ الشَّجَرِ. "Ağacı çiçekleri süslemiştir." نَوْرُهُ kelimesi fâildir, kendisine mef'ûle dönen zamir bitişmiştir ve önde gelebilmiştir. الشَّجَرِ lafzı mef'ûldür ve sonda gelmiştir. Bahsi geçen durumda fâilin takdimi uygun görülmesi de nahiv metinlerde yer alabilmiştir.³⁷⁸

"Fâile bitişik olan zamir lafzen ve rütbeden kendisinden sonra gelen isme dönemez" ilkesinden hareketle İbnü'l-Hâcib'in bu konudaki görüşü daha tutarlıdır.

3.2.2. Fiil ile Fâil Arasında Sayı ve Cinsiyet Uyumu

Fâilin hakiki müzekker-müennes, semaî müennes, cemi müzekker sâlim, cemi müennes sâlim, cem'u't-teksîr, ismu'l-cem', ismu'l-cins vb. çoğul bir lafız olduğunda fâil ile fiil arasındaki müzekkerlik-müenneslik durumu aşağıda başlıklar halinde detaylı bir şekilde ifade edilecektir. Ayrıca fâil ile fiil arasında fasıla bulunduğu müzekkerlik-müenneslik açısından oluşan cinsiyet uyumundan da bahsedilecektir.

3.2.2.1. Fiilin Vucûben Müennes veya Müzekker Olması

İbnü'l-Hâcib'e göre fâil zâhiren gelip hakiki müennes olduğunda fiilin müennes olması zorunludur. Zikredilen durumda fâil ile fiil arasında bir fâsıla olması fiilin vucûben müennes olmasına engel teşkil etmez.³⁷⁹

İbn Mâlik'e göre ise fâil hakiki müzekker-müennes olup fiile bitişik geldiğinde cemi müennes sâlim ve cemi müzekker sâlim olduğunda fiilin müzekker/müennes olması zorunludur.³⁸⁰ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَى. "Onu doğurduğunda, "Ya Rabbi! Kız doğurdum." Dedi."³⁸¹ Ayette yer alan وَضَعْتُ ve قَالَتْ fiilleri zorunlu olarak

³⁷⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 326.

³⁷⁸ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 585.

³⁷⁹ İbnü'l-Hâcib, *el-Emâlî*, 693.

³⁸⁰ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/113.

³⁸¹ Âl-i İmrân 3/36.

müennes olmuşlardır; çünkü fâilleri hakiki müennes olup müstetir olarak gelen هي zamiridir.³⁸² أَبَتْ هِنْدُ الْأَذَى “Hind sıkıntılara karşı direndi.” هِنْدُ lafzı hakiki münneştir, fiilin hemen peşinden gelmiştir ve fâildir. أَبَتْ fiildir ve zorunlu olarak müennes olmuştur.³⁸³ قَامَ الزَّيْدُونَ “Zeydler ayağa kalktılar.” قَامَ lafzı fiildir, fâilinin önünde gelmiştir ve vucûben müzekkerdir; çünkü fâili cemi müzekker sâlim olan الزَّيْدُونَ kelimesidir.³⁸⁴

3.2.2.2. Fiilin Cevâzen Müennes veya Müzekker Olması

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre fâil semaî müennes/müzekker olduğunda fiilin müzekkerlik/müenneslik açısından kendisine uymasında vucûbiyet yoktur. طَلَعَتْ fiilinin semaî müenneştir, fâildir ve طَلَعَتْ fiilinin müzekker/müennes olması mümkündür ve müennes olarak gelmiştir.³⁸⁵

İbn Mâlik'e göre fâil müennes olup لَا edatı ile fiilden ayrılırsa bu durumda fiilin müennes ya da müzekker olması mümkündür; ancak fiilin müzekker olarak kalması tercih edilmelidir. مَا قَامَ إِلَّا هِنْدُ “Sadece Hind ayaktadır.” قَامَ müzekkerdir, fâili hakiki müennes olan هِنْدُ lafzıdır. لَا edatı fiil ile fâil arasında gelmiştir. Dolayısıyla fiilin müzekker olması tercih edilebilir.³⁸⁶

İbn Mâlik'e göre fâil cem' u't-teksîr, ismu'l-cem' vb. çoğul bir ifade olduğunda ve hakiki müzekker-müennes olup fiile bitişik gelmediğinde fiilin kendisine uyması zorunlu değildir. إِذَا جَاءَ كُمْ الْمُؤْمِنَاتُ “Mümin kadınlar size geldiğinde.”³⁸⁷ Ayette geçen الْمُؤْمِنَاتُ kelimesi cemi müennes sâlimdir, fâildir ve fiile bitişik değildir. جَاءَ fiili müennes ve müfred olması icâb ederken müzekker ve müfred gelebilmiştir; çünkü fiil

³⁸² el-Fevzân, *Delilu's-Sâlik*, 1/323-324.

³⁸³ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 594.

³⁸⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/113.

³⁸⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Emâlî*, 693; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 596.

³⁸⁶ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 597.

³⁸⁷ el-Mümtehine 60/10.

ile fâil arasına كُمْ zamiri girmiştir.³⁸⁸ “*Hakikaten rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler.*”³⁸⁹ Ayette geçen رُسُلْ kelimesi cem‘u’t-teksîrdir, fâildir, جَاءَتْ fiilinin müzekker/müennes olması mümkündür ve müennes olarak gelmiştir.³⁹⁰ قَدِمَ fiilinin müzekker/müennes olması uygundur ve müzekker olarak gelmiştir.³⁹¹

Fiilin vucûben ya da cevâzen müzekker/müennes olmasıyla ilgili her iki âlimin düşünceleri mukayese edildiğinde İbn Mâlik’in görüşünün daha ayrıntılı olduğu söylenebilir. Çünkü fâil cemi müennes sâlim, cemi müzekker sâlim, cem‘u’t-teksîr, ismu’l-cem‘ gibi çoğul bir ifade olup fiilin zorunlu olarak müzekker/müennes olup olmasından sadece İbn Mâlik bahseder.

3.2.3. İki ‘Âmil’in Bir İsim Üzerinde Hak İddia Etmesi

Art arda gelen iki fiil veya iki isim (ismu’l-fâil, ismu’l-mef‘ûl, ismu’l-fiil ve es-sıfatu’l-müşebbehe) ya da isim ve fiil, kendilerinden sonra gelen fâil veya mef‘ûl üzerinde âmil olma hususunda hak iddia edebilirler. Yukarıda zikredilen âmil-ma‘mûl ilişkisi aşağıda örneklerle açıklanacaktır: “*Bana erimiş bakır getirin de üzerine dökeyim.*”³⁹² أَتُونِي أَفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا. ve أَتُونِي أَفْرِغْ fiilleri peş peşe gelmiş ve mef‘ûl olan قِطْرًا lafzı üzerinde hak iddia etmişlerdir.³⁹³ هَاؤُمُ أَفْرُؤُوا كِتَابِيَّةً. “*Alın, kitabımı okuyun.*”³⁹⁴ هَاؤُمُ أَفْرُؤُوا isim fiildir, fiili ile art arda gelmiştir ve كِتَابِيَّةً kelimesi üzerinde ‘âmil olma durumları söz konusudur.³⁹⁵ أَنَا مُكْرِمٌ وَمُفَضِّلٌ زَيْدًا. “*Zeyd ikramda bulunduğum ve tercih ettiğim kişidir.*” مُكْرِمٌ ve مُفَضِّلٌ ifadeleri isimdir ve زَيْدًا ifadesine ‘âmil olmak için

³⁸⁸ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/113-114.

³⁸⁹ el-A‘râf 7/43.

³⁹⁰ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 598; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/328.

³⁹¹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 598; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/328.

³⁹² el-Kehf 18/96.

³⁹³ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 641; *Şerhu’t-Teshîl*, 2/165.

³⁹⁴ el-Hâkka 69/19.

³⁹⁵ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 641; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 2/165.

gelmişlerdir.³⁹⁶ زَيْدٌ “Zeyd beni dövdü ve bana ikramda bulundu.” زَيْدٌ fâildir ve ‘âmili birinci ya da ikinci fiilden hangisi olmalıdır? Hususu âlimler arasında tartışmalıdır.³⁹⁷

İbnü’l-Hâcib, İbn Mâlik ve Basralılara göre زَيْد’in ‘âmili tercihen ikinci fiildir. Birinci fiilin de ‘âmil olması caizdir; ancak ikinci fiil fâile daha yakındır ve uygun olan زَيْد’in yakınında olan fiile nispet edilmesidir. Şayet atıf harfleriyle peş peşe gelen birinci fiil fâil üzerinde hak iddia ederse bu durumda -zaruret olmaksızın- ‘âmil ile ma‘mûlün arasına bir fasıla girmiş olacaktır.³⁹⁸ Zikredilen sebeplerden ötürü ikinci fiilin âmil olması daha makbuldür.

Kûfelilere göre ise Zeyd’in ‘âmili tercihen birinci fiildir; çünkü fâil ya da mef‘ûlü ilk talep edendir. Birinci fiilin fâil ya da mef‘ûle isnâd edilmesi daha öncedir. Dolayısıyla birinci fiil tercih edilmelidir.³⁹⁹

3.2.4. Fâilin Fiilinin Hazfedilmesi

Nahivciler, bazı şartlarla fiilin fâili ile birlikte hazfini mümkün görürler. أَقَامَ “Zeyd ayağa kalkmış mıdır?” Sorusuna نَعَمْ (evet) diye cevap veririz. Bu durumda fiil ve fâili hazfedilmiş olur.⁴⁰⁰ بَلِّ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ. “İbrahim’in dinine uyarız.”⁴⁰¹ بَلِّ قَادِرِينَ. “Bir araya getirmeye gücümüz yeter.”⁴⁰² Bahsi geçen ayetlerde مِلَّةٌ ve قَادِرِينَ lafızları mef‘ûldür ve fiil ve fâilleri cevâzen hazfedilmiştir.⁴⁰³ Ayrıca yukarıdaki örneklerde hazfedilen fiil ve fâillerin zikredilmeleri de mümkündür.⁴⁰⁴ نَعَمْ قَامَ زَيْدٌ. “Evet Zeyd ayağa kalkmıştır.” بَلِّ نَجْمَهَا قَادِرِينَ. “İbrahim’in dinine uyarız.”⁴⁰⁵ بَلِّ نَتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ.

³⁹⁶ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/165.

³⁹⁷ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 339-340; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/167.

³⁹⁸ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 339-340; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/167.

³⁹⁹ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/167; er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu’r-Radî*, 1/205.

⁴⁰⁰ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 337.

⁴⁰¹ el-Bakara 2/135.

⁴⁰² el-Kıyâme 75/4.

⁴⁰³ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 601.

⁴⁰⁴ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 337; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 601.

⁴⁰⁵ el-Bakara 2/135.

“Bir araya getirmeye gücümüz yeter.”⁴⁰⁶ Fâilin fiilinin cevâzen ve vucûben hazfedilmesi başlıklar halinde aşağıda ifade edilecektir.

3.2.4.1. Fiilin Cevâzen Hazfedilmesi

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre bir karîne olduğunda fâilin fiili hazfedilebilir. Karîne olan kelime hâlî veya kavî olabilir. زَيْدٌ kelimesi “مَنْ قَامَ؟” “Ayakta kimse var mıdır?” Sorusuna cevap olarak gelebilmiştir. زَيْدٌ mukadder bir fiilin fâili konumundadır ve ayakta kimse var mıdır? Sorusu buna delalet etmektedir.⁴⁰⁷ وَلَئِنْ خَلَقَ fiili cümlesinde لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ اللَّهُ.⁴⁰⁸ “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye soracak olsan, mutlaka “Allah” diyeceklerdir.”⁴⁰⁹ fiil buna delalet etmektedir.⁴⁰⁹

3.2.4.2. Fiilin Vucûben Hazfedilmesi

İbnü'l-Hâcib'e göre fiil kendisini tefsir eden lafızla cümlede yer aldığı zorunlu olarak hazfedilir. زَيْدٌ “Zeyd ayakta durursa ben de duracağım.” İِنْ زَيْدٌ قَامَ قُمْتُ. lafzı fâildir, قَامَ fâilin fiilini tefsir etmektedir ve zikredilen fâilin fiili vucûben hazfedilmiştir. Zikredilen cümle şöyle takdir edilir: زَيْدٌ قَامَ قُمْتُ. “Zeyd ayakta durursa ben de duracağım.”⁴¹⁰

Dil kaidelerine göre müfesser ile müfessir aynı anda cümlede zâhiren bulunamazlar. Ayrıca cümlede getirilen إِنْ vb. edatlar isimlerin değil, fiillerin başına gelirler. Bu durumda hazfedilmiş de olsa zikredilen cümlenin başında fiil takdir edilir.⁴¹¹

⁴⁰⁶ el-Kıyâme 75/4.

⁴⁰⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 332; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/118.

⁴⁰⁸ Lokmân 31/25.

⁴⁰⁹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/120.

⁴¹⁰ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 335; er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî*, 1/199.

⁴¹¹ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 335; er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî*, 1/199.

3.3. Nâibu'l-Fâil, Tanımı ve Yapısı

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik nâibu'l-fâilin tanımını ve yapısını ele almış tercih ve tenkitlerde bulunmuşlardır.

İbnü'l-Hâcib, nâibu'l-fâili şöyle tarif etmiştir: *هُوَ كُلُّ مَفْعُولٍ لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ*: “Fâili belirtilmemiş mef‘ûl: Fâilin yerine geçen, fâili hazfedilmiş her mef‘ûldür.”⁴¹² İbnü'l-Hâcib’e göre nâibu'l-fâilin meydana gelmesinin bazı şartları vardır. Zikredilen şartlar şunlardır: Mâzi ve muzâri fiilin yapılışı *فُعِلَ* وَ *يُفَعَّلُ* şeklinde olacak ve fâilin yerine gelen mef‘ûl *عَلِمْتُ* fiilinin ikinci ve *أَعْلَمْتُ* fiilinin üçüncü mef‘ûlü olmayacak; zira zikredilen fiiller mübtedâ ve haber olan cümlelerin başına geldiğinde *عَلِمْتُ* fiilinin ikinci ve *أَعْلَمْتُ* fiilinin üçüncü mef‘ûlü, mübtedânın haberi konumunda olurlar ve haber oldukları için nâibu'l-fâil olamazlar.⁴¹³

İbn Mâlik’in eserlerinde nâibu'l-fâilin tanımı yer almaz. Bu durum eksiklik olarak görülebilir.

İbnü'l-Hâcib, fâilin yerine gelen ifadeyi *مَفْعُولٌ مَالَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ*. “Fâili belirtilmemiş mef‘ûl”⁴¹⁴ ve İbn Mâlik ise fâilin yerine gelen ifadeyi *النَّائِبُ عَنِ الْفَاعِلِ*. “Fâilin yerine geçen” diye isimlendirmiştir.⁴¹⁵ İbn Mâlik’in *النَّائِبُ عَنِ الْفَاعِلِ*. “Fâilin yerine geçen” adlandırması daha kapsayıcıdır; çünkü nâibu'l-fâil mef‘ûl olan ifadelerden oluşabilir veya oluşmayabilir.

İki veya üç mef‘ûl alan fiiller nâibu'l-fâil aldıklarında ikinci veya üçüncü mef‘ûleri mansûb olarak gelir ve fâilin yerine geçemezler. “Zeyd’e *أَعْطِيَ* زيدٌ درهماً.” “Zeyd’e dirhem verildi.” *أَعْطِيَ* fiili meçhuldür ve nâibu'l-fâil almıştır. *أَعْطِيَ* lafzı *أَعْطِيَ* fiilin ikinci mef‘ûlüdür ve fâilin yerine geçememiştir.

3.3.1. Fâilin Hazfedilip Nâibu'l-Fâilin Getiriliş Amaçları

İbn Mâlik’e göre fâil farklı gerekçelerle hazfedilebilir. Bazıları aşağıda maddeler halinde açıklanacaktır.

⁴¹² İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 348.

⁴¹³ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 348-349; *el-Esterâbâdî*, *Şerhu'r-Radî*, 1/215-216.

⁴¹⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 348.

⁴¹⁵ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 602; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 2/124.

a) Fâil bilindiği için zikrine ihtiyaç duyulmamıştır.

وَخُلِقَ⁴¹⁶ “Bir misal verilmektedir, şimdi onu dinleyin.” ضَرْبَ مَثَلٍ فَاسْتَمِعُوا لَهُ.

الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا. “İnsan zayıf yaratılmıştır.”⁴¹⁷ Zikredilen ayetlerde fâil Allah olup herkes tarafından bilindiği için dile getirilmesine ihtiyaç duyulmamıştır.⁴¹⁸

b) Fâil bilinemediği veya fâilden korkulduğu için zikredilmemiştir.

سُرِقَ⁴¹⁹ “Ev soyuldu.” Hırsız bilinemediği için fâil hazfedildi. سُرِقَ الْبَيْتُ.

الْحِصَانُ. “At çalındı.” Atı çalan bilinip kendisinden korkulduğundan dolayı fâil zikredilememiştir.⁴²⁰

c) Fâilin kendisi bilinmesini istemediği için belirtilmemiştir.

رُكِبَ الْحِصَانُ. “Ata binildi.” Ata binen kişi tanınmasını uygun görmediği için

fâil hazfedilmiştir.⁴²¹

İbnü’l-Hâcib, nâibu’l-fâilin getiriliş gayelerine değinmemiştir.

3.3.2. Fiil Meçhule Dönüşünce Nâibu’l-fâilin Ne Olacağı Konusu

Nahiv âlimleri fiili meçhul olan bir cümlede mef’ûl bih, masdar, zarf ve câr-mecrûr bulunursa nâibu’l-fâilin hangisi olacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir.⁴²²

İbnü’l-Hâcib’e göre fâilin yerine sadece mef’ûl bih gelebilir, diğerleri gelemmez.⁴²³ “Zeyd Cuma günü emirin ضَرْبَ زَيْدٍ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَمَامَ الْأَمِيرِ ضَرْبًا شَدِيدًا فِي دَارِهِ. Zeyd Cuma günü emirin huzurunda sarayda çok şiddetli dövüldü.” Zikredilen cümlede masdar, zarf, câr-mecrûr

⁴¹⁶ el-Hac 22/73.

⁴¹⁷ en-Nisâ 4/28.

⁴¹⁸ İbn Mâlik, *Sebkü’l-Manzûm*, 115; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 2/124-125.

⁴¹⁹ İbn Mâlik, *Sebkü’l-Manzûm*, 115; el-Galâyînî, *Câmi’*, 2/247.

⁴²⁰ İbn Mâlik, *Sebkü’l-Manzûm*, 115; el-Galâyînî, *Câmi’*, 2/247.

⁴²¹ İbn Mâlik, *Sebkü’l-Manzûm*, 115; el-Galâyînî, *Câmi’*, 2/247.

⁴²² İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 351; a.mlf., *el-Vâfiye*, 169; İbn Mâlik, *Sebkü’l-Manzûm*, 116; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 2/124, 126.

⁴²³ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 351; a.mlf., *el-Vâfiye*, 169.

ve mef'ûl bulunduğu halde mef'ûl zorunlu olarak fâilin yerine gelmiştir. Çünkü mef'ûl bih fiile diğerlerinden daha çok yakındır.⁴²⁴

İbn Mâlik ve Kûfelilere göre ise fâilin yerine cümlede mef'ûl bulunduğu halde masdar, zarf veya câr-mecrûr nâibu'l-fâil olabilir.⁴²⁵ Delil olarak Ebû Ca'fer (ö. 130/747)'in kırâatı ile gelen şu ayeti zikretmişlerdir: “لِيُجْزَى قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ.”⁴²⁶ *Her kavme, kazandıkları amellere göre ceza verilecektir.* Ayette zikredildiği gibi قَوْمًا kelimesi mansûb olup mef'ûl bih olarak kalmıştır. بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ cümlesi câr-mecrûr olarak fâilin yerine geçmiştir.⁴²⁷

İbnü'l-Hâcib'in mef'ûl bih ile birlikte masdar, zarf ve câr-mecrûr bir cümlede bulunursa nâibu'l-fâil mef'ûl bih olmalıdır görüşü tercihe şayandır; çünkü fiile daha yakın olan mef'ûldür ve o varken diğerleri âmil olmamalıdır.

3.3.2.1. Masdarın Nâibu'l-fâil Olması

İbn Mâlik'e göre masdar, nâibu'l-fâil olabilmesi için mutasarrıf ve tahsisli olmalıdır. أُسَبِّحُ سُبْحَانَ اللَّهِ cümlesi سُبْحَانَ اللَّهِ cümlesindeki masdarın tesniye ve cem'i olmadığından fâilin yerine gelemez. Çünkü zikredilen masdar çekimli değildir.⁴²⁸ ضَرَبَ ضَرْبًا شَدِيدًا “Çok şiddetli dövüldü.” ضَرَبَ lafzı masdardır, mevsuf olduğundan tahsislidir ve mutasarrıftır. Dolayısıyla nâibu'l-fâil olarak gelmesi uygundur.⁴²⁹

İbnü'l-Hâcib eserlerinde masdarın fâilin yerine gelebilmesi için gerekli olan şartlara değinmemiştir.

⁴²⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 351.

⁴²⁵ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 609; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-'Arab*, (Beyrût: Şeriketü Enbâ'i Şerîfi'l-Ensârî, 1432/2011), 193; es-Süyûtî, *el-Behcetü'l-Merziyye fî Şerhi'l-Elfiyye*, nşr. es-Seyyid Sâdık eş-Şîrâzî (Beyrût: Dâru'l-'Ulûm, 1433/2012), 1/249.

⁴²⁶ el-Câsiye 45/14.

⁴²⁷ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 609; a.mlf., *'Umdetü'l-Hâfız*, 187-188.

⁴²⁸ İbn Mâlik, *'Umdetü'l-Hâfız*, 185-187; el-Fevzân, *Delilu's-Sâlik*, 1/348-349.

⁴²⁹ İbn Mâlik, *'Umdetü'l-Hâfız*, 187-188.

3.3.2.2. Zarfın Nâibu'l-fâil Olması

Zarflar genellikle mansûb olarak mef'ûl olurlar. Bazen de bazı şartların bulunması kaydıyla nâibu'l-fâil olabilirler.⁴³⁰

İbn Mâlik'e göre zarf olan kelime nâibu'l-fâil olabilmesi için tahsisli olmalıdır. Zarfın tahsisli olmasından maksat belli bir süreye, zamana ve vakte delalet etmesi hususunda kendisinde en küçük bir kapalılığın olmamasıdır. *مُدَّةٌ* ve *زَمَنٌ*, *وَقْتُ* ve *يَوْمٌ* lafızları zarftır, nekredir ve fâilin yerine gelebilmeleri için sıfat, izâfet veya 'alemiyet ile tahsis edilmeleri gerekir. *يَوْمٌ* "Cumartesi günü yolculuk yapıldı." *سَيَرَّ يَوْمَ السَّبْتِ* ile tahsis edilmeleri gerekir. Dolayısıyla nâibu'l-fâil olmuştur.⁴³¹ *رَمَضَانُ* "Ramazan ayında oruç tutuldu." *صِيَمَ رَمَضَانَ* zarftır, belli bir süreyi ifade ettiği için nâibu'l-fâil olmuştur. *سَيَرَّ الْيَوْمَ* "Bugün yolculuk yapıldı." *الْيَوْمَ* elif lam takısı ile ma'rife olduğundan dolayı tahsislidir ve fâilin yerine gelebilmiştir.⁴³²

İbnü'l-Hâcib eserlerinde zarfın fâilin yerine gelme durumu ifade edilmemiştir. Bu durum bir noksanlık olarak görülebilir.

3.3.2.3. Câr-Mecrûrun Nâibu'l-fâil Olması

İbn Mâlik ve nahiv âlimlerinin çoğuna göre câr-mecrûrun fâilin yerine gelebilmesi için mute'allakı umum ifade eden fiil olmamalı, ta'lîl bildirmemelidir, mutasarrıf ve tahsisli olmalıdır. *وَلَمَّا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا* "Pişman olup da kendilerinin gerçekten sapmış olduklarını görünce."⁴³³ Ayette bulunan câr-mecrûrun mute'allakı umum ifade eden fiil olmadığından, ta'lîl bildirmediğinden, mutasarrıf ve tahsisli olduğundan fâilin yerine gelip nâibu'l-fâil olabilmiştir.⁴³⁴ *زَيْدٌ فِي الدَّارِ* "Zeyd evdedir." Câr-mecrûrun muteallakı *مَوْجُودٌ*, *ثُبُوتٌ* ve *وُقُوعٌ* gibi umum ifade ettiği

⁴³⁰ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/127; el-Fevzân, *Delîlu's-Sâlik*, 1/348.

⁴³¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/127; el-Fevzân, *Delîlu's-Sâlik*, 1/348.

⁴³² İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/127; el-Fevzân, *Delîlu's-Sâlik*, 1/348.

⁴³³ el-A'râf 7/149.

⁴³⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/128; es-Süyûtî, *el-Behcetü'l-Merziyye*, 1/247; el-Fevzân, *Delîlu's-Sâlik*, 1/349.

için câr-mecrûr nâibu'l-fâil olamamıştır.⁴³⁵ “Senin için durdu.” Zikredilen cümlede câr-mecrûr ta'lîl bildirdiği için جَلَسَ فِي الْمَسْجِدِ⁴³⁶ şeklinde gelemmez. فُرِحَ بِانْتِصَارِ الْمُسْلِمِينَ. “Büyük camiide oturuldu.” الجامع. sevinildi.” Birinci cümlede câr-mecrûr sıfatla ve ikinci cümlede ise izâfetle tahsis edildiğinden dolayı nâibu'l-fâil olmuşlardır.⁴³⁷

3.3.3. Aynı Cümlede Bulunan Mef'ûllerin Nâibu'l-Fâil Olma Durumu

İbn Mâlik ve nahivcilerin bir kısmına göre anlam bakımından bir karışıklık olmayacaksa ikinci ve üçüncü olan mef'ûllerin fâilin yerine gelmesinde bir sakınca yoktur. كُسِيَ الْفَقِيرُ ثَوْبًا. “Fakire elbise giydirildi.” كُسِيَ الْفَقِيرُ ثَوْبًا. “Elbise fakire giydirildi.” Zikredilen cümlelerde olduğu gibi anlam karışıklığı olmadığı için her iki mef'ûl de nâibu'l-fâil olarak gelebilmiştir.⁴³⁸ أُعْطِيَ جَابِرٌ هِشَامًا. “Câbir’e Hişâm verildi.” أُعْطِيَ جَابِرًا هِشَامًا. Şeklinde gelirse anlam karışıklığı olacağından ikinci mef'ûl fâilin yerine gelemmez.⁴³⁹

3.3.4. Nâibu'l-fâilin Fiilinin Hazfedilmesi

İbnü'l-Hâcib, eserlerinde nâibu'l-fâilin ‘âmilinin vucûben ya da cevâzen hazfedilmesinden bahsetmez. İbn Mâlik ise bu durumu özetle eserlerinde anlatır.⁴⁴⁰ وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ. “Yer dümdüz edildiği zaman.”⁴⁴¹ الْأَرْضُ ifadesi nâibu'l-fâildir ve fiili zorunlu olarak hazfedilen مُدَّتْ lafzıdır.⁴⁴² Çünkü إِذَا vb. edatlar isimlerin başına değil fiillerin başına gelirler. Bu durumda ikinci fiil müfessir ve hazfedilen birinci fiil müfesser konumunda olur. Dil kaidelerine göre müfesser ile müfessir aynı anda

⁴³⁵ es-Süyûtî, *el-Behcetü 'l-Merziyye*, 1/247.

⁴³⁶ el-Galâyînî, *Câmi*, 2/249.

⁴³⁷ el-Fevzân, *Delîlu's-Sâlik*, 1/349.

⁴³⁸ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/129; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, 171; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 254-255.

⁴³⁹ İbn Mâlik, *Sebkü'l-Manzûm*, 116; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 2/129; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, 171.

⁴⁴⁰ İbn Mâlik, *Umdetü'l-Hâfız*, 190-191.

⁴⁴¹ el-İnşikâk 84/3.

⁴⁴² İbn Mâlik, *Umdetü'l-Hâfız*, 190-191.

cümlede zâhiren bulunamazlar. Dolayısıyla nâibu'l-fâilin fiili vucûben hazfedilmiştir.⁴⁴³

3.4. Mübtedâ, Tanımı ve Yapısı

Mübtedâ câmid ve müştak isim diye ikiye ayrılır. Genellikle haberi ile bazen de haberi yerine geçen fâil ile birlikte bulunur.⁴⁴⁴ Câmid olan isim sarîh ve müevvel isim şeklinde ifade edilir. “الله ربُّنا” “Allah rabbimizdir.” “محمدٌ نبيُّنا” “Muhammed peygamberimizdir.” الله ve محمدٌ kelimeleri mübtedâ olup sarîh isim şeklinde gelmişlerdir.⁴⁴⁵ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ “Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”⁴⁴⁶ وَأَنْ mübtedâ olup müevvel isim olarak gelmiştir.⁴⁴⁷

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik eserlerinde mübtedânın tanımını, yapısını ele almış ve tercih ve tenkitlerde bulunmuşlardır.

İbnü'l-Hâcib, mübtedâyı şöyle tarif etmiştir: الْمُبْتَدَأُ: هُوَ الْإِسْمُ الْمَجْرَدُ عَنِ الْعَوَامِلِ “Mübtedâ: İnَّ, أَنَّ, إِنْ, اللَّفْظِيَّةُ مُسْنَدًا إِلَيْهِ، أَوْ الصِّفَةُ الْوَاقِعَةُ بَعْدَ حَرْفِ النَّفْيِ وَالْفِ الْإِسْتِفْهَامِ رَافِعَةً لِظَاهِرٍ. vb. lafzî ‘âmillerden soyutlanmış kendisine eylem isnâd edilen isimdir. Ya da nefy edatı veya soru edatı eliften sonra ismu'l-fâil, ismu'l-mef'ûl, ismu't-tafdîl, es-sıfatu'l-müşebbehe vb. ifadelerin zâhiren bir ismi merfû yapmasıdır.”⁴⁴⁸

İbn Mâlik ise mübtedâyı şöyle tarif etmiştir: الْمُبْتَدَأُ: مَرْفُوعٌ مَعْنَى دُوْ خَيْرٍ أَوْ وَصَفٌ “Mübtedâ: Haber ile merfû olan veya ismu'l-fâil, ismu'l-mef'ûl, ismu't-tafdîl ve es-sıfatu'l-müşebbehe gibi ifade olup zâhiren fâile ihtiyaç duymayandır.”⁴⁴⁹

İbn Mâlik kaydını şöyle detaylandırmıştır: Mübtedâ bazen ismu'l-fâil, ismu'l-mef'ûl, ismu't-tafdîl, ismu'l-fiil, es-sıfatu'l-müşebbehe vb.

⁴⁴³ İbn Mâlik, ‘Umdetü'l-Hâfiz, 190-192.

⁴⁴⁴ İbn Mâlik, ‘Umdetü'l-Hâfiz, 156; Muhammed b. Salih el-‘Useymîn (ö. 1421/2001), Şerhu'l-Âcurûmiyye, (er-Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005), 245.

⁴⁴⁵ İbnü'l-Hâcib, el-Vâfiye, 170-171; İbn Mâlik, Şerhu't-Teshîl, 1/ 267.

⁴⁴⁶ el-Bakara 2/184.

⁴⁴⁷ İbn Mâlik, Şerhu't-Teshîl, 1/267.

⁴⁴⁸ İbnü'l-Hâcib, el-Kâfiye, 353-354.

⁴⁴⁹ İbn Mâlik, el-Kâfiyetü's-Şâfiye, 330; a.mlf., ‘Umdetü'l-Hâfiz, 156.

bir lafız olup açıktan bir fâile ihtiyaç duymaz ise kendisinden sonra gelen isim haber olur. Zikredilen bu durumda mübtedâ fiile benzetilir. أَقَائِمُ الزَّيْدَانِ ؟ “Ayakta olan iki Zeyd midir?” قَائِمُ kelimesi mübtedâdır ve ismu’l-fâildir. الزَّيْدَانِ ifadesi ise fâildir ve haberin yerine geçmiştir. Müfred, tesniye ve cem‘ bakımından mübtedâyâ uymamıştır. Mübtedâ müfred kendisi ise tesniyedir. Nasıl ki fiil ile fâil arasında sayı ve adet bakımından uygunluk aranmıyorsa burada da durum aynıdır. Haberin yerine geçen fâil sayı ve adet bakımından mübtedâyâ uymamıştır.⁴⁵⁰

İbn Mâlik’e göre yukarıda açıklanan örnekte ismu’l-fâil zâhiren veya müstetiren fâil alırsa mübtedâ olamaz bu durumda mukaddem haber olur. أَقَائِمُ أَبَوَاهُ⁴⁵¹ “Zeyd anne babası ayakta olan mıdır?” قَائِمُ kelimesi ismu’l-fâildir, ‘âmil olmuştur ve açıktan fâil almıştır. Bu durumda fâili ile birlikte mukaddem haber olur ve زَيْدٌ ise muahhar mübtedâ olur.⁴⁵² أَقَائِمَانِ الزَّيْدَانِ ؟ “İki Zeyd ayakta mıdır?” قَائِمَانِ kelimesi ismu’l-fâildir, istitâren fâil almıştır, müstetir olan هُمَا zamiri fâilidir ve fâili ile birlikte mukaddem haber olmuştur.⁴⁵³

Eserlerine bakıldığı zaman İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’in mübtedâyı tanımlamalarının büyük oranda birbirleri ile benzer olduğu söylenebilir. Aralarındaki farklar ise şunlardır: İbnü’l-Hâcib’e göre nefy edatı ya da soru edatı eliften sonra ismu’l-fâil, ismu’l-mef’ûl, ismu’t-tafdîl, es-sıfatu’l-müşebbehe vb. kelimeler habere ihtiyaç duymaksızın bir zamiri merfû yapamaz; ancak zâhir bir ismi merfû yaparlar. Ayrıca zikredilen soru edatı elif olmalıdır başkası olamaz.⁴⁵⁴

أَقَائِمُ الزَّيْدَانِ “Ayakta olan iki Zeyd midir?” İbnü’l-Hâcib’e göre قَائِمُ kelimesi soru edatı eliften sonra ismu’l-fâil kalıbında gelmiştir, mübtedâdır ve kendisinden sonra gelen الزَّيْدَانِ ifadesi ise zâhir isimdir, tesniyedir, tekil ve çoğul bakımından mübtedadan farklıdır ve zamir değildir. Dolayısıyla haberin yerine geçen fâil

⁴⁵⁰ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 331.

⁴⁵¹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 331.

⁴⁵² İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 331.

⁴⁵³ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 331.

⁴⁵⁴ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 354.

olabilmiştir. أَقَائِمٌ هُمَا؟ “O ikisi ayakta mıdır?” Bahsi geçen örnekte قائم kelimesi mübtedâ olamaz; zira ismu’l-fâil munfasıl zamirin ‘âmili olamaz.⁴⁵⁵

İbn Mâlik ve nahiv âlimlerinin çoğuna göre ise mübtedâ munfasıl zamirin ‘âmili olarak cümlede bulunabilir.⁴⁵⁶ “(Babası:) Ey İbrahim! dedi, sen benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun?”⁴⁵⁷ رَاغِبٌ lafzı ismu’l-fâildir, soru edatı eliften sonra gelmiştir ve mübtedâdır. أَنْتَ munfasıl zamirdir, merfûdur ve haberin yerine gelebilmiştir.⁴⁵⁸

3.4.1. Mübtedânın ‘Âmilinin Durumu

İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye* ve *el-Vâfiye* adlı eserlerinde mübtedânın ‘âmilinin ne olduğu hususundan bahsetmez. İbn Mâlik ise zikredilen konu ile ilgili Basralıların üç farklı görüşü olduğunu söyler. Bunlardan birincisi mübtedâyı ibtidâ, haberi ise sadece mübtedâ merfû yapar. Basralılardan Sîbeveyhi’nin görüşüdür. İbn Mâlik de bunu tercih etmiştir.⁴⁵⁹ Basralıların diğer iki görüşü şunlardır: Haberi ibtidâ merfû yapmıştır ve mübtedâ ve ibtidâ ikisi birlikte haberi merfû yapmışlardır.⁴⁶⁰

Kûfelilere göre ise mübtedâ ve haber birbirlerini merfû yaparlar.⁴⁶¹ İbn Mâlik’e göre ise Kûfelilerin görüşü doğru değildir. صَاحِبُهَا “Evindedir sahibi.” فِي دَارِ صَاحِبِهَا lafzı merfûdur, muahhar mübtedâdır ve habere dönen zamir kendisine bitişik olarak geldiği için vucûben sonra gelmiştir. فِي دَارِ câr-mecrûrdur ve mukaddem haberdur. Zikredilen örnekte mübtedâ ve haberin birbirlerinin âmilî olabileceği iddia edilirse bu durumda her ikisinin tekaddümü mümkün olması gerekir; çünkü âmil olan lafzın ma‘mûlünün önünde bulunma hakkı vardır. Ancak “mübtedânın peşinden gelen zamir lafzen ve rütbeden kendisinden sonra gelen isme dönemez” kaidelerinden hareketle Kûfelilerin görüşü hatalıdır.⁴⁶²

⁴⁵⁵ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 354.

⁴⁵⁶ İbn Mâlik, *‘Umdetü’l-Hâfız*, 157-158; İbn Hişâm, *Şu‘ûru’z-Zeheb*, 209.

⁴⁵⁷ Meryem 19/46.

⁴⁵⁸ İbn Mâlik, *‘Umdetü’l-Hâfız*, 157-158; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/160.

⁴⁵⁹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 334.

⁴⁶⁰ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 334.

⁴⁶¹ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/272.

⁴⁶² İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/272.

3.4.2. Mübtedâ ve Haberin Önce veya Sonra Zikredilmesi

İbnü'l-Hâcib, İbn Mâlik ve nahivcilerin çoğuna göre mübtedânın haberin önünde gelmesi asıldır. Çünkü haber sıfata benzetilmiş sıfat gibi mübtedâyı nitelemektedir. Ancak bazı durumlarda haberin önce mübtedânın sonra gelmesi mümkündür.⁴⁶³

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre haber fiil cümlesi olup fâili zâhir isim veya bâriz zamir olursa haberin mübtedâdan önce veya sonra gelmesi caizdir.. خَالِدٌ قَدِمَ وَالِدُهُ. “Halid, babası gelmiştir.” “Onun babası geldi.” Haberdir ve fiil cümlesi olarak gelmiştir. وَالِدُهُ lafzı faildir ve fiil cümlesi olarak gelen haberin takdim/tehiri mümkündür.⁴⁶⁴ الْيَوْمَ سَافَرَا “İki Muhammed yolculuk yapmıştır.” haberdir, fiil cümlesidir ve fâili bâriz zamirdir. Dolayısıyla mübtedâdan önce veya sonra gelmesi uygundur.⁴⁶⁵

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre haber câr-mecrûr şeklinde şibih cümle olup mübtedâyâ dönen zamir kendine bitişirse haberin önce gelmesi mümkündür. فِي دَارِهِ. “Evindedir Zeyd.” فِي دَارِهِ lafzı haberdir, câr-mecrûrdur ve kendisine mübtedâyâ dönen zamir bitişmiştir. Dolayısıyla cevâzen önde gelmiştir.⁴⁶⁶

Ancak bazı durumlarda mübtedâ vûcuben haberden önce gelir. Bazı durumlarda ise vûcuben haberden sonra gelmesi gerekir.

3.4.2.1. Mübtedânın Vucûben Önce Gelmesi

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in eserlerinde mübtedânın vucûben önce gelmesine dair görüşleri aşağıda detaylandırılacaktır.

a) Her iki müellifin zikrettiği hususlar

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre mübtedâ ile haber her ikisi ma'rife oldukları zaman veya her ikisi nekre olup hangisinin haber veya mübtedâ olduğuna dair bir

⁴⁶³ İbnü'l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 173; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/296.

⁴⁶⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 173; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/298

⁴⁶⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 173; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/298; el-Fevzân, *Delîlu's-Sâlik*, 1/181.

⁴⁶⁶ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 356; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 1/300.

karîne bulunmadığı zaman haber zorunlu olarak mübtedâdan sonra gelir.⁴⁶⁷ خَالِدٌ زَمِيلِي. “Hâlid arkadaşımıdır.” زَمِيلِي haberdur ve vucûben mübtedâdan sonra gelmiştir. خَالِدٌ ve زَمِيلِي kelimelerin her ikisi de ma‘rifedir ve yer değıştiklerinde dinleyicinin zihninde farklı anlamlar oluşmaktadır. Şöyle ki: Dinleyiciler Hâlid’i tanıdığı ancak benim arkadaşım olduğunu bilmedikleri için cümle böyle gelmiştir. زَمِيلِي خَالِدٌ. “Benim arkadaşım Hâlid’dir.” Şeklinde ifade edildiğinde dinleyiciler benim arkadaşımı tanıdıkları ancak isminin ne olduğunu bilmedikleri için cümle böyle gelmiştir. Dolayısıyla haberin önde gelmesiyle farklı anlamlar ortaya çıkacağından haber zorunlu olarak mübtedâdan sonra gelmiştir.⁴⁶⁸

İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’e göre her ikisi de nekre olduğunda mübtedâ vucûben önde gelir. خَيْرٌ مِنْكَ خَيْرٌ مِنْ زَيْدٍ. “Senden daha hayırlı olan Zeyd’den de daha hayırlıdır.” Zikredilen cümlede geçen birinci خَيْرٌ lafzı mübtedâdır, nekredir ve zorunlu olarak haberden önce gelmiştir. Çünkü haber olan ikinci خَيْرٌ ifadesinin mübtedâdan önce gelebileceğini iddia edersek bu durumda farklı bir mana ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla haberin tekaddümü imkânsızdır.⁴⁶⁹

İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’e göre mübtedâ soru, şart vb. bir isim olması durumunda vucûben haberin önünde gelir. مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَفْلَحْ. “Kim Allah’tan korkarsa kurtuluşa erer.” مَنْ mübtedâdır ve şart isimdir. Şart edatlarının başta gelmesi zorunludur. مَنْ جاء؟ Kim geldi? مَنْ mübtedâdır, isimdir ve soru edatıdır. Başta bulunma hakkı olduğu için zorunlu olarak haberden önce gelmiştir.⁴⁷⁰ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ. “Yakinen bilen bir millet için Allah’tan daha iyi hüküm veren kim vardır?”⁴⁷¹ وَمَنْ أَحْسَنُ kelimesi soru edatıdır, isimdir ve mübtedâdır. أَحْسَنُ haberdur ve zorunlu olarak

⁴⁶⁷ İbnü’l-Hâcib, *el-Emâlî*, 513-514; a.mlf., *el-Vâfiye*, 173; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 366.

⁴⁶⁸ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 366; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/180-181.

⁴⁶⁹ İbnü’l-Hâcib, *el-Emâlî*, 514; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 366.

⁴⁷⁰ İbnü’l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 173; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/296, 298; el-Galâyînî, *Câmi’*, 2/266.

⁴⁷¹ el-Mâide 5/50.

mübtedâdan sonra gelmiştir. “Kim Allah’a güvenirse O, ona yeter.”⁴⁷² مَنْ kelimesi şart isimdir, mübtedâdır ve vucûben önce gelmiştir.⁴⁷³

b) İbn Mâlik’in zikrettiği hususlar

Mübtedâ başında لَمْ الابتداءِ bulunduğu zaman zorunlu olarak haberden önce gelir. لَزَيْدٌ قائِمٌ “Elbette Zeyd ayaktaadır.” زَيْدٌ mübtedâdır, başında لَمْ الابتداءِ vardır ve zorunlu olarak haberden önce gelmiştir.⁴⁷⁴

Mübtedâ başta bulunması zorunlu olan bir isme muzâf olduğu zaman haberden önce gelir. غُلَامٌ “Kimin oğlu çalışkandır?” غُلَامٌ مِنْ مُجْتَهِدٍ؟ kelimesi mübtedâdır, soru edatına muzâf olmuştur ve vucûben önde gelmiştir.⁴⁷⁵

Mübtedâ, haberi إِنَّمَا ve إِلَّا istisnâ edatı ile hasredildiğinde zorunlu olarak önde gelir. إِنَّمَا نَذِيرٌ “Sen ancak bir uyarıcısın.”⁴⁷⁶ haberdir ve hasır bildiren إِنَّمَا edatından sonra gelmiştir. وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ “Muhammed ancak bir peygamberdir.”⁴⁷⁷ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ kelimesi haberdir ve إِلَّا istisnâ edatından sonra gelmiştir. Zikredilen örneklerde mübtedâ vucûben haberden önce gelmiştir.⁴⁷⁸

Yukarıda İbn Mâlik’in açıkladığı hususlar İbnü’l-Hâcib’in eserlerinde yer almamaktadır. Bu durum bir eksiklik olarak görülebilir.

3.4.2.2. Haberin Vucûben Önce Gelmesi

İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’in eserlerinde haberin vucûben önce gelmesine dair açıkladığı ifadeler aşağıda izah edilecektir.

⁴⁷² et-Talâk 65/3.

⁴⁷³ İbnü’l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 173; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/296, 298; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/182.

⁴⁷⁴ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 369; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 1/298.

⁴⁷⁵ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 368; el-Galâyînî, *Câmi’*, 2/266.

⁴⁷⁶ Hûd 11/12.

⁴⁷⁷ Âl-i İmrân 3/144.

⁴⁷⁸ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/298.

a) İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in zikrettiği hususlar

Haber soru edatı olduğu zaman vucûben mübtedânın önünde bulunur. متى *Ortaklarım* “أَيْنَ شُرَكَائِي. متى soru edatıdır ve haberdır. “Yolculuk ne zaman?” السَّفَرُ؟ *nerede?*”⁴⁷⁹ أين soru edatıdır ve haberdır. Yukarıda zikredilen her iki cümlede haber vucûben önde gelmiştir.⁴⁸⁰

Habere dönen bir zamir mübtedâyâ bitişik geldiği zaman haber zorunlu olarak önce gelir. أَفْقَالُهَا ⁴⁸¹ “Yoksa kalbleri kilitli midir?” أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا. mübtedâdır, habere dönen zamir kendisine bitişmiştir. عَلَى قُلُوبٍ câr-mecrûrdur, haberdır ve zorunlu olarak önde zikredilmiştir.⁴⁸²

Haber yerine gelen ifade câr-mecrû olup mübtedâ nekre olduğu zaman haber vucûben önde gelir. فِي الدَّارِ رَجُلٌ. “Evde bir adam vardır.” رَجُلٌ kelimesi mübtedâdır ve nekredir. فِي الدَّارِ ifadesi ise câr-mecrûrdur ve mübtedâ nekre olduğu için zorunlu olarak önde gelmiştir.⁴⁸³ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ. “Onların gözlerinde de kalın bir perde bulunmaktadır.”⁴⁸⁴ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ ayeti câr-mecrûrdur ve vucûben önde gelmiştir. غِشَاوَةٌ kelimesi mübtedâdır ve nekre olarak gelmiştir.⁴⁸⁵

b) İbn Mâlik'in zikrettiği hususlar

Haber soru edatına muzâf olduğunda vucûben mübtedânın önünde yer alır. صَبِيحَةُ أَيِّ يَوْمٍ سَفَرُكَ؟ “Yolculuğun hangi günün sabahıdır.” صَبِيحَةُ ifadesi haberdır ve soru edatı olan أَيِّ'ye muzâf olmuştur. Soru edatlarının cümle başında bulunması zorunlu olduğundan haber önde yer almıştır.⁴⁸⁶

⁴⁷⁹ en-Nahl 16/27.

⁴⁸⁰ İbnü'l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 174; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 368; el-Fevzân, *Delîlu's-Sâlik*, 1/184-185.

⁴⁸¹ Muhammed 47/24.

⁴⁸² İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 356; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/300; el-Fevzân, *Delîlu's-Sâlik*, 1/184.

⁴⁸³ İbnü'l-Hâcib, *el-Emâlî*, 571; a.mlf., *el-Vâfiye*, 174; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/301.

⁴⁸⁴ el-Bakara 2/7.

⁴⁸⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Emâlî*, 571; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/301; el-Galâyînî, *Câmi'*, 2/267-268.

⁴⁸⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/301.

Haberin zarf olması durumunda mübtedâ da nekre olursa haber vucûben önce gelir. بَعْدَ الضَّيْقِ فَرَجٌ “Darlıktan sonra ferahlık vardır.” mübtedâdır ve nekredir. بَعْدَ kelimesi zarftır, haberdir ve mübtedâ nekre olduğu için zorunlu olarak önde gelmiştir.⁴⁸⁷

Mübtedâ إِنْمَأ ve إِلا edatlarıyla hasredilmişse haber zorunlu olarak önce gelir. “Amr إِنْمَأ عِنْدَكَ عَمْرُو.” “Evde Zeyd’den başka hiç kimse yoktur.” مَا فِي الدَّارِ إِلَّا زَيْدٌ. mukaddem haberdir ve vucûben önde yer almışlardır.⁴⁸⁸ فَإِنْمَأ عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ. “Elçimize düşen apaçık bir duyurmaktır.”⁴⁸⁹ مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ. “Resûle düşen (vazife) ancak duyurmaktır.”⁴⁹⁰ Zikredilen her iki ayetteki الْبَلَاغُ lafzı mübtedâdır, مَا ve إِلَّا ile hasredilmiştir, cümlelerin sonunda yer almıştır ve haber vucûben önde gelmiştir.⁴⁹¹

Yukarıda İbn Mâlik’in izah ettiği hususlar İbnü’l-Hâcib’in eserlerinde yer almamaktadır.

3.4.3. Mübtedâ ve Haberin Ma‘rife veya Nekre Olması

Mübtedânın ma‘rife ve haberin ise nekre olması asıldır. Bazen her ikisi de ma‘rife veya nekre olabilir. اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ. “Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir.”⁴⁹² مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ. “Muhammed Allah’ın elçisidir.”⁴⁹³ Her iki ayette yer alan رَسُولٌ ve رَبٌّ lafızları mübtedâdır ve ma‘rife olarak gelmişlerdir. وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ. kelimeleri haberdir ve muzâf oldukları için ma‘rife olmuşlardır.

⁴⁸⁷ İbn Mâlik, Şerhu’t-Teshîl, 1/301; el-Fevzân, Delîlu’s-Sâlik, 1/184.

⁴⁸⁸ İbn Mâlik, Şerhu’t-Teshîl, 1/302.

⁴⁸⁹ et-Teğâbun 64/12.

⁴⁹⁰ el-Mâide 5/99.

⁴⁹¹ İbn Mâlik, Şerhu’t-Teshîl, 1/302; el-Fevzân, Delîlu’s-Sâlik, 1/185.

⁴⁹² eş-Şûrâ 42/15.

⁴⁹³ el-Fetih 48/29.

“İnanan bir köle, ortak koşan bir erkekten daha iyidir.”⁴⁹⁴ عَبْدٌ mübtedâdır ve nekredir.

خَيْرٌ haberdır ve nekre olarak gelebilmiştir.⁴⁹⁵

a) İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in zikrettiği hususlar

Mübtedâ nekre olacağı zaman umum-husus vb. bir konumda olmalıdır.

فِي الدَّارِ رَجُلٌ “Evde bir adam vardır.” رَجُلٌ kelimesi nekredir, muahhar mübtedâdır, فِي الدَّارِ câr-mecrûrdur ve mukaddem haberdır. Haber önde gelip tahsis ifade ettiği için mübtedâ nekre gelebilmiştir.⁴⁹⁶

مُبْتَدَأٌ مَعْلَمٌ فِي الدَّارِ “Âlim رَجُلٌ مَعْلَمٌ bir adam evdedir.” مَعْلَمٌ ifadesi sıfattır, nekredir ve mübtedâyı tahsis etmiştir. رَجُلٌ kelimesi nekredir, mevsûftur ve mübtedâ olarak gelebilmiştir.⁴⁹⁷

مَا أَحَدٌ خَيْرٌ مِنْكَ. Mübtedâ soru ve nefy edatlardan sonra gelirse nekre olabilir. “Senden daha hayırlı hiç kimse yoktur.” أَحَدٌ mübtedâdır, nekredir ve olumsuzluk edatı مَا ’dan sonra geldiği için nekre olabilmıştır.⁴⁹⁸ أَلِلَّهِ مَعَ اللَّهِ. “Allah’tan başka bir tanrı mı var!”⁴⁹⁹ إِلَهٌ kelimesi mübtedâdır ve soru edatı hemzeden sonra geldiği için nekre olabilmıştır.⁵⁰⁰

Haber zarf veya câr-mecrûr olup mübtedânın önünde gelirse mübtedâ nekre olarak gelebilir. وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ. “Her ilim sahibinden üstün bir bilen bulunur.”⁵⁰¹ فَوْقَ zarftır, haberdır ve mübtedânın önünde gelmiştir. عَلِيمٌ kelimesi muahhar mübtedâdır ve nekredir. لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ. “Her şeyin vakti ve süresi yazılıdır.”⁵⁰²

⁴⁹⁴ el-Bakara 2/221.

⁴⁹⁵ İbn Mâlik, Şerhu't-Teshîl, 1/290.

⁴⁹⁶ İbnü'l-Hâcib, el-Vâfiye, 175; İbn Mâlik, Teshîlu'l-Fevâid, 46.

⁴⁹⁷ İbnü'l-Hâcib, el-Emâlî, 571; İbn Mâlik, Sebkü'l-Manzûm, 92.

⁴⁹⁸ İbnü'l-Hâcib, el-Kâfiye, 358; İbn Mâlik, Şerhu't-Teshîl, 1/293.

⁴⁹⁹ en-Neml 27/62.

⁵⁰⁰ İbnü'l-Hâcib, el-Kâfiye, 358; İbn Mâlik, Şerhu't-Teshîl, 1/293; el-Fevzân, Delîlu's-Sâlik, 1/177.

⁵⁰¹ Yûsuf 12/76.

⁵⁰² er-Ra'd 13/38.

lafzı câr-mecrûrdur ve mukaddem haberdır. كِتَابٌ muahhar mübtedâdır ve nekre olarak gelebilmiştir.⁵⁰³

b) İbnü'l-Hâcib'in zikrettiği hususlar

İbnü'l-Hâcib'e göre mübtedâ dua anlamı taşıyan ifade olup tahsis birdirdiği zaman nekre olarak gelebilir. سَلَامٌ عَلَيْكُمْ "Size selam olsun!"⁵⁰⁴ Ayette geçen سَلَامٌ mübtedâdır, dua manası taşımaktadır, nekredir ve tahsis ifade etmektedir. Çünkü zikredilen ifadenin hazıfsız hali şöyledir. سَلَّمْتُ سَلَامًا عَلَيْكُمْ "Size selam veriyorum!" Fiil ile fâil hazfedildi ve mansûb olan سَلَامًا lafzı merfû yapılarak mübtedâ oldu. Yapılan değişiklikler hasr bildirdiği için mübtedâ nekre olabilmıştır.⁵⁰⁵

Yukarıda İbnü'l-Hâcib'in açıkladığı hususlar İbn Mâlik'in eserlerinde yer almamaktadır.

c) İbn Mâlik'in zikrettiği hususlar

Mübtedâ lafzen ya da ma'nen muzâf olduğu zaman nekre olabilir. Mübtedâ lafzen ya da ma'nen muzâf olduğu zaman nekre olabilir. خَمْسُ صَلَوَاتٍ كَتَبَهُنَّ اللَّهُ عَلَى الْعِبَادِ "Allah, insanlara, günde beş vakit namaz kılmayı farz kılmıştır."⁵⁰⁶ خَمْسُ kelimesi mübtedâdır, nekredir ve lafzen muzâf olarak gelmiştir.⁵⁰⁷ قُلْ كُلُّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ "De ki: Herkes yaratılışına göre davranır."⁵⁰⁸ كُلُّ nekredir ve ma'nen muzâfdır. كُلُّ أَحَدٍ takdirindedir, أَحَدٍ muzâfu ileyh'dir ve hazfedilmiştir.⁵⁰⁹

⁵⁰³ İbnü'l-Hâcib, *el-Emâlî*, 576; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/294; el-Galâyînî, *Câmi'*, 2/255.

⁵⁰⁴ er-Ra'd 13/24.

⁵⁰⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Emâlî*, 577; a.mlf., *el-Kâfiye*, 359; a.mlf., *el-Vâfiye*, 176-177.

⁵⁰⁶ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 171; 'Abdullah b. 'Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 255/869), *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed (er-Riyâd Dâru'l-Muğnî, 1421/2000), 985; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/291.

⁵⁰⁷ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/291.

⁵⁰⁸ el-İsrâ 17/84.

⁵⁰⁹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/291; el-Galâyînî, *Câmi'*, 2/254.

Hazfedilen mübtedânın takdir edilmesi mümkündür.⁵¹⁴ Bu durumda ayet şöyle ifade edilir: *هِيَ نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَّةُ*.⁵¹⁵ “O, Allah’ın tutuşturulmuş ateşidir.”⁵¹⁵

Cevap cümlesinde gelen الفَاء (fâ)’dan sonra mübtedânın gizlenmesi veya zâhiren gelmesi mümkündür. *مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا*. “Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa aleyhinedir.”⁵¹⁶ Zikredilen ayette الفَاء (fâ)’dan sonra gelen mübtedâlar cevâzen hazfedilmiştir. Hazfedilen mübtedâlar şu şekilde takdir edilebilir. *مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَصَلَاةُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فِإِسَاءَتُهُ عَلَيْهَا*. “Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir, kim de kötülük yaparsa aleyhinedir.” *إِسَاءَتُهُ* ve *صَلَاةُ* lafızları mübtedâdır, cevap cümlesinde الفَاء (fâ)’dan sonra gelmişler ve cevâzen hazfedilmişlerdir.⁵¹⁷

3.4.4.2. Mübtedânın Vucûben Hazfedilmesi

İbn Mâlik’e göre haber yemin olan ifadeleri çağrıştırdığı zaman mübtedâ zorunlu olarak hazfedilir. *فِي ذِمَّتِي لِأَفْعَلَنَّ كَذَا*. “Yemin olsun ki, elbette şöyle yapacağım.” *فِي ذِمَّتِي* lafzı haberdur ve yemin ifade etmektedir. Mübtedâ bu durumda vucûben hazfedilmiştir. Takdiri ise şöyledir: *فِي ذِمَّتِي يَمِينٌ لِأَفْعَلَنَّ كَذَا*. “Yemin olsun ki, elbette şöyle yapacağım.”⁵¹⁸

Maktû‘ sıfattan sonra gelen mübtedâ zorunlu olarak hazfedilir. Bu durumda sıfat olan lafız vucûben hazfedilen mübtedânın haberi olur. *خُذْ بِيَدِ زُهَيْرِ الْكَرِيمِ*. “Cömert olan Züheyr’in elini tut.” *أَحْسِنُ إِلَى فُلَانٍ الْمِسْكِينِ*. “Miskin olan falan kişiye iyilik et.” Yukarıda zikredilen örneklerde mübtedâ zorunlu olarak hazfedilmiş ve sıfat olan kelime aslı görevi olan mevsufa tabi olma görevinden alınıp hazfedilen mübtedânın haberi olarak merfû getirilmiştir. Takdirleri şöyledir: *هُوَ الْكَرِيمُ*. “O cömerttir.”

⁵¹⁴ el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/186.

⁵¹⁵ el-Hümeze 104/5-6.

⁵¹⁶ Fussilet 41/46.

⁵¹⁷ İbnü’l-Hâcib, *el-Emâlî*, 731-732; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/287.

⁵¹⁸ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 362; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/288.

المسكين. "O miskindir."⁵¹⁹ Haber masdar olup fiilin yerine geldiğinde mübtedâ vucûben hazfedilir. سَمِعُ "Durumum işitmek ve itaat etmektir." kelimesi haberdir, masdar olup fiilin yerine gelmiştir ve mübtedâ zorunlu olarak hazfedilmiştir. Cümlelerin aslı şöyledir: أَمْرِي سَمِعُ وَطَاعَةً. "Durumum işitmek ve itaat etmektir." فَصَبْرٌ "Artık bana güzelce sabır gerekir."⁵²⁰ صَبْرٌ kelimesi masdardır, haberdir, fiil yerine gelmiştir ve mübtedâ vucûben hazfedilmiştir. أَمْرِي فَصَبْرٌ جَمِيلٌ. "Bana düşen görev güzelce sabırdır." أَمْرِي mübtedâdır ve zorunlu olarak hazfedilmiştir.⁵²¹

Haber mahsûs bi'l-medh veya mahsûs bi'z-zemm olup övgü ve yergi fiillerinden sonra geldiğinde mübtedâ zorunlu olarak hazfedilir. نِعَمَ الرَّجُلُ أَبُو طَالِبٍ. "Ebû Tâlib o ne güzel adamdır!" بَسَّ الرَّجُلُ أَبُو لَهَبٍ. "Ebû Leheb o ne kötü adamdır!" haberdir, mahsûs bi'l-medh olarak gelmiştir ve mübtedâ vucûben hazfedilmiştir. أَبُو لَهَبٍ ifadesi haberdir, mahsûs bi'l-zemm olarak gelmiştir ve mübtedâ zorunlu olarak hazfedilmiştir.⁵²²

İbnü'l-Hâcib'in eserlerinde yukarıda zikredilen mübtedânın vucûben hazfedilmesi ile ilgili örnekler yer almaz. Bu durum bir eksiklik olarak görülebilir.

3.5. Haber, Tanımı ve Yapısı

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik eserlerinde, haberin tanımını, yapısını ele almış ve tercih ve tenkitlerde bulunmuşlardır.

İbnü'l-Hâcib, haberi şöyle tarif etmiştir: هُوَ الْمُجَرَّدُ الْمُسْنَدُ الْمُغَايِرُ لِلصِّفَةِ "Haber: Sadece müsneddir. Nefy edatı veya soru edatı eliften sonra gelen ismu'l-fâil, ismu'l-mef'ûl, ismu't-tafdîl, es-sıfatu'l-müşebbehe vb. kelimelerden değildir."⁵²³

⁵¹⁹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 360-361; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/287; el-Galâyînî, *Câmi'*, 2/258.

⁵²⁰ Yusûf 12/18.

⁵²¹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 362; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 1/287.

⁵²² İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 362; el-Galâyînî, *Câmi'*, 2/258.

⁵²³ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 355.

İbnü'l-Hâcib, yukarıda zikredilen haberin tanımını şöyle detaylandırmıştır: Müsned olan ifadeler fiil ve haberdur. Haber fiilden farklıdır, bu durumu açıklamak için soru ve nefy edatlarından sonra gelen ismu'l-fâil, ismu'l-mef'ûl, ismu't-tafdîl, es-sıfatu'l-müşebbehe vb. lafızlardan sonra gelenler fiil manası taşıyabilirler ve yerlerine fiil takdir edilebilir. Bazen de bu ifadeler mübtedâ da olabilir. İşte tüm karışıklıkları önlemek için haber sadece müsneddir ve nefy edatı veya soru edatı eliften sonra gelen ismu'l-fâil, ismu'l-mef'ûl, ismu't-tafdîl, es-sıfatu'l-müşebbehe vb. ifadelerden değildir. *قَائِمُ الزَّيْدَانِ* “Ayakta olanlar iki Zeyd midir?” Cümlesinde bulunan *قَائِمُ* kelimesi ismu'l-fâildir ve fiil manası taşımaktadır. *أَيَقُومُ الزَّيْدَانِ* “İki Zeyd ayakta mıdır?” Şeklinde muzâri fiil manasında olduğunu söyler. Bu durumda *قَائِمُ* lafzı mübtedâdır, *الزَّيْدَانِ* fâildir ve haberin yerine gelmiştir.⁵²⁴

İbn Mâlik ise haberi şöyle tarif etmiştir: *الْخَبَرُ: هُوَ الْجُزْءُ الْمُتِمُّ الْفَائِدَةُ*. “Haber: Faydalı bir ifadeyi tamamlayan cüzdür.”⁵²⁵

İbn Mâlik'e göre ise haber mübtedânın bir kısmıdır ve haber olmadan mübtedâ bir fayda ifade etmez. *اللهُ* ve *بَرٌّ* kelimeleri tek başına bir hüküm ortaya koymaz; ancak *اللهُ بَرٌّ*. “Allah çok ihsanda bulunandır.” Şeklinde beraber olduklarında anlamlı bir cümle olabileceklerini beyan eder.⁵²⁶

Yukarıda açıklanan her iki müellifin haberin tanımı ile ilgili İbn Mâlik'in açıkladığı sade ve anlaşılır olduğundan tercihe şayandır.

a) Her iki müellifin zikrettiği hususlar

Haber zarf, câr-mecrûr, fiil ya da isim cümlesi şeklinde gelebilir. *الْمَجْدُ تَحْتَ* Haber zarf, câr-mecrûr, fiil ya da isim cümlesi şeklinde gelebilir. *تَحْتَ* kelimesi zarftır ve haber olarak gelmiştir. *عَلِمَ الْعِلْمُ* “Şeref ilmin bayrağı altındadır.” *عَلِمَ الْعِلْمُ* kelimesi zarftır ve haber olarak gelmiştir. *الْعِلْمُ فِي الصُّدُورِ لَا فِي السُّطُورِ*. “İlim gönüllerde olandır satırlarda değil.” *الْعِلْمُ فِي الصُّدُورِ لَا فِي السُّطُورِ* ifadesi câr-mecrûrdur ve haber olarak gelmiştir.⁵²⁷ *زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ* “Zeyd'in babası

⁵²⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 355; a.mlf., *el-Vâfiye*, 171.

⁵²⁵ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, 77; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 102.

⁵²⁶ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 102.

⁵²⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Emâlî*, 577-578; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 334; el-Galâyînî, *Câmi*, 2/265.

ayakta duruyor.” *أَبُوهُ قائمٌ*. “Onun babası ayaktadır.” İsim cümlesidir ve haber olarak gelmiştir. *زَيْدٌ قامَ أبُوهُ*. “Zeyd’in babası ayaktadır.” *قامَ أبُوهُ*. “Onun babası ayağa kalktı.” Fiil cümlesidir ve haber olarak gelmiştir.⁵²⁸

b) İbn Mâlik’in zikrettiği hususlar

Müfred olarak gelen haber câmid ve müştak diye iki kısma ayrılır. Câmid: Herhangi bir isimden ya da fiilden türememiş doğrudan varlıklara ad olarak konulmuş olan ifadelerdir. Müştak: Herhangi bir fiil ya da isimden türemiş olanlara denir. *وَالْهَكْمُ*. *إِلَهٌ* kelimesi haberdir, müfreddir ve fiilin harflerini ve manasını içermediğinden câmid olarak gelmiştir.⁵³⁰ *زَيْدٌ قائمٌ*. “Zeyd ayaktadır.” *قامٌ* ifadesi haberdir, müfreddir, fiilin manasını ve harflerini içermektedir. Fiil ya da masdardan türetilen ismu’l-fâil olduğundan müştak olarak gelebilmiştir.⁵³¹

3.5.1. Haber ile Mübtedâ Arasında Bir Bağın Bulunması

İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’in eserlerinde haber ile mübtedâ arasında bir bağın bulunmasına dair görüşleri aşağıda detaylandırılacaktır.

a) Her iki müellifin zikrettiği hususlar

Mübtedâ ile haber arasındaki bağlantı mübtedânın tekrarı olabilir. *مَا الْحَاقَّةُ* *مَا الْحَاقَّةُ*. “Gerçekleşecek olan; (Evet) nedir o gerçekleşecek olan?”⁵³² *مَا الْحَاقَّةُ*. “Nedir gerçekleşecek olan?”⁵³³ İsim cümlesidir ve haber olarak gelmiştir. Mübtedâ ile haber arasındaki bağlantı mübtedânın tekrarı olan *الْحَاقَّةُ* kelimesidir.⁵³⁴

⁵²⁸ İbnü’l-Hâcib, *el-Emâlî*, 577-578; a.mlf., *el-Kâfiye*, 360; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 334.

⁵²⁹ el-Bakara 2/163.

⁵³⁰ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 338; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/165-166.

⁵³¹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 338; el-‘Useymin, *Şerhu’l-Âcurûmiyye*, 245.

⁵³² el-Hâkka 69/1-2.

⁵³³ el-Hâkka 69/1-2.

⁵³⁴ İbnü’l-Hâcib, *el-Emâlî*, 828-829; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/311; es-Süyûtî, *el-Behcetü’l-Merziyye*, 1/128.

Mübtedâya dönen zamir hazfedildiğinde biliniyorsa ilgili zaminin zikredilmesi veya gizlenmesi mümkündür. البُرُّ: الْقَفِيزُ بِدِرْهَمَيْنِ. “Buğday: Bir kafizi (bir tahıl ölçüsü yaklaşık 32,3 kg) iki dirhemdir.” البُرُّ mübtedâdir, haberi ise الْقَفِيزُ بِدِرْهَمَيْنِ şeklinde gelen isim cümlesidir ve mübtedâ ile haber arasındaki bağ, ma‘lûm olduğu için cevâzen hazfedilmiştir. İlgili bağın zikredilmesi ise şöyledir: البُرُّ: الْقَفِيزُ مِنْهُ بِدِرْهَمَيْنِ. “Buğday bir kafizi (bir tahıl ölçüsü) iki dirhemdir.” مِنْهُ lafzı mübtedâya dönen rabıta⁵³⁵dir.

Haber müfred olup müştak olursa ya da isim cümlesi veya fiil cümlesi olursa mübtedâ ile haber arasındaki bağ zamir olabilir. زَيْدٌ قَائِمٌ “Zeyd ayaktadır.” قَائِمٌ ifadesi haberdur, müfreddir ve müştaktır. Mübtedâ ile arasındaki bağ müstetir zamir هُوَ’dur. . قَائِمٌ قَائِمٌ, زَيْدٌ mübtedâdır, أَبُوهُ ikinci mübtedâdır, زَيْدٌ أَبُوهُ قَائِمٌ haberdur ve أَبُوهُ قَائِمٌ cümlesi ise birinci mübtedânın haberdur. Mübtedâ ile haber arasındaki bağ zamirdir.⁵³⁶

b) İbn Mâlik’in zikrettiği hususlar

Haber müfred olup câmid olduğu zaman mübtedâ ile arasında bir rabıta takdir edilmesine gerek yoktur. هَذَا زَيْدٌ “Bu Zeyd’dir.” زَيْدٌ kelimesi câmiddir ve haberdur. Kendisiyle mübtedâya arasında bir bağın bulunmasına gerek yoktur.⁵³⁷

Haber cümle olup bizzat mübtedânın kendisini ifade ediyorsa bu durumda haber ile mübtedâ arasında bir bağın bulunmasına ihtiyaç yoktur. دَعَاؤُهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ. “Onların oradaki duası: “Allah’ım! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz!” (sözleridir).”⁵³⁸ سُبْحَانَكَ lafzı âmili hazfedilmiş mef’ûldür, haberin yerine gelmiştir,

⁵³⁵ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 361; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 343.

⁵³⁶ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 360; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 339; es-Süyûtî, *el-Behcetü’l-Merziyye* 1/129.

⁵³⁷ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 338-339.

⁵³⁸ Yunûs 10/10.

نُسَبِحُ سُبْحَانَكَ şeklinde takdir edilir, mübtedânın anlamını taşımaktadır ve mübtedâ ile arsında bir rabita olmasına ihtiyaç yoktur.⁵³⁹

Mübtedâ ile haber arasındaki bağ ismu'l-işâret olabilir. وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ. “Bu daha hayırlıdır.” İsim “Takvâ elbisesi...İşte o daha hayırlıdır.”⁵⁴⁰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ. “Bu daha hayırlıdır.” İsim cümlesidir ve haberdir. Mübtedâ ile haber arasındaki rabita ismu'l-işâret olan ذَٰلِكَ kelimesidir.⁵⁴¹

3.5.2. Haberin Mübtedâya Uyması

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre ismu'l-fâil olan lafız mübtedâ olduğu zaman 'âmil olabilmesi için soru veya nefy edatlarından sonra gelmelidir. Bu durumda mübtedâdan sonra gelen kelime haberin yerine gelen fâildir ve müzekkerlik-müenneslik açısından mübtedaya uyması gerekir.⁵⁴² وَأَنَّا جِئْنَاكَ؟ “Başarılı olan annen baban mıdır?” نَاجِجٌ ifadesi soru edatından sonra gelmiştir ve mübtedâdır. وَالِدَاكَ kelimesi fâildir haberin yerine gelmiştir ve müzekkerlik-müenneslik açısından mübtedaya uymuştur.⁵⁴³

3.5.3. Haberin Birden Fazla Olması

İbnü'l-Hâcib, İbn Mâlik ve nahivcilerin çoğuna göre haber birden fazla olabilir. Haberin te'addüdü nahve dair eserlerde sıkça görülür.⁵⁴⁴ وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ ذُو الْعَرْشِ, الْمَجِيدُ. “Yüce arşın sahibi, çok seven, bağışlayan O'dur.”⁵⁴⁵ وَهُوَ mübtedâdır, الْمَجِيدُ, ذُو الْعَرْشِ, الْوَدُودُ ve ذُو الْعَرْشِ kelimeleri ise haberdir ve atıf harfleri olmadan art arda gelebilmişlerdir. Aynı cümlede haberin birkaç tane olabileceğini kabul etmeyen âlimler ise yukarıdaki ayeti izah ederken takdîren başka mübtedâlar getirmişlerdir.

⁵³⁹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 344; el-Fevzân, *Delîlu 's-Sâlik*, 1/169.

⁵⁴⁰ el-A'râf 7/26.

⁵⁴¹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 344.

⁵⁴² İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 354; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 331-332.

⁵⁴³ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 354; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 331-332; el-Galâyînî, *Câmi'*, 2/269.

⁵⁴⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Emâlî*, 577-578; a.mlf., *el-Kâfiye*, 369; İbn Mâlik, *Sebkü'l-Manzûm*, 94.

⁵⁴⁵ el-Burûc 85/14-15.

Ayeti şöyle ifade ederler: وَهُوَ الْغَفُورُ وَهُوَ الْودُودُ وَهُوَ ذُو الْعَرْشِ وَهُوَ الْمَجِيدُ. ⁵⁴⁶ ederler.

3.5.4. Haberin Başına الْفَاءُ (fâ) Harfinin Gelmesi

Haberde asıl olan başına الْفَاءُ (fâ) harfinin gelmemesidir. Çünkü haber mübtedânın fâil de fiilin ma‘mulüdür. Fâilin başına الْفَاءُ (fâ) gelemediğine göre haberin de başında bulunmamalıdır. ⁵⁴⁷ Ancak bazı durumlarda haberin başına الْفَاءُ (fâ) cevâzen ya da vucûben getirilebilir.

a) Her iki müellifin zikrettiği hususlar

Mübtedâ, şart manası taşıdığı zaman haberin başına الْفَاءُ (fâ) getirilmesi mümkündür. “Kim de inanmış olarak salih ameller işlerse, o, ne zulme uğramaktan korkar, ne yoksun bırakılmaktan.” ⁵⁴⁸ وَمَا يَكُنْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنْ اللَّهِ. “Nimet olarak size ulaşan ne varsa, Allah’tandır.” ⁵⁴⁹ Her iki ayette yer alan مَنْ ve مَا lafızları mübtedadır ve şart edatlarındandır. Haberlerin başına الْفَاءُ (fâ) cevâzen gelebilmiştir. ⁵⁵⁰

“Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin.” ⁵⁵¹ وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا. الْسَّارِقُ lafzı mübtedâdır, başında bulunan ال ismu’l-mevsûldür ve şart manası taşıdığı için haber cümlesinin başına الْفَاءُ (fâ) gelebilmiştir. ⁵⁵²

Mübtedâ ismu’l-mevsûl olup sıra cümlesi fiil ya da şibih cümle olduğunda veya mübtedâ nekre-i mevsûfe olan bir kelimeye muzâf olduğu zaman haberin başına الْفَاءُ

⁵⁴⁶ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 369; İbn Mâlik, *Sebkü’l-Manzûm*, 94; İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 129.

⁵⁴⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/328.

⁵⁴⁸ Tâhâ 20/112.

⁵⁴⁹ en-Nahl 16/53.

⁵⁵⁰ İbnü’l-Hâcib, *el-Emâlî*, 731-732; a.mlf., *el-Kâfiye*, 370; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/329.

⁵⁵¹ el-Mâide 5/39.

⁵⁵² İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/329.

(fâ) harfinin getirilmesi uygundur. الذي يَأْتِينِي فَلَهُ دِرْهَمٌ. “Bana gelen kişiye bir dirhem vardır.” الذي kelimesi ismu’l-mevsûldur ve mübtedâdır. Sılası fiil cümlesidir ve haber cümlesinin başına الفَاءُ (fâ) gelmesi uygundur.⁵⁵³ الذي في الدَّارِ فَلَهُ دِرْهَمٌ. “Evde olan kişiye bir dirhem vardır.” الذي ismu’l-mevsûldur ve mübtedâdır. Sılası câr-mecrûrdur ve haber cümlesinin başına الفَاءُ (fâ) cevâzen gelmiştir.⁵⁵⁴ كُلُّ رَجُلٍ يَأْتِينِي فَلَهُ دِرْهَمٌ. “Bana gelen her adama, bir dirhem vardır.” كُلُّ رَجُلٍ فِي الدَّارِ فَلَهُ دِرْهَمٌ. “Evde olan her kişiye, bir dirhem vardır.” كُلُّ mübtedâdır ve nekre-i mevsûfe olan رَجُلٍ lafzına muzâf olmuştur. Dolayısıyla haberinin başına الفَاءُ (fâ) gelebilmiştir.⁵⁵⁵

إِنَّ lafzından sonra gelen haberin başına الفَاءُ (fâ) harfinin getirilmesi mümkündür.⁵⁵⁶ إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ. “Şüphesiz mü’min erkeklerle mü’min kadınlara işkence edip, sonra da tövbe etmeyenlere; cehennem azabı ve yangın azabı vardır.”⁵⁵⁷ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ. “Gerçekten, inkâr edip kâfir olarak ölenler var ya, onların hiçbirinden -fidye olarak dünya dolusu altın verecek olsa dahi- kabul edilmeyecektir.”⁵⁵⁸ Yukarıda zikredilen ayetlerin başında إِنَّ lafzı gelmiştir. فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ ve فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ cümleleri haberdir ve başlarında الفَاءُ (fâ) harfi gelebilmiştir.⁵⁵⁹

⁵⁵³ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 370; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 374.

⁵⁵⁴ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 370; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 374.

⁵⁵⁵ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 370; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/330.

⁵⁵⁶ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 374; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/330.

⁵⁵⁷ el-Burûc 85/10.

⁵⁵⁸ Âl-i İmrân 3/91.

⁵⁵⁹ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 374; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 376.

b) İbn Mâlik'in zikrettiği hususlar

أما edatından sonra ismu'l-mevsûl gelip mübtedâ olduğu zaman haberin başına الفاء (fâ) gelmesi zorunludur.⁵⁶⁰ *“İman etmişlere gelince, onlar böyle misallerin Rablerinden gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler.”*⁵⁶¹ *“Yüzleri kararanlara: “İnanmanızdan sonra inkâr eder misiniz? İnkâr etmenizden dolayı tadın azabı” denecektir.”*⁵⁶² ve فذوقوا fiil cümleleri haber olarak gelmiştir ve mübtedâ olan kelimelerin başında أما edatı olduğu için haber olan fiil cümlelerinin başına الفاء (fâ) vucûben getirilmiştir.⁵⁶³

Yukarıda İbn Mâlik'in açıkladığı hususlar İbnü'l-Hâcib'in eserlerinde yer almamaktadır.

3.5.5. Haberin Hazfedilmesi

Haber, cümlenin iki ana unsurundan biri olduğu için, asıl olan cümlede bulunmasıdır. Mübtedânın bir anlamı olması için haber olması gerekir. Fakat bazen haber, cevâzen ya da vucûben hazfedilebilir.

3.5.5.1. Haberin Cevâzen Hazfedilmesi

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in eserlerinde haberin cevâzen hazfedilmesi ile ilgili açıkladığı görüşler aşağıda detaylandırılacaktır.

a) Her iki müellifin zikrettiği hususlar

Haberin hazfedilmesine dair bir karine varsa hazfi mümkündür. مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي *“Takvâ sahiplerine vaad olunan cennetin özellikleri şöyledir: Zemininden ırmaklar akar; yemişleri ve gölgesi*

⁵⁶⁰ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/328.

⁵⁶¹ el-Bakara 2/26.

⁵⁶² Âl-i İmrân 3/106.

⁵⁶³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/328.

süreklidir.⁵⁶⁴ وَظِلُّهَا kelimesi mübtedâdır ve haberi cevâzen hazfedilmiştir. Şöyle takdir edilir: دَائِمٌ “Gölgesi süreklidir.” haberdir ve bir önceki cümlede zikredildiği için hazfedilmesi uygun görülmüştür.⁵⁶⁵

Haber إِذَا’i fucâiyyeden sonra gelirse hazfi câizdir. خَرَجْتُ فَإِذَا السَّبْعُ. “Çıktım birde baktım ki canavar!” إِذَا’i fucâiyyeden sonra gelen haber cevâzen hazfedilmiştir. Haber şöyle takdir edilebilir: خَرَجْتُ فَإِذَا السَّبْعُ واقِفٌ. “Çıktım birde baktım ki canavar karşımda duruyor!”⁵⁶⁶ فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ. “Bir de ne görsün, hızla sürünen bir yılan değil mi!”⁵⁶⁷ فَإِذَا هِيَ بَيَضَاءٌ. “Birdenbire o, bembeyaz görünüyordu.”⁵⁶⁸ ve بَيَضَاءٌ ifadeleri haberdir ve zâhiren إِذَا’i fucâiyyeden sonra gelebilmişlerdir.⁵⁶⁹

لَوْلَا lafzından sonra gelen haber hususiyet bildirip hazfedildiğinde mana anlaşılıyorsa haberin zikredilmesi veya hazfedilmesi caizdir. لَوْلَا أَنْصَارُهُ حَمَوْهُ لَهْلَكَ. “Onun yardımcıları onu korumasaydı, helak olurdu.” حَمَوْهُ cümlesi haberdir ve لَوْلَا edatından sonra gelebilmiştir. Hususiyet bildirdiği için getirilmesi veya gizlenmesi mümkündür. Ayrıca أَنْصَارُهُ lafzı haber hazfedildiğinde mananın anlaşılmasını sağlamaktadır.⁵⁷⁰

b) İbn Mâlik’in zikrettiği hususlar

Mübtedâ, açık yemin ifade etmediği zaman haberin zikredilmesi veya hazfedilmesi caizdir. عَهْدُ اللَّهِ عَلَيَّ لَأَقُولَنَّ الْحَقَّ. “Allah’ın ahdi üzerime olsun ki, elbette hak olanı söyleyeceğim!” عَهْدُ اللَّهِ ifadesi mübtedâdır ve açıkça yemin ifade etmediği

⁵⁶⁴ er-Ra‘d 13/35.

⁵⁶⁵ İbnü’l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 180; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/275; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/186.

⁵⁶⁶ İbnü’l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 180; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/275.

⁵⁶⁷ Tâhâ 20/20.

⁵⁶⁸ el-A‘râf 7/108.

⁵⁶⁹ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/275-276.

⁵⁷⁰ İbnü’l-Hâcib, *el-Emâlî*, 801-802; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/276; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/188.

için haberinin hazfedilmesi veya zikredilmesi caizdir. عَلَيَّ kelimesi haberdır ve cevâzen cümlede zikredilmiştir.⁵⁷¹

3.5.5.2. Haberin Vucûben Hazfedilmesi

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in eserlerinde haberin vucûben hazfedilmesine dair açıkladığı görüşler aşağıda ifade edilecektir.

a) Her iki müellifin zikrettiği hususlar

لَوْلَا lafzından sonra gelen haber umumiyet bildirdiği zaman, hazfedilmesi gerekir. *“Eğer Allah'ın insanlardan bir kısmının kötülüğünü diğerleriyle savması olmasaydı elbette yeryüzü altüst olurdu.”*⁵⁷² دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ الْأَرْضُ. لَوْلَا ifadesi mübtedâdır ve لَوْلَا edatından sonra gelmiştir. Haberi umum ifade eden مَوْجُودٌ kelimesidir ve hazfedilmiştir.⁵⁷³

Mübtedâ, açık olarak yemin ifade ettiği zaman haberin hazfedilmesi gerekir. *“Senin hayatına and olsun ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlardı.”*⁵⁷⁴ لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ. لَعَمْرُكَ قَسَمِي إِنَّهُمْ. Takdîren şöyledir. *“(Resûlüm!) Hayatın hakkı için onlar, sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı.”*⁵⁷⁵ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ.

Mübtedâyâ atıf yapıldığı zaman ve atıf harfi olan الواو (vâv) مَعَ anlamında olduğunda haberin hazfedilmesi gerekir. *“Her insan ameli ile birliktedir.”* كَلُّ إِنْسَانٍ وَعَمَلُهُ. الواو (vâv) مَعَ manasındadır. وَعَمَلُهُ kelimesi mübtedâdır ve başındaki الواو (vâv) مَعَ

⁵⁷¹ İbn Mâlik, 'Umdetü'l-Hâfız, 175-176; el-Galâyînî, Câmi', 2/261.

⁵⁷² el-Bakara 2/251.

⁵⁷³ İbnü'l-Hâcib, el-Kâfiye, 376; İbn Mâlik, el-Kâfiyetü's-Şâfiye, 354; el-Fevzân, Delilu's-Sâlik, 1/187-188.

⁵⁷⁴ el-Hicr 15/72.

⁵⁷⁵ İbnü'l-Hâcib, el-Vâfiye, 180; İbn Mâlik, Şerhu't-Teshîl, 1/277.

Dolayısıyla haber zorunlu olarak hazfedilmiştir. Takdiren cümle şöyledir: كُلُّ إِنْسَانٍ مَعَ عَمَلِهِ مُقْتَرِنَانِ.⁵⁷⁶ “Her insan ameli ile birliktedir.”

Mübtedâ masdar olup fâil veya mef'ûl alabiliyorsa beraberinde hâl olan bir lafız varsa ve haber olma ihtimali de yoksa bu durumda haber zorunlu olarak hazfedilir. حُبِّي الْمَالِ مُحْسِنًا. “Malı sevme durumum iyi olduğum zamandır.” حُبِّي kelimesi masdardır ve mübtedâdır. الْمَالِ kelimesi masdar olan mübtedânın mef'ûlüdür. مُحْسِنًا hâldir, masdar olan mübtedâdan sonra gelmiştir ve haber yerine gelmesi anlam bakımından mümkün olmadığından haber zorunlu olarak hazfedilmiştir. Yukarıda ifade edilen cümlelerin takdiri şöyledir: حُبِّي الْمَالِ حَاصِلٌ إِذَا كُنْتُ مُحْسِنًا. “Malı iyi olduğum zaman severim.” حَاصِلٌ haberdır ve hazfedilmiştir. إِذَا ve muzâf olduğu cümlede hazfedilmiştir; zira hâl olan lafız varlığına delâlet etmektedir. مُحْسِنًا kelimesi hâldir, mansûbdur ve mübtedâdan sonra gelmiştir.⁵⁷⁷

b) İbn Mâlik'in zikrettiği hususlar

Mübtedâ, ismu't-tafdîl olup masdara muzâf olduğu zaman peşinden hâl olan lafız gelip haber olmaya elverişli olmadığından haber vucûben hazfedilir. أَشْفَى قَوْلِي مُعْلِنًا. “Açıkladığım zaman en faydalı sözüm olur.” أَشْفَى ismu't-tafdîldir, mübtedâdır ve masdar olan قَوْلِي kelimesine muzâf olmuştur. مُعْلِنًا lafzı hâldir ve haber olmaya elverişli değildir. Bu durumda haber zorunlu olarak hazfedilir. Cümle şöyle takdir edilir: أَشْفَى حَاصِلٌ. “Açıkladığım zaman en faydalı sözüm olur.”⁵⁷⁸ حَاصِلٌ haberdır ve vucûben hazfedilmiştir.

Yukarıda zikredilen açıklamalar İbnü'l-Hâcib'in eserlerinde yer almaz.

⁵⁷⁶ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 378; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 356; el-Fevzân, *Delîlu's-Sâlik*, 1/189.

⁵⁷⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 180-181; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 356-357.

⁵⁷⁸ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 357.

olmak”, ظَلَّ “geceleyin olmak”, بَاتَ “gecelemek”, عَادَ “dönmek”, آضَ “dönüşmek”, غَدَا “sabahleyin erkenden olmak”, رَاحَ “uzaklaşmak”, مَا زَالَ “henüz ayrılmıyor”, مَا بَرِحَ “hâlâ gitmiyor”, مَا فَتِيَ “hâlâ sürdürüyor”, مَا انْفَكَ “sürdürmek”, مَا دَامَ “hâlâ devam ediyor”, لَيْسَ “...i olmamak”, جَاءَ “gelmek”, قَعَدَ “oturmak” vb. ifadelerdir.⁵⁸²

İbn Mâlik göre ise كَانَ ve benzerlerinin sayısını 22’dir. Bunlar: كَانَ, صَارَ, ظَلَّ, رَجَعَ, جَاءَ, عَادَ, قَعَدَ, آضَ, مَا دَامَ, مَا فَتِيَ, مَا انْفَكَ, مَا بَرِحَ, مَا زَالَ, لَيْسَ, أَمْسَى, أَصْبَحَ, أَضْحَى, بَاتَ, اسْتَحَالَ “dönüşmek”, حَارَ “dönmek”, ارْتَدَّ “geriye gitmek”, تَحَوَّلَ “değişmek” vb. lafızlardır.⁵⁸³

3.6.2. كَانَ ve Benzerlerinin Kısımları

كَانَ ve benzerleri mutasarrıf olmaları veya olmamaları; tam fiil veya nâkıs fiil olmaları bakımından kısımlara ayrılabilir.

3.6.2.1. Mutasarrıf Olmaları veya Olmamaları

İbn Mâlik’e göre كَانَ ve benzerleri çekimli olma açısından üç kısma ayrılır:

a) Câmid olanlar

Sadece mâzi fiil kalıbında gelebilenlerdir. Bunlar şunlardır: لَيْسَ ve مَا دَامَ gibi.⁵⁸⁴ fiilinin sadece mâzi fiil vezninde gelebileceği hususunda âlimler arasında ittifak vardır. دَامَ fiilin ise يَدُومُ şeklinde muzârisi olabileceğini söyleyenler olsa da tercih edilen görüşe göre sadece mâzi fiil kalıbında olur.⁵⁸⁵

⁵⁸² İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 906-907.

⁵⁸³ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye*, 380, 388.

⁵⁸⁴ İbn Mâlik, ‘*Umdetü’l-Hâfız*, 202; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/199.

⁵⁸⁵ İbn Mâlik, ‘*Umdetü’l-Hâfız*, 202-203; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/199.

b) Nâkıs mutasarrıf olanlar

كَانَ ve benzerlerinden mâzi ve muzâri fiil vezninde gelebilenler. Nâkıs mutasarrıf diye isimlendirilir. Bunlar şunlardır: مَا زَالَ, مَا بَرِحَ, مَا فَتِيَ ve مَا انْفَكَ fiilleridir. مَا بَرِحَ fiili mâzi vezninde gelmiştir ve isim ve haber almıştır. مَا بَرِحَ زَيْدٌ صَائِمًا. “Zeyd hâlâ oruçludur.” مَا بَرِحَ fiili mâzi vezninde gelmiştir ve isim ve haber almıştır. زَيْدٌ kelimesi merfûdur ve بَرِحَ fiilinin ismidir. صَائِمًا ifadesi mansûbdur ve بَرِحَ’nin haberidir.⁵⁸⁶ قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوْسُفَ. “Oğulları: Allah’a andolsun ki sen hâlâ Yusuf’u anıyorsun, dediler.”⁵⁸⁷ تَفْتَأُ fiili muzâri kalıbında gelmiştir ve isim ve haber almıştır. Müstetir olarak gelen أَنْتَ zamiri ismidir. تَذْكُرُ يُوْسُفَ fiil cümlesidir ve mahallen mansûbdur; çünkü تَفْتَأُ fiilinin haberidir. لَسْتُ زَائِلًا صَدِيقَكَ. “Hâlâ senin arkadaşım.” زَائِلًا ismu’l-fâil vezninde gelmiştir. İsim ve haber almıştır. صَدِيقَكَ haberidir ve mansûb olarak gelmiştir.⁵⁸⁸

c) Tam olanlar

Mâzi, muzâri, emir, masdar ve ismu’l-fâil vezninde gelebilenler tam mutasarrıf diye adlandırılır. Bunlar şunlardır: كَانَ, ظَلَّ, بَاتَ, أَضْحَى, أَصْبَحَ, أَمْسَى ve صَارَ fiilleridir. كَانَ Zeyd erdemli bir kişiydi.” كَانَ Zeydٌ فَاضِلًا. كَانَ mâzi fiildir ve isim ve haber almıştır. كَانَ merfûdur, كَانَ’nin ismidir, فَاضِلًا mansûbdur ve كَانَ’nin haberidir.⁵⁸⁹ وَيَكُونُ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ. وَيَكُونُ lafzı muzâri fiildir ve isim ve haber almıştır. الرَّسُولُ ismidir ve merfû olarak gelmiştir. شَهِيدًا ifadesi ise haberidir ve mansûb olarak gelmiştir.⁵⁹¹ كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ. “Adaleti titizlikle ayakta tutun.”⁵⁹² كُونُوا lafzı emir fiildir ve mübtedâ ve haberin başına gelip âmil olmuştur. Merfû muttasıl

⁵⁸⁶ İbn Mâlik, ‘Umdetü’l-Hâfız, 202; el-‘Useymin, Şerhu’l-Âcurûmiyye, 271.

⁵⁸⁷ Yusûf 12/85.

⁵⁸⁸ İbn Mâlik, ‘Umdetü’l-Hâfız, 202; el-Fevzân, Delîlu’s-Sâlik, 1/199.

⁵⁸⁹ İbn Mâlik, ‘Umdetü’l-Hâfız, 202; İbnü’n-Nâzım, Şerhu İbni’n-Nâzım, 94.

⁵⁹⁰ el-Bakara 2/143.

⁵⁹¹ İbn Mâlik, ‘Umdetü’l-Hâfız, 202; el-Fevzân, Delîlu’s-Sâlik, 1/199-200.

⁵⁹² en-Nisâ 4/135.

zamir olan cemi‘ vâv’ı ismidir, mebnîdir ve mahallen merfûdur. قَوَّامِينَ ifadesi ise haberi olduğu için mansûbdur.⁵⁹³ كَوْنُكَ مُجْتَهِدًا خَيْرٌ لَكَ. “Çalışkan olman senin için daha hayırlıdır.” كَوْنُكَ lafzı masdardır ve ismine muzâf olmuştur. مُجْتَهِدًا lafzı haberidir ve mansûbdur.⁵⁹⁴

Yukarıda zikredilen açıklamalar İbnü’l-Hâcib’in eserlerinde yer almaz. Bu durum bir eksiklik olarak görülebilir.

3.6.2.2. Tam Fiil veya Nâkıs Fiil Olmaları

كَانَ ve benzerleri bulundukları cümlede bir yargı ifade edebilmeleri için fâilin dışında başka bir unsura ihtiyaç duyduklarından dolayı kendilerine nâkıs fiil denilmiştir. Cümlede genellikle nâkıs fiil olarak bulunurlar. Ancak bazı durumlarda fâil ile birlikte bir yargı ifade edebildikleri için tam fiil olurlar.

İbnü’l-Hâcib’e göre لَيْسَ hariç diğerleri tam fiil olarak gelebilirler.⁵⁹⁵ لَيْسَ أَبُوكَ “Senin baban ‘Amr değildir.’” لَيْسَ nâkıs fiildir mübtedâ ve haberin başına gelmiştir. أَبُوكَ kelimesi merfûdur ve لَيْسَ’nin ismidir. عَمْرًا lafzı mansûbdur ve لَيْسَ’nin haberi olarak gelmiştir.⁵⁹⁶ وَإِنْ كَانَ دُوْ عُسْرَةٍ. “Borçlu darda ise.”⁵⁹⁷ وَقَعَ كَانَ fiili “düşmek, vuku bulmak ve meydana gelmek” anlamında tam fiil olmuştur.⁵⁹⁸ فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ. “O halde akşama girdiğiniz zaman da, sabaha girdiğiniz zaman da tesbih Allah’ındır. Daima O, tesbih edilir.”⁵⁹⁹ أَضْحَيْنَا. “Kuşluk vaktine girdik.” Yukarıdaki örneklerde ifade edilen أَضْحَيْنَا, تُمْسُونَ ve تُصْبِحُونَ fiilleri الدُّخُولُ فِي الضُّحَى

⁵⁹³ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/343; l-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/200.

⁵⁹⁴ İbn Mâlik, *‘Umdetü’l-Hâfız*, 202; el-Galâyînî, *Câmi’*, 2/276.

⁵⁹⁵ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 917.

⁵⁹⁶ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 917; el-‘Useymîn, *Şerhu’l-Âcurûmiyye*, 273.

⁵⁹⁷ el-Bakara 2/280.

⁵⁹⁸ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 909; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/342.

⁵⁹⁹ er-Rûm 30/17.

İbn Mâlik ek olarak كَانَ ve benzerlerinin talebî cümlelerin başına gelip isim ve haber alamayacağını ifade eder. زَيْدٌ اضْرِبْهُ. “Zeyd’i döv.” Amr ile arkadaşlık etme.” اضْرِبْهُ ve لَا تَصْحَبْهُ cümleleri haberdir ve talebî cümle olarak gelmişlerdir. Mübtedâ olan زَيْدٌ ve عَمْرُو kelimelerinin başına كَانَ ve benzerleri gelip ‘âmil olamazlar.⁶¹⁰

كَانَ ve benzerleri mübtedâ ve haberin başında bulunduklarında bazıları herhangi bir şart olmadan ‘âmil olurlar ve diğerleri ise belli şartları taşıdığı zaman ancak isim ve haber alırlar.

3.6.3.1. Herhangi Bir Şart Olmadan ‘Âmil Olanlar

İbn Mâlik’e göre كَانَ ve benzerlerinden şartsız isim ve haber alanlar şunlardır: وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا. “Rabbin herşeye Kadir’dir.”⁶¹¹ كَانَ nâkıs fiildir, mübtedâ ve haberin başına gelmiştir, mübtedâyı merfû ve haberi ise mansûb yapmıştır.⁶¹² أَصْبَحَ الْجَوُّ بَارِدًا. “Hava akşamleyin soğuktu.” أَصْبَحَ الضَّحَى الطَّالِبُ نَشِيطًا. “Öğrenci kuşluk vakti dinçti.” بَاتَ مُحَمَّدٌ مَسْرُورًا. “Muhammed geceleyin mutluydu.”⁶¹³ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا. “Yüzü kapkara oldu.” لَيْسَ مُحَمَّدٌ فَاهِمًا. “Toprak testiye dönüştü.” صَارَ الطِّينُ إِبْرِيْقًا. “Muhammed anlayışlı değildi.” Yukarıdaki örneklerde أَصْبَحَ, أَضْحَى, ظَلَّ, بَاتَ, لَيْسَ fiilleri nâkıs fiil olarak geldiler ve isim ve haber aldılar. İsimlerini merfû, haberlerini mânsub yaptılar ve ‘âmil olmaları için herhangi bir ilave şarta da ihtiyaç duymadılar.⁶¹⁴

⁶¹⁰ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/335-336.

⁶¹¹ el-Furkân 25/54.

⁶¹² İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 380-381; İbnü’n-Nâzım, *Şerhu İbni’n-Nâzım*, 92-93; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/194-195.

⁶¹³ en-Nahl 16/58.

⁶¹⁴ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 380-381; Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, *et-Tuhfetü’s-Seniyye bi Şerhi’l-Muqaddimeti’l-Âcurûmiyye* (el-Kâhire: Mektebetü’s-Sünne, 1409/1989), 76.

Yukarıda ele alınan ifadeler İbnü'l-Hâcib'in eserlerinde yer almaz. Bu durum bir eksiklik olarak görülebilir.

3.6.3.2. Belli Bir Şarta Bağlı Olarak 'Âmil Olanlar

İbn Mâlik'e göre başında nefy, istifhâm vb. edatlar olması şartıyla 'âmil olanlar. Bunlar dört tanedir: مَا زَالَ, مَا بَرَحَ, مَا فَتَى ve مَا انْفَكَ gibi.⁶¹⁵ قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ. ⁶¹⁵ مَا انْفَكَ ve مَا فَتَى, مَا بَرَحَ, مَا زَالَ: “Onlar: Biz, dediler, Musa aramıza dönünceye kadar buna tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz!”⁶¹⁶ نَبْرَحَ muzâri fiildir ve başında nefy edatı لَنْ vardır. Dolayısıyla isim ve haber alımıştır, müstetir zamir olan نَحْنُ ismidir ve mahallen merfûdur. مَا انْفَكَ الرَّجُلُ غَضِيبًا.⁶¹⁷ مَا انْفَكَ lafzı ise haberidir ve mansûbdur. “O adam hâlâ kızgındır.” مَا فَتَى نَادِمًا. “O hâlâ pişmandır.” Zikredilen her iki örnekte انْفَكَ fiillerinin önüne مَا nefy edatı gelmiştir. Bu durumda her ikisi de âmil olup isim ve haber alabilmişlerdir. الرَّجُلُ lafzı مَا انْفَكَ'nin ismidir ve merfûdur. غَضِيبًا haberidir ve mansûbdur. نَادِمًا haberidir ve mansûbdur.⁶¹⁸ مَا فَتَى'nin ismi müstetir zamir olan هُو' dir. نَادِمًا haberidir ve mansûbdur.⁶¹⁸ وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ. يَزَالُ fiili âmil olabilmesi için muzârisi يَزَالُ şeklinde olmalıdır.

“(Fakat) onlar ihtilâfa düşmeye devam edecekler.”⁶¹⁹ Ayette geçen زَالَ filinin muzârisi مُخْتَلِفِينَ, زَالَ'nin ismidir, (vâv) الْوَاوُ fiil cümlesindeki لَا يَزَالُونَ vezninde gelmiştir. زَالَ'nin haberidir ve mansûb olmuştur.⁶²⁰

كَانَ fiili ve benzerleri gibi 'âmil olabilmesi için başında zaman zarfı anlamı taşıyan masdar olan مَا edatın bulunması gerekir. وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا. (tâ) التَّاء مَا دُمْتُ fiilindeki مَا دُمْتُ.⁶²¹ “Yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti.”

⁶¹⁵ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 381.

⁶¹⁶ Tâhâ 20/91.

⁶¹⁷ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 381; el-Fevzân, *Delilu's-Sâlik*, 1/195.

⁶¹⁸ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 381; el-'Useymin, *Şerhu'l-Âcurûmiyye*, 270-271.

⁶¹⁹ Hûd 11/118.

⁶²⁰ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 381; el-Fevzân, *Delilu's-Sâlik*, 1/195.

⁶²¹ Meryem 19/31.

muttasıl merfû zamirdir ve مَا دَامَ 'nin ismidir. حَيًّا lafzı مَا دَامَ 'nin haberidir ve mansûb olarak gelmiştir. Ayette zikredilen مَا masdardır ve zaman zarfı manası taşımaktadır.⁶²²

İbnü'l-Hâcib'in eserlerinde yukarıda açıklanan örnekler yer almaz. Bu durum bir eksiklik olarak görülebilir.

3.6.4. كَانَ ve Benzerlerinin İsimlerinin ve Haberlerinin Önde veya Sonra Gelmeleri

كَانَ ve benzerleri, isimleri ve haberleri şeklinde sıralı olarak cümlede bulunmaları aslolanıdır. Zira isim cümlelerinde önce 'âmil olan edat sonra mübtedâ ve ondan sonra haber gelir. Ancak bazı durumlarda cevâzen haberleri isimlerinin önünde gelebilir. Ayrıca haberlerinin ma'mûlleri كَانَ ve benzerlerinin önünde de gelmesi mümkündür.⁶²³ كَانَ ve benzerlerinin zikredilen durumları aşağıda detaylandırılacaktır.

a) İbnü'l-Hâcib'in zikrettiği durum

Haberin ma'mûlü كَانَ ve benzerlerinin önünde gelmesi mümkündür.

أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ. “Bilesiniz ki, kendilerine azap geldiği gün, bir daha onlardan uzaklaştırılacak değildir.”⁶²⁴ يَوْمَ kelimesi haber olan مَصْرُوفًا lafzının ma'mûlüdür ve لَيْسَ'den önce gelmiştir.⁶²⁵ وَأَنْفُسُهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ. “O kavmin ki sırf kendilerine zulmediyorlardı.”⁶²⁶ أَنْفُسُهُمْ lafzı haber olan يَظْلِمُونَ cümlesinin ma'mûlüdür ve كَانَ'nin isim ve haberinden önce gelmiştir.⁶²⁷

⁶²² İbn Mâlik, 'Umdetü'l-Hâfız, 200; el-'Useymin, Şerhu'l-Âcurûmiyye, 272.

⁶²³ el-Enbârî, Esrâru'l-'Arabiyye, 138-139.

⁶²⁴ Hûd 11/8.

⁶²⁵ İbnü'l-Hâcib, el-Kâfiye, 917; a.mlf., el-Vâfiye, 367-368.

⁶²⁶ el-A'râf 7/177.

⁶²⁷ İbnü'l-Hâcib, el-Kâfiye, el-Vâfiye, 367-368; el-Galâyînî, Câmi', 2/279.

b) İbn Mâlik'in zikrettiği hususlar

حَقًّا⁶²⁸ “Müminlere yardım etmek de bize düşer.” وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ.

kelimesi haberdur, mansûbdur ve cevâzen كَانَ'nin ismi olan نَصْرُ lafzından önde gelebilmiştir.⁶²⁹ قَائِمًا كَانَ زَيْدٌ. “Zeyd ayakta idi.” قَائِمًا كَانَ'nin haberidir, mansûbdur ve önde gelebilmiştir.⁶³⁰ كَانَ عِنْدَكَ مُقِيمًا زَيْدٌ. “Zeyd senin yanında ikamet ediyordu.” كَانَ'nin haberidir ve mansûbdur. عِنْدَكَ ifadesi haberin ma'mûlûdûr ve كَانَ'nin isim ve haberinden önde gelebilmiştir.⁶³¹

Ancak bazen haberleri isimlerinin önünde vucûben gelir ve bazen de كَانَ ve benzerlerin önünde zorunlu olarak bulunur. Aşağıda maddeler halinde bu durumlar ifade edilecektir.

3.6.4.1. Haberlerinin İsimlerinden Vucûben Önce Gelmesi

İbn Mâlik'e göre isimlerinin başına istisnâ edatı gelip hasır ifade ettiğinde haberleri vucûben isimlerinden önce gelir. وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ. “Kavminin cevabı: ‘‘Onları (Lût'u ve taraftarlarını) kentinizden çıkarın,’’ demelerinden başka bir şey olmadı.”⁶³² قَالُوا أَنَّ كَانَ'nin ismidir, mahallen merfûdûr ve başında istisnâ edatı bulunduğu vucûben haberden sonra gelmiştir. جَوَابَ kelimesi mansûbdur, كَانَ'nin haberidir ve zorunlu olarak isimden önce gelmiştir.⁶³³

Haberleri muzâfu ileyih olup haberlerine dönen bir zamir isimlerine bittiğinde vucûben haberleri önde gelir. كَانَ عِنْدَ هِنْدٍ بَعْلُهَا. “Kocasını Hind'in yanındaydı.” عِنْدَ ifadesi كَانَ'nin haberidir ve muzâfdır. هِنْدٍ muzâfu ileyihdir ve

⁶²⁸ er-Rûm 30/47.

⁶²⁹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 400.

⁶³⁰ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 396.

⁶³¹ İbn Mâlik, *Şerhu 't-Teshîl*, 1/368.

⁶³² el-A'râf 7/82.

⁶³³ İbn Mâlik, *Şerhu 't-Teshîl*, 1/350; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, 97.

mecrûrdur. بَعْلٌ merfûdur, كَانَ'nin ismidir ve هُنْدٌ'e dönen هَا zamiri kendisine bitişik gelmiştir. Dolayısıyla haber olan lafız هُنْدٌ'de muzâf olduğu için vucûben önde gelmiştir.⁶³⁴

Yukarıda açıklanan örnekler İbnü'l-Hâcib'in eserlerinde yer almaz.

3.6.4.2. Haberlerinin كَانَ ve Benzerlerinden Vucûben Önce Gelmesi

İbn Mâlik'e göre كَانَ ve benzerlerinin haberleri istifhâm edatı olduğunda vucûben kendilerinden önce gelirler. “كَمْ كَانَ مَالُكَ؟” “Malın ne kadardı?” كَمْ lafzı soru edatıdır, mebnîdir, mahallen mansûbdur ve كَانَ'nin haberidir. Vucûben كَانَ'den önce gelmiştir.⁶³⁵

İbn Mâlik'e göre كَانَ ve benzerlerin haberleri istifhâm edatı olup muzâfu ileyh olduklarında vucûben كَانَ ve benzerlerinden önce gelirler. “زَيْدٌ غُلَامٌ مَنْ كَانَ زَيْدٌ؟” “Zeyd kimin çocuğuydu?” غُلَامٌ kelimesi merfûdur, soru edatı olan كَانَ'nin haberine muzâf olmuştur ve haber olan مَنْ lafzı zorunlu olarak كَانَ'den önde gelmiştir.⁶³⁶

3.6.5. كَانَ'nin Özellikleri

كَانَ zâit olması, kendisinin ve isminin hazfedilebilmesi ve muzâri fiil olduğu zaman cezm halinde sonunda bulunan النُّونُ (nûn)'un düşmesi gibi diğerlerinde olmayan bir takım özelliklere sahiptir. Aşağıda maddeler halinde bu özellikler ifade edilecektir.

⁶³⁴ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 400-401.

⁶³⁵ İbn Mâlik, *Şerhu 't-Teshîl*, 1/350.

⁶³⁶ İbn Mâlik, *Şerhu 't-Teshîl*, 1/351.

3.6.5.1. كَانَ'nin Zâit Olması

Kَانَ lafzı bazen tam fiil olur, fâili ile birlikte cümlede bulunur. Bazen de nâkıs fiil olur, isim ve haber alır. Ayrıca te'kîd vb. anlamlarda olmak için zâit olarak gelir, isim ve haber almaz ve bulunduğu cümlelerin anlamını pekiştirmek için gelir.

a) İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in açıkladığı hususlar

Kَانَ zâit olabilmesi için mâzi fiil kalıbında olmalı, cümlelerin başında veya sonunda olmamalı ve cümlelerin ortasında bulunmalıdır. “Zeyd ayakta.” زَيْدٌ كَانَ قَائِمٌ. sonunda olmamalı ve cümlelerin ortasında bulunmalıdır. İsim ve haber almamıştır ve zâit olarak gelmiştir.⁶³⁷ لَمْ يُوْجَدْ كَانَ مِثْلَكَ. “Benzerin bulunmamıştır.” muzâri fiildir ve meçhul fiil olarak gelmiştir. مِثْلَكَ lafzı nâibu'l-fâildir ve merfûdur. كَانَ tam fiil veya nâkıs fiil değil zâit olarak gelmiştir.⁶³⁸

b) İbn Mâlik'in açıkladığı husus

Ta'accüb مَا'sı ile fiili arasında كَانَ'nin zâit olarak gelmesi yaygındır. مَا كَانَ “Zeyd ne güzeldir!” أَحْسَنَ زَيْدًا. kelimeleri ta'accüb مَا'sı ile fiili arasında zâit olarak gelmiştir. Zikredilen örnekte كَانَ mâzi fiil ve cümlelerin ortasındadır.⁶³⁹

3.6.5.2. كَانَ ve İsminin Hazfedilmesi

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre إِنَّ edatından sonra كَانَ ve isminin hazfedilmesi uygundur. “Eğer yaptığı iş hayırlı ise karşılığı” إِنَّ خَيْرًا فَخَيْرٌ وَإِنْ شَرًّا فَشَرٌّ.

⁶³⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 909; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 411; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 144.

⁶³⁸ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 909.

⁶³⁹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 411.

hayırdır. Yaptığı iş kötü ise karşılığı kötüdür.”⁶⁴⁰ خَيْرًا kelimesi mansûbdur ve mahzûf olan كَانَ'nin haberidir. فَخَيْرٌ merfûdur ve hazfedilmiş mübtedânın haberidir.⁶⁴¹

Zikredilen örnekte كَانَ ve ismi cevâzen hazfedilmiştir. Ayrıca her iki âlime göre إِنَّ خَيْرًا فَخَيْرٌ cümlesinin dört şekilde i'râbın olabileceğini ifade ederler.

1. Birinci kelimenin mansûb ve ikincisinin merfû olması. إِنَّ كَانَ عَمَلُهُ خَيْرًا فَجَزَاؤُهُ. “Eğer yaptığı iş hayırlı ise karşılığı hayırdır.”⁶⁴² خَيْرٌ.

2. Her iki kelimenin merfû olması. إِنَّ كَانَ فِي عَمَلِهِ خَيْرٌ فَجَزَاؤُهُ خَيْرٌ. “Eğer yaptığı iş hayırlı ise karşılığı da hayırdır.” فِي عَمَلِهِ lafzı câr-mecrûrdur, mukaddem haberdir, خَيْرٌ merfûdur ve كَانَ'nin ismidir. فَجَزَاؤُهُ mübtedâdır, خَيْرٌ haberdur ve merfûdur.⁶⁴³

3. Her iki kelimenin mansûb olması. إِنَّ كَانَ عَمَلُهُ خَيْرًا فَيَكُونُ جَزَاؤُهُ خَيْرًا. “Eğer yaptığı iş hayırlı ise karşılığı hayırdır.” Zikredilen cümledeki خَيْرًا lafızları mansûbdur ve كَانَ ve يَكُونُ fiillerinin haberleri olarak gelmiştir.⁶⁴⁴

4. Birinci lafzın merfû ikincisinin mansûb olması. إِنَّ كَانَ فِي عَمَلِهِ خَيْرٌ فَيَكُونُ جَزَاؤُهُ خَيْرًا. “Eğer yaptığı iş hayırlı ise karşılığı daha hayırlı olur.” فِي عَمَلِهِ ifadesi câr-mecrûrdur, كَانَ'nin haberidir, جَزَاؤُهُ lafzı merfûdur ve يَكُونُ nâkıs fiilinin ismidir. خَيْرًا mansûbdur ve يَكُونُ nâkıs fiilinin haberidir.⁶⁴⁵

Her iki müellife göre yukarıda zikredilen maddelerden en güçlüsü birinci görüş ve en zayıfı ise dördüncü görüştür.⁶⁴⁶

⁶⁴⁰ Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcil'ârîfîn b. Nûriddîn Ali el-Haddâdî el-Münâvî (ö. 1031/1622), *Feydu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi 'i's-Şagîr* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1391/1972), 5/419.

⁶⁴¹ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 564; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 418-419.

⁶⁴² İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 564; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 419.

⁶⁴³ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 565; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 419.

⁶⁴⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 565; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 419; el-Murâdî, *Tavzîhu'l-Mağâşid*, 502.

⁶⁴⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 564; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 419.

⁶⁴⁶ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 564; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 419.

3.6.5.3. كَانْ'ın Sonunda Bulunan النُّونْ'ın Düşmesi

كَانْ'ın sonunda bulunan النُّونْ (nûn) belli şartlara haiz olursa cevâzen hazfedilebilir. Zikredilen şartlar şunlardır: كَانَ muzâri fiil, meczûm şeklinde olması, kendisine muttasıl zamir ve sâkin bir harf bitişmiş olmamasıdır.⁶⁴⁷

İbn Mâlik'e göre لَمْ يَكْ "Put a tapanlardan değildi."⁶⁴⁸ لَمْ يَكْ kelimesi muzâri fiildir, başında cezm edatı vardır, kendisine muttasıl zamir bitişmemiş ve kendisinden sonra sâkin bir harf gelmediğinden كَانَ'ın sonunda bulunan النُّونْ (nûn) cevâzen düşmüştür.⁶⁴⁹ لَمْ يَكْ "Hava açık değildir." لَمْ يَكْ şeklinde muzâri fiil meczûm olarak gelmiştir ve kendisine muttasıl zamir bitişmemiştir; ancak kendisinden sonra sâkin olan (الْ) ta'rîf edatı gelmiştir. Bu durumda النُّونْ (nûn)'ın hazfedilmesi uygun değildir.⁶⁵⁰

İbnü'l-Hâcib'in eserlerinde, كَانَ'ın sonunda bulunan النُّونْ (nûn)'ın düşmesi ile ilgili ifadeler yer almaz. Bu durum bir eksiklik olarak görülebilir.

3.6.6. نِيسْ'ın Özellikleri

نِيسْ haberinin başına البَاءُ (bâ) harfî cerri gelmesi ve bulunduğu cümledeki nefyiliğin delâleti bakımından âlimler arasında ihtilâf olması sebebiyle diğerlerinden ayrılır.

⁶⁴⁷ İbn Hişâm, *Şuzûru 'z-Zeheb*, 214; es-Süyûtî, *en-Nuket âle 'l-Elfiyye ve 'l-Kâfiye ve 'ş-Şâfiye ve 'ş-Şüzûr ve 'n-Nüzhe*, thk. Fâhr Ceber Madar (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007), 1/278-279.

⁶⁴⁸ en-Nahl 16/120.

⁶⁴⁹ İbn Mâlik, *Şerhu 't-Teshîl*, 1/366.

⁶⁵⁰ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 422-423; İbn Hişâm, *Şuzûru 'z-Zeheb*, 214-215; el-Fevzân, *Delîlu 's-Sâlik*, 1/215.

3.6.6.1. كَيْسَ'nin Bulunduğu Cümledeki Nefylik

İbnü'l-Hâcib'e göre كَيْسَ'nin bulunduğu cümledeki nefylik durumu hâle delâlet eder. كَيْسَ زَيْدٌ عَالِمٌ. "Zeyd âlim değildir." Cümlede bulunan nefylik şu ana kadar olan zamanı kapsamaktadır. Zeyd gelecekte âlim olabilir.⁶⁵¹

İbn Mâlik'e göre ise olumlu bir cümlelerin haberi bir zamanla kayıt altına alındığında hâl veya istikbale delâlet edebiliyorsa aynı şekilde كَيْسَ'nin bulunduğu cümle kayıtlı hâl veya istikbâle delâlet edebilir. وَلَسْتُمْ بِأَخِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ. "Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın."⁶⁵² Ayetteki nefylik mutlak ve hem hâle hem de istikbâle delâlet eder.⁶⁵³ كَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ. "Onlar için kuru dikenden başka yemek yoktur."⁶⁵⁴ Ayette bulunan nefylik hâle değil istikbâle delâlet eder. Çünkü kıyamet günü olacağı söylenilen yemekten bahsedilmektedir.⁶⁵⁵

Yukarıda zikredilen ifadelerden İbn Mâlik'in görüşünün daha kapsayıcı olduğunu söyleyebiliriz.

3.6.6.2. Haberinin Başına البَاء Harfi Cerrinin Gelmesi

İbn Mâlik'e göre كَيْسَ'nin haberinin başına zâit olan البَاء (bâ) harfi cerrinin gelmesi yaygındır. أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ. "Allah kuluna kâfi değil midir?"⁶⁵⁶ اللَّهُ lafzı merfûdur ve كَيْسَ'nin ismidir. بِكَافٍ kelimesi başında zâit bulunan البَاء (bâ) harfi cerrinden dolayı mecrûrdur ve takdîren mansûbdur; çünkü كَيْسَ'nin haberidir.⁶⁵⁷

İbnü'l-Hâcib'in eserlerinde yukarıda zikredilen konu yer almaz.

⁶⁵¹ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 915.

⁶⁵² el-Bakara 2/267.

⁶⁵³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/380.

⁶⁵⁴ el-Gâşiye 88/6.

⁶⁵⁵ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/381.

⁶⁵⁶ ez-Zümer 39/36.

⁶⁵⁷ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 1/382.

3.7. ٱَ ve ٱَ'ye Benzeyen ٱَ ve ٱَ'ın İsimleri, Tanımı ve Yapısı

İbnü'l-Hâcib eserlerinde ٱَ'ye benzeyen ٱَ ve ٱَ'ın isimlerinin tanımını ele almış tercih ve tenkitlerde bulunmuştur.

İbnü'l-Hâcib, ٱَ'ye benzeyen ٱَ ve ٱَ'ın isimlerini şöyle tarif etmiştir:

ٱَ'ın ٱَ'ye benzeyen ٱَ (ٱَ) و (ٱَ) المُشَبَّهَتَيْنِ بِلَيْسَ: هُوَ الْمُسْنَدُ إِلَيْهِ بَعْدَ دُخُولِهِمَا. isimleri: Yapılan eylemin kendilerine isnâd edildiği başında ٱَ veya ٱَ bulunan isimlerdir. ”ٱَ'ın ٱَ'ye benzeyen ٱَ”Zeyd ayakta değildir.” زَيْدُ lafzı ٱَ'ye benzeyen ٱَ'ın ismidir ve merfûdur. ”Senden daha faziletli bir adam yoktur.” لَا رَجُلٌ أَفْضَلُ مِنْكَ. ٱَ'ın ismidir.⁶⁵⁸

İbn Mâlik'in eserlerinde ٱَ'ye benzeyen ٱَ ve ٱَ'ın isimleri ile ilgili bir tanım yer almamaktadır. Bu durum bir eksiklik olarak görülebilir.

3.7.1. ٱَ'ye Benzeyen ٱَ, ٱَ ve ٱَ'ın 'Âmil Olmaları

Hicâz ehline göre ٱَ gibi 'âmil olup mübtedâ ve haberin başına gelebilirler. Çünkü ٱَ gibi olumsuzdurlar, hâle delâlet ederler ve haberlerinin başına البَاءُ (bâ) harfi cerri gelebilir.⁶⁵⁹

Benî Temîm'e göre ise ٱَ gibi 'âmil olamazlar; çünkü ٱَ gibi fiil değillerdir. İsim ve fiil cümlelerinin başında gelebilmektedirler. Bu durumda ise isim fiil cümlelerinin başına gelen ve ٱَ, هَلْ, أَمْ vb. edatlara benzerler.⁶⁶⁰

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre yukarıdaki Hicâz ehlinin görüşü kıyasa uygundur; çünkü zikredilen edatlar Kur'ân'da âmil olarak gelmişlerdir. مَا هَذَا بَشَرًا.

⁶⁵⁸ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 385.

⁶⁵⁹ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 582; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 430.

⁶⁶⁰ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 144-145.

“Hâşâ Rabbimiz! Bu bir beşer değil.”⁶⁶¹ هَذَا ifadesi لَيْسَ’ye benzeyen ما’nın ismidir ve mahallen merfûdur. بَشَرًا kelimesi لَيْسَ’ye benzeyen ما’nın haberidir ve mansûbdur.⁶⁶²

3.7.1.1. ما’nın ‘Âmil Olma Durumu

İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’e göre لَيْسَ’ye benzeyen ما’nın isim ve haber alabilmesi için kendisinden sonra إِلَّا istisnâ edatı gelmemelidir. Bu durumda olumsuz olan mana olumlu hale dönüşür. وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ. “Emrimiz ancak bir tek emirdir. Göz kırpması gibidir. (Anında gerçekleşir.)”⁶⁶³ وَاحِدَةٌ lafzı merfûdur ve لَيْسَ’ye benzeyen ما’nın haberi olarak mansûb gelememiştir.⁶⁶⁴

İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’e göre لَيْسَ’ye benzeyen ما’nın ‘âmil olabilmesi için peşinden zâit إِنَّ edatı gelmemesi gerekir. مَا إِنَّ الْحَقَّ مُنْهَزِمٌ. “Hak olan yenilmeyecektir.”⁶⁶⁵ مُنْهَزِمٌ ifadesi haberdir, merfûdur ve لَيْسَ’ye benzeyen ما’nın haberi olamamıştır.⁶⁶⁵

Her iki müellife göre zarf ve câr-mecrûr hariç haberin ma’mûlû tekaddüm edemez. مَا طَعَامَكَ زَيْدٌ أَكَلٌ. “Zeyd senin yemeğini yiyen değildir.” أَكَلٌ haberdir, merfûdur ve ma’mûlû olan طَعَامَكَ ifadesi kendinden önce geldiği için mansûb olamamıştır.⁶⁶⁶ مَا عِنْدَكَ زَيْدٌ مُقِيمًا. “Zeyd yanında kalmamaktadır.” مُقِيمًا haberdir ve لَيْسَ’ye benzeyen ما’nın haberi olarak mansûb olmuştur. عِنْدَكَ zarftır, haberin ma’mûlûdür ve önce gelmiştir. مَا فِي الشَّرِّ أَنْتَ رَاغِبًا. “Sen kötülüğü isteyen değilsin.” رَاغِبًا lafzı haberdir, mansûb olarak gelmiştir, câr-mecrûr olan فِي الشَّرِّ ifadesi ma’mûlûdür ve kendisinden önce gelebilmiştir.⁶⁶⁷

⁶⁶¹ Yûsuf 12/31.

⁶⁶² İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 582; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 430.

⁶⁶³ el-Kamer 54/50.

⁶⁶⁴ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 583; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 431; el-Galâyînî, *Câmi*, 2/293.

⁶⁶⁵ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 583; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/369; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/218.

⁶⁶⁶ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 584; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 431.

⁶⁶⁷ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 432; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/219.

3.7.1.2. لا'nın 'Âmil Olma Durumu

İbnü'l-Hâcib'e göre لَيْسَ'ye benzeyen لا'nın 'âmil olması kural dışıdır; çünkü لَيْسَ'ye benzemesi zayıftır ve kelâmda zarureten ifade edilmiştir.⁶⁶⁸

İbn Mâlik'e göre ise لَيْسَ'ye benzeyen لا kendisinden sonra إِنْ ve إِلَّا edatları gelmezse, haberi tekaddüm etmezse, câr-mecrûr ve zarf hariç haberinin ma'mûlû kendinden önce gelmezse ve ismi nekre olarak gelirse لَيْسَ'ye benzeyen لا 'âmil olabilir.⁶⁶⁹ “لَا عَمَلَ أَنْفَعُ مِنْ طَاعَةِ اللَّهِ.” “Allah'a itaat etmekten daha faydalı hiçbir amel yoktur.” لَيْسَ'ye benzeyen لا'nın ismidir ve nekredir. أَنْفَعُ lafzı لَيْسَ'ye benzeyen لا'nın haberidir ve mansûbdur.⁶⁷⁰

3.7.1.3. إِنَّ'nın 'Âmil Olma Durumu

Her iki müellife göre إِنَّ en-nâfiye'nin âmil olabilmesi için kendisinden sonra إِلَّا istisnâ edatının gelmemesi, haberinin tekaddüm etmemesi ve câr-mecrûr ve zarf hariç haberinin ma'mûlû kendisinden önce olmaması gerekir. إِنَّ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ. “İnkârcılar sadece aldanmaktadırlar.”⁶⁷¹ فِي غُرُورٍ lafzı haberdur ve mahallen merfûdur; çünkü إِنَّ en-nâfiye'den sonra إِلَّا edatı gelmiştir ve إِنَّ âmil olamamıştır. إِنَّ سَعِيكَ فِي “Zeyd ayakta” إِنَّ كَانَ زَيْدٌ قَائِمًا. “Hayır yolunda çalışman yok olmayacaktır.” الْحَيَّرِ ضَائِعًا. “Zeyd ayakta değildi.” ضَائِعًا ve قَائِمًا lafızları لَيْسَ'ye benzeyen إِنَّ en-nâfiye'nin haberi olarak mansûb olmuşlardır; çünkü zikredilen cümlede إِلَّا istisnâ edatı yoktur ve haber tekaddüm etmemiştir.

⁶⁶⁸ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 583.

⁶⁶⁹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 439-440; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 1/377.

⁶⁷⁰ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 440; el-Fevzân, *Delîlu's-Sâlik*, 1/224.

⁶⁷¹ el-Mülk 67/20.

3.7.1.4. 'لَات' nin 'Âmil Olma Durumu

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre لَات lafzı حِينَ, وَقْتُ, سَاعَةً vb. zaman bildiren kelimelerden olursa ve haber veya isimlerinden birinin zorunlu olarak hazfedilmesi şartıyla لَيْسَ'ye benzeyen مَا gibi 'âmil olabilir. "Hâlbuki artık kurtulma zamanı değildi." ⁶⁷² حِينَ kelimesi لَات' nin haberidir, mansûbdur, zaman anlamı taşımaktadır ve لَات' nin ismi vucûben hazfedilmiştir. Takdîren ayet şöyledir: وَلَاتَ ⁶⁷³ الْحِينَ حِينَ مَنَاصٍ. "Hâlbuki zaman, artık kurtulma zamanı değildi."

3.7.2. Kendilerine Atıf Yapılması

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre لَيْسَ'ye benzeyen مَا' nın isim ve haberinden sonra لَئِنْ ve بَلْ edatları ile atıf yapıldığı zaman ma'tûf olan lafız zorunlu olarak merfû olur. Bu durumda hazfedilmiş mübtedânın haberi olur. Çünkü anlam müspet olur ve مَا' nın 'âmil olabilmesi için gerekli olan olumsuzluk yok olur. "Zeyd Zeyd قَائِمًا بَلْ قَاعِدٌ." "Amr cömert değildir; fakat ayakta değil; bilakis oturuyor." مَا عَمْرُو كَرِيمًا لَكِنْ بَخِيلٌ." "Amr cömert değildir; fakat cimridir." قَاعِدٌ ve بَخِيلٌ ifadeleri haberdur ve merfûdur. مَا' nın haberine atıf yapıldıkları halde mansûb olamamışlardır; zira manayı olumluya çevirmişlerdir. ⁶⁷⁴

3.7.3. البَاء (bâ) Harfi Cerrinin Başına زَائِت' nin Haberlerinin

İbn Mâlik'e göre مَا ve لَآ' nın haberlerinin başına زَائِت olan البَاء (bâ) harfi cerrinin gelmesi mümkündür. وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ. "Rabbin yaptıklarınızdan gafil değildir." ⁶⁷⁵ رَبُّكَ merfûdur, لَيْسَ'ye benzeyen مَا' nın ismidir ve muzâfdır. كَ muttasıl zamirdir, fetha üzere mebnîdir, mahallen mecrûrdur ve muzâfu ileyhdur. بِغَافِلٍ kelimesi

⁶⁷² Sâd 38/3.

⁶⁷³ İbnü'l-Hâcib, *el-Emâlî*, 326; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 445; el-Fevzân, *Delîlu's-Sâlik*, 1/225.

⁶⁷⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 585; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 433; *Şerhu't-Teshîl*, 1/374.

⁶⁷⁵ Hûd 11/123; en-Neml 27/93.

mecrûrdur, başında البَاءُ (bâ) harfi cerri zâit olarak gelmiştir, takdîren mansûbdur ve لا خَيْرَ بِخَيْرٍ بَعْدَهُ النَّارُ.⁶⁷⁶ “Sonu ateş olan hiçbir hayır, hayır değildir.” خَيْرٌ lafzı merfûdur, لَا’ya benzeyen لَا’nın ismidir. خَيْرٌ kelimesi başında zâit olarak bulunan البَاءُ (bâ) harfi cerrinden dolayı mecrûrdur ve takdîren mansûbdur; çünkü لَا’ya benzeyen لَا’nın haberidir.⁶⁷⁷

İbnü’l-Hâcib’in eserlerinde yukarıda zikredilen konu yer almaz. Bu durum bir eksiklik olarak görülebilir.

3.8. **خَبَرٌ (İN) ve Benzerlerinin Haberi, Tanımı ve Yapısı**

İbnü’l-Hâcib eserlerinde خَبَرٌ (İN) ve benzerlerinin haberinin tanımını ve yapısını ele almış tercih ve tenkitlerde bulunmuştur. Ayrıca İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik خَبَرٌ (İN) ve benzerlerinin sayıları ve anlamları hakkında bilgi vermişlerdir. Bu durumlar aşağıda detaylı bir şekilde ortaya konulacaktır.

İbnü’l-Hâcib, خَبَرٌ (İN) ve benzerlerinin haberini şöyle tarif etmiştir: خَبَرٌ (İN) ve benzerlerinin haberi: Kendisinin başına “Muhakkak İN ZAYDA FAYİM.” İN زَيْدًا فَاَيْمٌ. ”Muhakkak Zeyd ayaktadır.” فَاَيْمٌ ifadesi merfûdur ve İN’nin haberi olarak gelmiştir.⁶⁷⁸

İbn Mâlik eserlerinde خَبَرٌ (İN) ve benzerlerinin haberinin tarifi yer almaz. Bu durum bir eksiklik olarak görülebilir.

İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’e göre خَبَرٌ (İN) ve benzerleri şunlardır: لَيْتَ، لَكِنَّ، كَأَنَّ، أَنْ، إِنَّ. ⁶⁷⁹ أن hariç, diğerleri cümlelerin başında yer alır.⁶⁸⁰

⁶⁷⁶ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/382.

⁶⁷⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 1/383.

⁶⁷⁸ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 380.

⁶⁷⁹ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 961; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 470.

⁶⁸⁰ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 961.

İbn Mâlik'e göre إِنَّ ve أَنْ “te’kîd (manayı kuvvetlendirme)” anlamındadırlar. إِنَّ edatı⁶⁸¹ “Şüphesiz ki Allah çokça bağışlayan çokça esirgeyendir.” İbn Mâlik’in mübtedâ ve haberin başına geldi, mübtedâyı isim olarak alıp mansûb ve haberi ise merfû yaptı. Ayrıca cümlelerin anlamını kuvvetlendirmiştir.⁶⁸² كَانَ “Teşbîh (benzetme) ve tahkîk (gerçekleştirme, icra etme ve uygulama)” anlamlarındadır. كَانَهُمْ حُمُرٌ مُسْتَفِرَّةٌ. “Kaçan yaban eşekleri gibi.”⁶⁸³ هُمْ lafzı muttasıl zamirdir, كَانَ’nin ismidir ve mahallen mansûbdur. حُمُرٌ merfûdur ve كَانَ’nin haberidir. Zikredilen cümlede كَانَ “benzetme” anlamı taşımaktadır.⁶⁸⁴ لَكِنَّ “İstidrâk (telafi, düzeltme ve doğrultma)” manasındadır. لَكِنَّ عَظِيمٌ “Kitap ucuzdur; fakat faydası büyüktür.”⁶⁸⁵ ifadesi لَكِنَّ’nin haberidir ve merfûdur. لَكِنَّ cümleyi “düzeltme” için gelmiştir.⁶⁸⁶ لَيْتَ “Temennî (İmkânsız olan bir şeyin olmasını isteme)” için getirilmiştir. يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ. “O gün kişi önceden yaptıklarına bakacak ve inkârcı kişi: “Keşke toprak olsaydım!” diyecektir.”⁶⁸⁷ لَيْتَ mübtedâ ve haberin başında gelip ‘âmil olmuştur. Kendisiyle “gerçekleşmesi imkânsız olan bir durum” talep edilmektedir.⁶⁸⁸ لَعَلَّ “Tereccî (Gerçekleşmesi mümkün olan bir şeyi isteme) ve işfâk (acıma, şefkat gösterme, sakınma ve daralma)” anlamlarını ifade etmektedir. وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ. “Allah’tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz.”⁶⁸⁹ لَعَلَّ lafzı “tereccî” manasında âmil olmuştur.⁶⁹⁰

⁶⁸¹ el-Bakara 2/173.

⁶⁸² İbn Mâlik, *Teshîlu’l-Fevâid*, 61; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/241.

⁶⁸³ el-Müddessir 74/50.

⁶⁸⁴ İbn Mâlik, *‘Umdetü’l-Hâfız*, 218; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/242.

⁶⁸⁵ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/5; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/242.

⁶⁸⁶ en-Nebe’ 78/40.

⁶⁸⁷ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 471; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/241.

⁶⁸⁸ el-Bakara 2/189.

⁶⁸⁹ İbn Mâlik, *Teshîlu’l-Fevâid*, 61; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/242.

3.8.1. **إِنَّ ve Benzerlerinin ‘Âmil Olması**

إِنَّ ve benzerleri mübtedâ ve haberin başına gelip ‘âmil olurlar. Bu açıdan iki tane mef’ûl alan fiile benzerler. İsim ve haber almaları bakımından كَانَ ve benzerleri gibi ‘âmildirler veya iki tane ismi mansûb yapan ظَنَّ ve benzerleri gibidirler. Ancak إِنَّ ve benzerlerini zikredilen ‘âmillerden farklı olduğunu göstermek ve müstakil bir başlık olduklarını ifade etmek için isimlerini mansûb ve haberlerini merfû yapmışlardır.⁶⁹⁰

a) İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’in zikrettiği durum

فَلَمْ إِنَّ ve benzerleri mübtedâyı isim alıp mansûb ve haberi merfû yaparlar.⁶⁹¹ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ. “Onları siz öldürmedini; fakat Allah öldürdü.”⁶⁹² إِنَّ لَكِنَّ lafzı ve benzerlerindendir ve isim ve haber alıp âmil olmuştur. اللَّهُ kelimesi mansûbdur ve لَكِنَّ’nin ismidir. قَتَلَهُمْ fiil cümlesidir, mahallen merfûdur ve لَكِنَّ’nin haberidir.⁶⁹³

b) İbn Mâlik’in zikrettiği hususlar

إِنَّ ve benzerleri soru, emir ve nehiy ifade eden talebî cümlelerin başına gelemmez. زَيْدٌ هَلْ قَامَ؟ “Zeyd ayakta mıdır?” Soru cümlesi olduğu için إِنَّ ve benzerleri bu cümlelerin ‘âmili olamazlar. عَمَرُوا أَكْرَمَهُ. “Amr, ona ikram et.” Bir işin yapılması talep edildiğinden zikredilen cümlelerin başına إِنَّ ve benzerleri gelemmezler.⁶⁹⁴

إِنَّ ve benzerleri isimleri ve haberleri şeklinde sıralı olmaları asıldır. Ancak bazen haberleri isimlerinin önünde gelebilir. Ayrıca kendileri ve isimleri arasına مَا gibi bir edat girdiğinde ‘âmil olup olmayacakları tartışmalıdır.

⁶⁹⁰ İbn Mâlik, *Sebkü’l-Manzûm*, 102.

⁶⁹¹ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 380; İbn Mâlik, *Sebkü’l-Manzûm*, 102.

⁶⁹² el-Enfâl 8/17.

⁶⁹³ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/6.

⁶⁹⁴ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/11.

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre كَيْتَ den sonra مَا gelirse 'âmil olup olmaması mümkündür. كَيْتَمَا أَبَاكَ حَاضِرٌ. "Keşke baban burada olsa." كَيْتَمَا أَبُوكَ حَاضِرٌ. Şeklinde de gelebilir. Birinci cümlede كَيْتَ'nin amel etmesine engel teşkil etmezken ikincisinde ise كَيْتَ 'âmil olmasına mâni olmuştur.⁶⁹⁵

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre كَيْتَ hariç diğerlerinden sonra مَا gelirse إِنَّ ve benzerleri isim ve haber alıp 'âmil olamazlar. إِنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ. "Sizin ilâhınız, yalnızca, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır."⁶⁹⁶ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ. "Allah ancak bir tek Allah'tır."⁶⁹⁷ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحِدَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّ مَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ.⁶⁹⁸ "Allah'a itaat edin, Resûle de itaat edin ve (kötülüklerden) sakının. Eğer (itaatten) yüz çevirirseniz bilin ki Resûlümüzün vazifesi apaçık duyurmak ve bildirmektir."⁶⁹⁸ إِلَهُكُمْ, إِلَهُ ve الْبَلَاغُ lafızları merfûdur ve إِنَّ ve أَنَّ'den sonra مَا harfi geldiği için mansûb olamamışlardır.⁶⁹⁹

3.8.2. Haberlerinin İsimlerinden Önce Gelmesi

إِنَّ ve benzerleri fiil gibi 'âmil olurlar. Fiilin ma'mûlleri arasında takdim/tehir olabildiği gibi إِنَّ ve benzerlerinin isim ve haberleri arasında da olabilir. Bu durum cevâzen ya da vucûben olur. Haberlerinin zorunlu veya imkân dâhilinde önde gelmesi mümkündür.

a) Haberlerinin isimlerinden cevâzen önce gelmesi

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre إِنَّ ve benzerlerinin haberleri câr-mecrûr veya zarf olursa isimlerinden önce gelmeleri mümkündür. إِنَّ عِنْدَكَ زَيْدًا. "Kesinlikle Zeyd

⁶⁹⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 962; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 479-480; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu İbni'n-Nâzım*, 125.

⁶⁹⁶ Tâhâ 20/98.

⁶⁹⁷ en-Nisâ 4/171.

⁶⁹⁸ el-Mâide 5/92.

⁶⁹⁹ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 962-963; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 479-480; el-Fevzân, *Delîlu's-Sâlik*, 1/258.

yanındadır.” عِنْدَكَ lafzı zarftır ve mukaddem haberdir. زَيْدًا ifadesi إِنَّ'nin ismidir ve mansûb olarak gelebilmiştir. “Muhakkak Zeyd evdedir.” فِي الدَّارِ “إنَّ فِي الدَّارِ زَيْدًا.” câr-mecrûrdur, cevâzen önde bulunmuştur ve mahallen merfûdur; çünkü إِنَّ'nin haberidir.⁷⁰⁰

b) Haberlerinin isimlerinden vucûben önce gelmesi

İbn Mâlik'e göre isimlerde haberlerine dönen bir zamir bulunduğunda haberleri zorunlu olarak önde gelir. طَلَابُهُ “Kesinlikle öğrencileri sınıftadır.” إِنَّ فِي الْفَصْلِ طَلَابَهُ. câr-merfûdur, mahallen merfûdur, إِنَّ'nin haberidir ve zorunlu olarak önde gelmiştir.⁷⁰¹

İbn Mâlik'e göre إِنَّ ve benzerlerinin haberleri şibih cümle ve isimleri nekre olduğu zaman haberleri vucûben önde gelir. “Hiç şüphesiz bizim أَنْكَالًا “إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا.” *nezdimizde (onlar için hazırlanmış) boyunduruklar, yakıcı bir ateş, var.*”⁷⁰² أَنْكَالًا kelimesi nekredir, mansûbdur, إِنَّ'nin ismidir ve zorunlu olarak haberdan sonra gelmiştir; çünkü إِنَّ'nin haberi şibih cümledir.⁷⁰³

3.8.3. لَامُ الْإِبْتِدَاءِ'nin Haberinin Başına İN'nin Gelmesi

لَامُ الْإِبْتِدَاءِ'nin haberinin başına لَامُ'nın gelmesi hakkında her iki müellifin ittifak ettiği görüşler ve İbn Mâlik'in tek başına açıkladığı ifadeler mevcuttur.

a) İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in zikrettiği hususlar

Haberin başına لَامُ الْإِبْتِدَاءِ'nin gelebilmesi için cümlenin menfî olmaması gerekir. Cümlede nefy edatı varsa haberin başına لَامُ الْإِبْتِدَاءِ gelemes. إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ.

⁷⁰⁰ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 381; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 473.

⁷⁰¹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 474; el-Fevzân, *Delîlu's-Sâlik*, 1/243.

⁷⁰² el-Müzzemmil 73/12.

⁷⁰³ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 474; el-Fevzân, *Delîlu's-Sâlik*, 1/243.

’nin إِنَّ لَا يَظْلِمُ⁷⁰⁴ cümlesi “Şüphesiz ki Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez.”⁷⁰⁴ Şeyâ. haberidir ve öncesinde nefy edatı bulunduğu için haberin önünde لَمْ الابتداء gelememiştir.⁷⁰⁵

Câr-mecrûr ve zarf hariç لَمْ الابتداء’nın gelebilmesi için mutlaka haber isminden sonra zikredilecek. “Mutlaka Zeyd ayaktadır.” قائِمُ inf’nin haberidir ve isimden sonra geldiği için لَمْ الابتداء ile birlikte cümlede yer alabilmiştir.⁷⁰⁶

Haberin ma’mûlünün başına لَمْ الابتداء’nın gelebilmesi için ‘âmilinden önce olması gerekir. “Kesinlikle Zeyd senin yemeğini yemiştir.” طَعَامَكَ inf’nin haberidir ve cümlede yer almıştır.⁷⁰⁷ Kesinlikle Zeyd senin yemeğini yemiştir.” طَعَامَكَ haberin ma’mûlüdür, tekaddüm etmiştir ve لَمْ الابتداء başında gelmesi mümkün olmuştur. طَعَامَكَ inf’nin haberidir ve cümlede yer almıştır.⁷⁰⁷

b) İbn Mâlik’in zikrettiği hususlar

Haber mâzî fiil olup mutasarrıf olduğunda ve başında قَدْ edatı bulunduğu ya da haber gayri mutasarrıf mazi fiil olduğu durumda لَمْ الابتداء haberin önünde yer alabilir. “Şüphesiz sen ne güzel adamsın!” إِنَّكَ لَنِعْمَ الرَّجُلُ. “Şüphesiz sen güzel davrandın!” إِنَّ نِعْمَ fiili’nin haberidir, mâzî fiildir, mutasarrıf değildir ve önünde قَدْ edatı bulunduğu için لَمْ الابتداء gelememiştir. “Şüphesiz sen ne güzel adamsın!” إِنَّكَ لَنِعْمَ الرَّجُلُ. “Şüphesiz sen güzel davrandın!” إِنَّ نِعْمَ fiili’nin haberidir, mâzî fiildir, mutasarrıf değildir ve önünde قَدْ edatı bulunduğu için لَمْ الابتداء gelememiştir.⁷⁰⁸ “Allah Âdem’i ve Nuh’u seçti.”⁷⁰⁹ اصْطَفَى kelimesi mâzî fiildir, çekimlidir ve başında قَدْ edatı olmadığı için لَمْ الابتداء cümlede yer alamamıştır.⁷¹⁰

⁷⁰⁴ Yûnus 10/44.

⁷⁰⁵ İbnü’l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 394; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 490; el-Fevzân, *Delilu’s-Sâlik*, 1/254.

⁷⁰⁶ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 970; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/27.

⁷⁰⁷ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 970; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 2/27.

⁷⁰⁸ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 490.

⁷⁰⁹ Âl-i İmrân 3/33.

⁷¹⁰ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 490; el-Fevzân, *Delilu’s-Sâlik*, 1/254.

إِنَّكَ إِنْ تَأْتِنِي أَكْرَمُكَ. Şart veya cevap cümlesinin başına لاَءِ الْبِتْدَاءِ getirilemez. “Muhakkak sen gelirsen sana ikram edeceğim.” إِنْ تَأْتِنِي أَكْرَمُكَ. lafzı şart ve cevap cümlesi olarak إِنْ'nin haberidir. Böyle bir cümlede لاَءِ الْبِتْدَاءِ yer alamaz.⁷¹¹

وَأَنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ.. لاَءِ الْبِتْدَاءِ olabilir. Haber muzâri fiil olursa başında لاَءِ الْبِتْدَاءِ olabilir. “Rabbin elbette onların kalplerinin gizlediklerini bilir.”⁷¹² يَعْْلَمُ muzâri fiildir, haberdir ve başına لاَءِ الْبِتْدَاءِ gelebilmiştir.⁷¹³

İbnü'l-Hâcib'in eserlerinde mâzi ve muzâri fiilin başında لاَءِ الْبِتْدَاءِ'nin olması konusu yer almaz. Bu durum bir eksiklik olarak görülebilir.

3.8.4. İsim ve Haberlerine Atıf Yapılması

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre إِنْ ve benzerlerine haberden önce ve haberden sonra nasb üzere atıf yapılması mümkündür. “Allah ve İِنْ اللّٰهُ وَمَلَائِكَتُهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ. meleklere, Peygamber'e çok salevât getirirler.”⁷¹⁴ مَلَائِكَتُهُ mansûbdur ve إِنْ'nin ismine haberden önce atfedilebilmiştir.⁷¹⁵

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre إِنْ, أَنْ, لَكِنَّ ye merfû olarak atıf yapılacaksa haberden sonra olmalıdır. “Kesinlikle Zeyd ve ‘Amr ayaktadır.” إِنْ زَيْدًا قَائِمٌ وَعَمْرُو. أَنْ اللّٰهُ بَرِيٌّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ. lafzı merfûdur ve isim ve haberden sonra gelmiştir. “Allah ve Resûlü müşriklerden uzaktır.”⁷¹⁶ وَرَسُولُهُ kelimesi merfûdur, isim ve haberden sonra gelmiştir ve أَنْ'nin isminin mahalline atfedilmiştir.⁷¹⁷

⁷¹¹ İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 490.

⁷¹² en-Neml 27/74.

⁷¹³ İbn Mâlik, *Şerhu 't-Teshîl*, 2/28; el-Fevzân, *Delîlu 's-Sâlik*, 1/254.

⁷¹⁴ el-Ahzâb 33/56.

⁷¹⁵ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 967; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 510.

⁷¹⁶ et-Tevbe 9/3.

⁷¹⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 968; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, 513.

3.8.5. Haberlerinin Hazfedilmesi

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'e göre haber biliniyorsa hazfedilebilir. كَفَرُوا إِنَّ الَّذِينَ “İnkâr edenler, وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءَ الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ. Allah'ın yolundan ve -yerli, taşralı- bütün insanlara eşit (kıble veya mâbed) kıldığımız Mescid-i Harâm'dan (insanları) alıkoymaya kalkanlar.”⁷¹⁸ إِنَّ لَفْظِ الَّذِينَ nin ismidir, ma'rifedir ve haber cevâzen hazfedilmiştir. Takdîren şöyledir: هَلَكُوا Helak oldular.⁷¹⁹ لَعَلَّ ve إِنَّ Şeklinde “Umulur ki bu.” “Kesinlikle bu.” “Şüphesiz bu” “İnşâa”nın haberlerinin hazfedilmesi mümkündür. Zikredilmesi ise şöyledir: “Şüphesiz bu doğrudur.”⁷²⁰ “Umulur ki istediğin gerçekleşir.”⁷²⁰ لَعَلَّ الَّذِي طَلَبْتَهُ حَاصِلٌ.

İbn Mâlik'e göre وَآؤُ الْمُصَاحِبَةِ (vâvu'l-musâhabe) isimle birlikte gelirse haber vucûben hazfedilir. وَآؤُ الْمُصَاحِبَةِ (vâv) harfi “Muhakkak sen ve hayır.” إِنَّكَ وَخَيْرًا. (vâvu'l-musâhabe)'dir ve haberin yerine zorunlu olarak gelmiştir. إِنَّكَ مَعَ خَيْرٍ. “Kesinlikle sen hayırla birliktesin” anlamını ifade eder.⁷²¹

İbn Mâlik'e göre hâl olan lafız إِنَّ'nin haberinin yerine geçtiğinde haber vucûben hazfedilir. إِنَّ أَكْثَرَ شُرْبِي السَّوِيقَ مَلْتَوْتًا. “Kesinlikle en çok içtiğim içecek ezilmiş halde olan buğday.” مَلْتَوْتًا hâldir, mansûbdur, إِنَّ'nin haberinin yerine gelmiştir, haber zorunlu olarak hazfedilmiştir ve hazfedilen haber هُنَا lafzıdır.⁷²²

İbn Mâlik'e göre masdar olan ifade iki kez zikredilirse haber vucûben hazfedilir. إِنَّ زَيْدًا سَيَّرًا سَيَّرًا “Muhakkak Zeyd, sık sık yürür.” سَيَّرًا lafzı masdardır, te'kid olsun diye iki kez gelmiştir. Zorunlu olarak haberin gelmesini engellemiştir. Cümle şöyle takdir edilir: إِنَّ زَيْدًا يَسِيرُ سَيَّرًا. “Kesinlikle Zeyd sıklıkla yürür.”⁷²³

⁷¹⁸ el-Hacc 22/25.

⁷¹⁹ İbn Mâlik, Şerhu't-Teshîl, 2/15.

⁷²⁰ İbnü'l-Hâcib, el-Emâlî, 467-468; İbn Mâlik, el-Kâfiyetü's-Şâfiye, 475-476.

⁷²¹ İbn Mâlik, el-Kâfiyetü's-Şâfiye, 476; a.mlf., Şerhu't-Teshîl, 2/16.

⁷²² İbn Mâlik, el-Kâfiyetü's-Şâfiye, 477.

⁷²³ İbn Mâlik, el-Kâfiyetü's-Şâfiye, 476.

3.9. Cinsini Nefyeden لَ’ın Haberî, Tanımı ve Yapısı

İbnü’l-Hâcib, eserlerinde cinsini nefyeden لَ’ın haberinin tanımını, yapısını ele almış, tercih ve tenkitlerde bulunmuştur.

İbnü’l-Hâcib, cinsini nefyeden لَ’ın haberini şöyle tarif etmiştir: خَبَرُ (لَا) الَّذِي “Cinsini nefyeden لَ’ın haberî: Kendisinin başına cinsini nefyeden لَ’ geldikten sonra isnâd edilen ifadeye denir.” لَا غُلَامَ رَجُلٍ ظَرِيفٌ فِيهَا. “Hiçbir adamın çocuğu orada kibar değildir.” ظَرِيفٌ lafzı merfûdur ve cinsini nefyeden لَ’ın haberidir.⁷²⁴

İbn Mâlik eserlerinde cinsini nefyeden لَ’ın haberinin tanımına yer vermemiş ve cinsini nefyeden لَ’ın tarifi ile yetinmiştir. Bu durum İbnü’l-Hâcib ile kıyaslandığında eksiklik olarak görülebilir.

3.9.1. Cinsini Nefyeden لَ’ın ‘Âmil Olması

İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’e göre cinsini nefyeden لَ’ âmil olabilmesi için isim ve haberî nekre olmalıdır. Çünkü kendisinde bulunan olumsuzluğun tüm cüzleri kapsamalıdır. Bu durum ancak nekre isimler ile meydana gelir. Ayrıca isim ve haberleri peş peşe gelmelidir. Aralarında takdim/tehir olmamalıdır. لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ. “O içkide ne sersemletme vardır ne de onunla sarhoş olurlar.”⁷²⁵ فِيهَا câr-mecrûdur ve mukaddem haber olduğu için cinsini nefyeden لَ’ âmili olamamıştır. غَوْلٌ muahhar mübtedâdır, merfûdur, nekredir ve mansûb olarak cinsini nefyeden لَ’ın ismi olamamıştır.⁷²⁶

İbnü’l-Hâcib ve İbn Mâlik’e göre cinsini nefyeden لَ’ın başına istifhâm hemzesi dâhil olursa ‘âmil olmasına mâni olmaz. أَلَا رَجُلٌ فِي الدَّارِ؟ “Evde hiç kimse yok

⁷²⁴ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 382.

⁷²⁵ es-Sâffât 37/47.

⁷²⁶ İbnü’l-Hâcib, *el-Emâlî*, 471-472; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü’s-Şâfiye*, 530-531; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 2/53-54; el-Fevzân, *Delîlu’s-Sâlik*, 1/274.

mudur?” رَجُلٌ lafzı fetha üzere mebnîdir, cinsini nefyeden لَّا'nın ismidir ve başında istifhâm hemzesi vardır.⁷²⁷

3.9.2. Haberinin Hazfedilmesi

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik ve Hicâz ehline göre haberin hazfedilmesine dair bir delil varsa bu durumda vucûben ya da cevâzen hazfedilebilir. هَلْ فِي الدَّارِ رَجُلٌ؟ “Evde herhangi bir adam var mıdır?” Sorusuna şöyle cevap verilebilir. لَا رَجُلَ “Hiçbir adam yok.” “Orada hiçbir adam yok.” Şeklinde haber zikredilerek gelmesi de mümkündür.⁷²⁸

İbnü'l-Hâcib, İbn Mâlik ve Hicâz ehline göre cinsini nefyeden لَّا'nın haberinin hazfedilmesi ile ilgili lafzî ya da manevî bir delil yoksa veya zikredilen cümlede haberin yokluğu bilgisizliğe yol açacaksa bu durumda haberin sübûtu vacib olur. لَا “Bizim hiçbir” لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ.⁷²⁹ “Onda asla şüphe yoktur.” رَبِّبَ فِيهِ. يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ⁷³⁰ “Ey Yesribliler (Medineliler)! Artık sizin için durmanın sırası değil.”⁷³¹ Zikredilen ayetlerde فِيهِ نَا ve كُمْ lafızları cinsini nefyeden لَّا'nın haberidir ve herhangi bir meçhuliyet olmaması için zorunlu olarak gelmişlerdir.⁷³²

3.10. Merfû Muzâri Fiil, Tanımı ve Yapısı

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik eserlerinde, merfû muzâri fiilin tanımını, yapısını ele almış, tercih ve tenkitlerde bulunmuşlardır.

İbnü'l-Hâcib, merfû muzâri fiili şöyle tarif etmiştir: رَفَعُ الْمُضَارِعِ: يَرْتَفِعُ إِذَا تَجَرَّدَ “Merfû muzâri fiil: Nasb ve cezm edatı başında olmadığı zaman

⁷²⁷ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 575; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 532.

⁷²⁸ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 384; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 2/56.

⁷²⁹ el-Bakara 2/2.

⁷³⁰ el-Mâide 5/109.

⁷³¹ el-Ahzâb 33/13.

⁷³² İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 384; İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, 536.

muzâri fiil merfû olur.” يَقُومُ زَيْدٌ. “Zeyd ayağa kalkıyor.” يَقُومُ lafzı muzâri fiildir ve başında nasb ve cezm edatı bulunmadığı için merfû olmuştur.⁷³³

İbn Mâlik ise merfû muzâri fiili şöyle tarif etmiştir: رَفَعَ الْمُضَارِعُ: يَرَفَعُ الْمُضَارِعُ “Merfû muzâri fiil: Mebnî olmayan ve başında nasb ve cezm edatları bulunmayan muzâri fiildir.”⁷³⁴ يَقُومُ زَيْدٌ. “Zeyd ayağa kalkıyor.” يَقَعْدُ يَقَعْدُ ve يَقُومُ يَقَعْدُ “Ömer oturuyor.” Zikredilen her iki örnekte yer alan يَقُومُ ve يَقَعْدُ lafızları muzâri fiildir, merfûdur ve başlarında nasb ve cezm edatları yer almamıştır.⁷³⁵ وَالْمُطَلَقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ. “Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Rahimlerinde Allah’ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz.”⁷³⁶ يَتَرَبَّصْنَ ve يَكْتُمْنَ ifadeleri muzâri fiildirler ve kendilerine cem’i münennes zamir bitiştiği için mebnî olmuşlardır. لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونَا مِنَ الصَّاغِرِينَ. “Mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır!”⁷³⁷ لَيُسْجَنَنَّ muzâri fiildir, mebnîdir ve kendisine te’kid النُّونُ (nûn)’u bitişmiştir.⁷³⁸

Her iki âlime göre merfû muzâri fiilin ‘âmili başında nasb ve cezm edatı bulunmayışıdır. Ayrıca muzâri fiile cem’i münennes zamir ve te’kid النُّونُ (nûn)’nun bitişmemesini de şart koşarlar.⁷³⁹

İbnü’l-Hâcib’e göre muzâri fiil isim gibi umumiyet veya husûsiyet ifade edebilir. يَضْرِبُ lafzı muzâri fiildir. “Dövüyor ve dövecek” anlamlarına gelebilir. Hem hâl hem de istikbâle delâlet edebilir. Ancak başına السَّيْنُ veya سَوْفَ harflerinden biri gelir ise; sadece istikbâle delâet eder ve husûsiyet bildirir. İsim de öyledir. رَجُلٌ lafzı bu halde umumiyet ifade eder. Bütün erkeklerden biri olarak tercüme edilir. Ne zaman

⁷³³ İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 866.

⁷³⁴ İbn Mâlik, ‘*Umdetü’l-Hâfız*, 325.

⁷³⁵ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 4/5.

⁷³⁶ el-Bakara 2/228.

⁷³⁷ Yûsuf 12/32.

⁷³⁸ İbn Mâlik, ‘*Umdetü’l-Hâfız*, 325-326.

⁷³⁹ İbnü’l-Hâcib, *el-Vâfiye*, 343; İbn Mâlik, ‘*Umdetü’l-Hâfız*, 329;

ki الرَّجُلُ şeklinde elif lâmlı gelirse o zaman tahsis bildirir ve belirli bir adamı ifade eder. İsmi başına ال takısı geldiği gibi muzâri fiilin başına الهمزة, التاء, الياء ve النون harfleri gelir. Bu açıdan bakıldığında aralarında bir benzerlik olduğu söylenebilir.⁷⁴⁰

İbnü'l-Hâcib'e göre muzâri fiilin harekeli ve sükûn hali ismu'l-fâile benzer. يَضْرِبُ muzâri fiili ضَارِبٌ ismu'l-fâil vezninde gelmiştir. Her iki kelimedede ilk harfler üstün, sondan bir önceki harfler esre ve ikinci harfler ise sükûn halde gelmiştir.⁷⁴¹

⁷⁴⁰ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 860; a.mlf., *el-Vâfiye*, 340; er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî*, 4/26-29.

⁷⁴¹ el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 27; İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 860.

4. SONUÇ

Yukarıda ele alınan araştırmadan çıkan sonuçlar şöyle ifade edilir:

Her iki müellifin Kur'ân-ı Kerîm, hadis, şiir ve atasözü gibi naklî delillerden yararlandıkları müşahede edilmiştir. Merfû'ât konusunu işlerken İbnu'l-Hâcib az sayıda ayet, şiir ve atasözünü delil olarak kullanmasına rağmen İbn Mâlik'in ise çok sayıdaki ayeti, hadisi, şiiri ve atasözünü zikrettiği görülmüştür. Ayrıca ele alınan konuya dair İbnu'l-Hâcib'in eserlerinde istişhâd kaynağı hadislerle rastlanmamıştır.

İbn Mâlik, merfû'ât konusunda şiirle istişhâdda bulunurken Ferezdak'tan on üç, Rü'be b. el-'Accâc'dan on iki, A'sâ'dan beş ve Cerîr'den dört, Ahtal (ö. 92/710-11), 'Antere (ö. 614 [?]), Nehşel b. Harâ, Miskîn ed-Dârimî (ö. 89/708) vb. şairlere ait sadece bir şiiri delil olarak aldığı gözlemlenmiştir. Aklî delillerden icmâ, kıyâs, istishâb ve istihsân delilini kullandıkları vakidir. İbnü'l-Hâcib'in daha az aklî delillere başvurduğu görülmüştür.

İbn Mâlik'in Basra, Kûfe, Bağdâd vb. ekollere mensup yirmi iki âlim hakkında tercih, tenkit ve nakilde bulunduğu müşahede edilmiştir. Zikredilen kişiler vefat tarihlerine göre kronolojik olarak şöyle sıralanır: el-Halîl, Sîbeveyhi, Yûnus b. Habîb, el-Kisâî, el-Ferrâ, el-Ahfeş el-Evsat, el-Cermî, el-Müberred, Sa'leb, İbn Keysân, İbnü's-Serrâc, İbnü'l-Enbârî, ez-Zeccâcî, İbn Dürüsteveyh, es-Sîrâfî, Ebû Ali el-Fârisî, İbn Cinnî, Abdülkâhir el-Cürcânî, ez-Zemahşerî, el-Cezûlî, eş-Şelebîn ve İbn 'Usfûr el-İşbîlî gibi kişilerdir. İbnü'l-Hâcib'in ise Sîbeveyhi, Yûnus b. Habîb, el-Kisâî, el-Ferrâ, el-Ahfeş el-Evsat ve el-Müberred'e tercih ve tenkit yönelttiği tespit edilmiştir.

İbn Mâlik'in Basra, Kûfe, Bağdâd vb. ekollere mensup kişilerden Sîbeveyhi, el-Kisâî, el-Ferrâ ve Ahfeş el-Evsat'a çok sayıda tenkit, tercih ve nakilde bulunmasına rağmen, el-Cermî, İbn Dürüsteveyh'i vb. âlimleri sadece bir kez eleştirdiği müşahede edilmiştir.

İbn Mâlik, merfû'ât bölümünün ana başlıklarını sıralarken eserlerinde farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, *Sebkü'l-Manzûm*, *Şerhu't-Teshîl* ve *Teshîlu'l-Fevâid* adlı eserlerinde mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri, لَيْسَ ye benzeyen مَا ve لَا, إِنَّ ve benzeri, cinsini nefyeden لَا, fâil ve nâibu'l-fâil ve merfû muzâri fiil olarak işlerken *'Umdetü'l-Hâfız*'da başka bir tasnife gitmiştir: Mübtedâ,

haber, fâil, nâibu'l-fâil, كَانَ ve benzerleri, كَيْسَ'ye benzeyen مَا ve لَا, إِنَّ ve benzeri, cinsini nefyeden لَا ve merfû muzâri fiil şeklinde olmuştur.

Her iki müellifin fâilin tanımını yaptıkları, takdim ve tehirini işledikleri, peş peşe gelen iki fiilden hangisinin fâilin âmili olacağını ele aldıkları, fiil ile fâil arasında olması gereken sayı ve cinsiyet uyumundan bahsettikleri ve fâilin hazfini izah ettikleri görülmüştür. Ancak İbn Mâlik, fâilin sarîh veya müevvel isim; zâhir ya da müstetir zamir olma hususunu işlerken İbnü'l-Hâcib'in eserlerinde böyle bir durumun olmadığı tespit edilmiştir.

Her iki müellifin nâibu'l-fâilin tanımını zikrettikleri mef'ûl bih, masdar, zarf ve câr-mecrûr aynı cümlede bulunduğu hangisinin fâilin yerine geçeceğini belirttikleri müşahade edilmiştir. Ancak nâibu'l-fâilin getirilme nedenleri, masdar, zarf ve câr-mecrûrun nâibu'l-fâil olma durumu ve nâibu'l-fâilin 'âmilinin hazfedilmesi; sadece İbn Mâlik'in eserlerinde yer aldığı görülmüştür.

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in mübtedânın tanımını, takdim ve tehirini işledikleri, ma'rife veya nekre olmasını belirttikleri ve mübtedânın hazfini ele aldıkları gözlemlenmiştir. Fakat mübtedânın âmilinin ne olduğu konusu; yalnız İbn Mâlik'in eserlerinde işlenmiştir.

Her iki müellifin haberin tanımını yaptıkları haber ile mübtedâ arasında bulunması gereken bağdan bahsettikleri, haberin mübtedâyâ uyması, haberin birden fazla olması konularını işledikleri, haberin başına الفَاءُ (fâ) harfinin gelmesini ve haberin hazfedilmesini anlattıkları müşahade edilmiştir.

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in كَانَ ve benzerlerinin isimlerinin tanımlarını yapmadıkları görülmüştür. كَانَ ve benzerlerinin sayısı, tam fiil ve nâkıs fiil olmaları, âmil olma durumları, isim ve haberlerinin takdim/tehirleri vb. konular her iki müellifin eserlerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Ancak كَانَ ve benzerlerinin mutasarrıf olup olmamaları hususu; sadece İbn Mâlik'in eserlerinde yer alır.

İbnü'l-Hâcib eserlerinde كَيْسَ'ye benzeyen مَا ve لَا'nın isimlerinin tanımı yer alırken İbn Mâlik'in eserlerinde كَيْسَ'ye benzeyen مَا ve لَا'nın isimleri ile ilgili bir tanım yer almadığı müşahade edilmiştir. Her iki müellifin eserlerinde كَيْسَ'ye benzeyen مَا ,

مَا, إِنَّ ve لَات'ın 'âmil olmaları ve kendilerine atıf yapılması hususu yer alır. Fakat مَا ve لَ'ın haberlerinin başına zâit olan البَاء (bâ) harfi cerrin gelmesi; yalnız İbn Mâlik'in eserlerinde olduğu tespit edilmiştir.

İbnü'l-Hâcib, إِنَّ ve benzerlerinin haberinin tanımını yaparken, İbn Mâlik eserlerinde إِنَّ ve benzerlerinin haberinin tanımı olmadığı görülmüştür. إِنَّ ve benzerlerin 'âmil olması, kendileri ve isimleri arasına مَا'nın gelmesi, haberlerinin isimlerinden önce olması, إِنَّ'nin haberinin başına الِابْتِدَاء'ın gelmesi, isim ve haberlerine atıf yapılması ve haberlerinin hazfedilmesi gibi konular her iki müellifin eserlerinde de olduğu tespit edilmiştir.

İbnü'l-Hâcib, cinsini nefyeden لَ'ın haberini tarif etmesine rağmen, İbn Mâlik eserlerinde cinsini nefyeden لَ'ın haberinin tanımına yer vermediği müşahede edilmiştir. Her iki müellifin cinsini nefyeden لَ'ın 'âmil olması ve haberinin hazfedilmesine dair görüşlerinin olduğu tespit edilmiştir.

İbnü'l-Hâcib ve İbn Mâlik'in merfû muzâri fiilin tanımını yaptıkları tespit edilmiştir. Fakat muzâri fiilin isme benzeme durumu; sadece İbnü'l-Hâcib'in eserlerinde olduğu gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- ‘Abdülbâkî el-Yemânî, Tâceddîn b. ‘Abdûlmecîd b. ‘Abdullah. *İşâretü’t-Ta’yîn ve Terâcimu’n-Nuhât ve’l-Lugaviyyîn*. thk. ‘Abdûlmecîd Diyâb. er-Riyâd: Şeriketü’t-Tıbbâ’ati’l-‘Arabîyyeti’s-Su’ûdiyye, 1986.
- ‘Abdülhamîd, Muhammed Muhyiddîn. *et-Tuhfetü’s-Seniyye bi Şerhi’l-Muqaddimeti’l-Âcurûmiyye*. el-Kâhire: Mektebetü’s-Sünne, 1989.
- ‘Abdülkâdir el-Bağdâdî, Ömer b. Bâyezîd. *Hizânetü’l-Edeb*. thk. ‘Abdüsselâm Muhammed Hârûn. el-Kâhire: Mektebetü’l-Hâncî, 4. Basım, 1997.
- Alali, Türkiy. *İbn Mâlik’in Elfiyesinde Arap Dili Sözdiziminde Anlama Katkı Sağlayan Edatlar*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Altıkulaç, Tayyar. “el-Kisâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/69-70. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Arslan, Şükrü. “Cermî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/413-414. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Ateş, Ali Osman. “ed-Dimyâtî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/310-312. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, Muhammed b. Emîn. *Hedîyyetü’l-‘Arifîn Esma’u’l-Müellifîn ve Âsâru’l-Muşannifîn*. Beyrût: Müessesetü’t-Târîhi’l-‘Arabî, 2017.
- Bardakoğlu, Ali. “İstihsân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/339-347. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Başcı, Abdurrahman. *Şerhu’r-Rađî ‘ale’l-Kâfiye ve Şerhu İşâm ‘ale’l-Kâfiye Adlı Nahiv Eserlerinin Metodolojik Açıdan Mukayesesi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Bedrüddîn el-Gazzî, Ebü’l-Berekât Muhammed b. Radiyyiddîn. *el-Behcetü’l-Vâfiye bi Hucceti’l-Hulâşati’l-Elfiyye*. thk. Hamza Mustafa Hasan Ebû Tûhe. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2019.
- Bilici, Mustafa. *İbn Mâlik ve Şevâhidü’t-Tavdîh ve’t-Tashîh Adlı Eseri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*. nşr. ‘Abdülhalîm Neccâr. el-Kâhire: Dâru’l-Ma’ârif, 1959.
- Bulut, Ali. “Yûnus b. Habîb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/606-607. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

- Cerîr b. ‘Atıyye, el-Hatafâ et-Temîmî. *Dîvânu Cerîr*. Beyrût: Dâru Beyrût, 1986.
- Corcî Zeydân, İbn Habîb. *Târîhu Âdâbi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*. el-Kâhire: Müessesetü Hindâvî li’t-Ta‘lîm ve’s-Sekâfî, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. “Şâtîbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/376-377. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Dayf, Şevkî. *el-Medârisü’n-Nahviyye*. el-Kâhire: Dâru’l-Ma‘ârif, 7. Basım, 1968.
- Durmuş, İsmail. “el-Müberred”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/430-433. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Durmuş, İsmail. “İbn Keysân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/134-136. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Durmuş, İsmail. “İbnü’n-Nehhâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/177-178. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. “Sa‘leb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/25-27. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Ebû ‘Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *el-Emsâl*. thk. ‘Abdülmecîd Katâmiş. Beyrût: Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, 1980.
- Ebû Ali el-Fârisî, el-Hasen b. Ahmed b. ‘Abdulğaffâr b. Süleymân. *et-Tekmile*. thk. Hasan Şazelî Ferhûd. er-Riyâd: Câmi‘atü’r-Riyâd, 1981.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed b. Sâlih er-Râcihî. er-Riyâd: Beytü’l-Efkâri’d-Düveliyye, t.y..
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf. *et-Tezyîl ve’t-Tekmîl fî Şerhi Kitâbi’t-Teshîl*. thk. Hasan Hindâvî. Dîmaşk: Dâru’l-Kalem, 1998.
- Ebû Hilâl el-‘Askerî, el-Hasen b. ‘Abdullah b. Sehl. *Kitâbu Cemhereti’l-Emsâl*. thk. Muhammed Ebû Fadl İbrâhîm-‘Abdülmecîd Katâmiş. Beyrût: Dâru’l-Cîl, 2. Basım, 1988.
- Ebü’l-Fidâ’, ‘İmâdüddîn İsmâîl b. Ali b. Mahmûd el-Eyyûbî. *Kitâbu’l-Künnâş fî Fenni’n-Nahv ve’s-Şarf*. thk. Riyâd b. Hasan el-Havvâm. Beyrût: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 2004.
- ed-Dârimî, ‘Abdullah b. Abdurrahman. *Sünenü’d-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed. er-Riyâd: Dâru’l-Muğnî, 2000.
- el-‘Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Mağâşidü’n-Nahviyye fî Şerhi Şevâhidi Şürûhi’l-Elfiyye*. thk. Komisyon. el-Kâhire: Dâru’s-Selâm, 2010.

- el-‘Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Ferâ'idü'l-Kalâ'id*. thk. Muhammed b. Mahmûd Feccâl. Dabî: Mektebetü Kandîl, 2019.
- el-‘İbâdî, Ahmed Muhtâr. *Târîhu'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*. İskenderiye: Müessesetü Şebâbi'l-Cami'a, 1992.
- el-‘Îrâkî, Ebü'l-Fadl Zeynüddîn ‘Abdurrahim b. el-Hüseyn b. ‘Abdurrahman. *el-Muğnî ‘an Hamli'l-Esfâr*. thk. Ebû Muhammed Eşref b. ‘Abdulkasûd. er-Riyâd: Mektebetü Taberiyye, 1995.
- el-‘Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Şerhu'l-Âcurûmiyye*. er-Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.
- el-Buhârî, Ebû ‘Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi‘u’s-Şahîh*. thk. Muhammed Zühre b. Nâsir en-Nâsr. Beyrût: Dâru Tavkî’n-Necât, 2001.
- el-Câhiz, Ebû Osman ‘Amr b. Bahr b. Mahbûb. *Kitâbü'l-Hayevân*. thk. ‘Abdüsselâm Muhammed Hârûn. el-Kâhire: Mektebetü Mustafa'l-Bâbi'l-Halebî, 2. Basım, 1965.
- el-Enbârî, Ebü'l-Berakât Kemâlüddîn ‘Abdurrahman b. Muhammed b. ‘Abdullah. *Esrâru'l-Arabiyye*. thk. Muhammed Behcet el-Baytâr. Dımaşk: el-Mecme‘u'l-İlmiyyü'l-Arabiyye, 1957.
- el-Enbârî, Ebü'l-Berakât Kemâlüddîn ‘Abdurrahman b. Muhammed b. ‘Abdullah. *el-İgrâb fî Cedeli'l-İrâb*. thk. Sa‘îd el-Efgânî. Beyrût: Dâru'l-Fiker, 2. Basım, 1971.
- el-Enbârî, Ebü'l-Berakât Kemâlüddîn ‘Abdurrahman b. Muhammed b. ‘Abdullah. *el-İnsâf fî Mesâ'ili'l-Hilâf Beyne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. thk. Cevde Mebrûk Muhammed Mebrûk. el-Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî. 2002.
- el-Enbârî, Ebü'l-Berakât Kemâlüddîn ‘Abdurrahman b. Muhammed b. ‘Abdullah. *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*. thk. İbrâhîm es-Sâmurâî. ez-Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 2. Basım, 1985.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Luğa*. thk. ‘Abdüsselâm Muhammed Hârûn-Muhammed Ali en-Neccâr. el-Kâhire: Dâru'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye, 1964.
- el-Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me‘âni'l-Kur‘ân*. thk. Ahmed Yûsuf Necâtî-Muhammed Ali en-Neccâr. el-Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 1955.
- el-Fevzân, ‘Abdullah b. Sâlih. *Delîlu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik*. er-Riyâd: Dâru'l-Müslim, 1996.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed. *el-Bulğa fî Terâcim E'immeti'n-Nahv ve'l-Luğa*. thk. Muhammed el-Mısırî. Dımaşk: Dâru Sa‘deddîn, 2000.

- el-Galâyînî, Mustafâ. *Câmi 'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*. Beyrût: Şeriketü Ebnâ'i Şerîfi'l-Ensârî, 31. Basım, 1996.
- el-Halîl, Ebû 'Abdurrahman b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *el-Cümel fi'n-Nahv*. thk. Fahreddîn Kabâve. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- el-İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn 'Abdurrahim b. el-Hasen b. Ali el-Ümevî. *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*. thk. Kemâl Yûsuf el-Havt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- el-Kütübî, Muhammed b. Ahmed b. 'Abdurrahman b. Şâkir. *Fevâtü'l-Vefeyât*. thk. İhsân 'Abbâs. Beyrût: Dâru Sâdr, 1973.
- el-Makkarî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî et-Tilimsânî. *Nefhu't-Tîb min Guşni'l-Endelüsi'r-Raîb*. thk. İhsân 'Abbâs. Beyrût: Dâru Sâdr, 1968.
- el-Meydânî, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Mecma'u'l-Emsâl*. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdülhamîd. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1955.
- el-Mufaddal b. Seleme, Ebû Tâlib b. Âsım el-Lügavî en-Nahvî. *el-Fâhir*. nşr. Muhammed Osman. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- el-Murâdî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasan b. Kâsım b. 'Abdullah b. Ali. *el-Cena'd-Dânî fi Hurûfi'l-Me'ânî*. thk. Fahreddîn Kabâve-Muhammed Nedîm Fâdl. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- el-Murâdî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasan b. Kâsım b. 'Abdullah b. Ali. *Tavzîhu'l-Makâşid ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfıyyeti İbni Mâlik*. thk. 'Abdurrahman Ali Süleymân. el-Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2008.
- el-Müberred, Ebü'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedab*. thk. Muhammed 'Abdulhâlik 'Udeymi. el-Kâhire: İhyâ'u't-Türâsi'l-İslâmî, 1994.
- el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Ali el-Haddâdî. *Feydu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Şagîr*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1972.
- el-Üdfüvî, Ebü'l-Fazl Kemâlüddîn Ca'fer b. Sa'leb b. Ca'fer. *et-Tâli'u's-Sa'id*. thk. Sa'd Muhammed Hasan. el-Kâhire: ed-Dâru'l-Mısıryye li't-Te'lîf ve't-Tercüme, 1966.
- en-Nesâî, Ebû 'Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasan 'Abdûlmün'im Şelebî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- en-Nesâî, Ebû 'Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Râ'id b. Sabrî b. Ebî 'Alefe. er-Riyâd: Dâru'l-Hadâra li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2014.

- er-Radî el-Esterâbâdî, Radiyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Garevî. *Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye*. nşr. Yusuf Hasan Ömer. Bingâzî: Câmi'atü Kâryûnis, 1996.
- es-Sabbân, Ebü'l-İrfân Muhammed b. Ali el-Mısrî. *Hâşiyetü's-Şabbân Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfîyyeti İbni Mâlik*. thk. Tâhâ 'Abdurra'ûf Sa'd. el-Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, t.y..
- es-Safedî, Selahaddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdullah el-Aybekî el-Fârî. *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvût-Türkî Mustafâ. Beyrût: Dâru İhyâ'î't-Türâsî'l-'Arabî, 2000.
- es-Sîrâfî, Ebû Sa'îd el-Hasen b. 'Abdullah b. el-Merzübân. *Aḥbâru'n-Naḥviyyîne'l-Başriyyîn*. thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî-Muhammed 'Abdülmün'im Hafâcî. el-Kâhire: Matba'atü Mustafa'l-Bâbî'l-Halebî, 1955.
- es-Sübki, Ebû Nasr Tâcüddîn 'Abdülvehhâb b. Ali b. 'Abdulkâfî. *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'îyyeti'l-Kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-'Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. el-Kâhire: 'İsa'l-Bâbî'l-Halebî, 1964.
- es-Süyûtî, Celâleddîn 'Abdurrahman. *Buğyetü'l-Vu'ât fî Ṭabaḳâtî'l-Luğaviyyîn ve'n-Nühât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Beyrût: Dâru'l-Fiker, 1979.
- es-Süyûtî, Celâleddîn 'Abdurrahman. *el-Behcetü'l-Merziyye fî Şerhi'l-Elfîyye*. thk. es-Seyyid Sâdık eş-Şîrâzî. Beyrût: Dâru'l-'Ulûm, 2012.
- es-Süyûtî, Celâleddîn 'Abdurrahman. *el-İktirâh fî 'İlmi Uşûli'n-Naḥv*. thk. Mahmûd Süleymân Yâkût. Tantâ: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'a, 2006.
- es-Süyûtî, Celâleddîn 'Abdurrahman. *en-Nuket âle'l-Elfîyye ve'l-Kâfiye ve's-Şâfiye ve's-Şüzûr ve'n-Nüzhe*. thk. Fâhr Ceber Madar. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- es-Süyûtî, Celâleddîn 'Abdurrahman. *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*. thk. Ahmed Şemseddîn. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- es-Süyûtî, Celâleddîn 'Abdurrahman. *Hüsnü'l-Muḥâdara fî Târîhi'l-Mısr ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl. el-Kâhire: Dâru'l-İhyâ'î'l-Kütübi'l-'Arabî, 1967.
- et-Tehânevî, Muhammed b. Ali b. Muhammed Hâmid. *Keşşâfû Istılâḥâtî'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*. thk. Komisyon. Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1996.
- et-Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. İbrâhîm 'Atve 'Avd. el-Kâhire: Matba'atü Mustafa'l-Bâbî'l-Halebî, 1962.
- ez-Zehebî, Ebû 'Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-İber fî Haber men Ġaber*. thk. Ebû Hâcer Muhammed b. es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

- ez-Zehebî, Ebû ‘Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma‘rifetü’l-Kurrâ’i’l-Kibâr ‘ale’t-Tabakât ve’l-A‘şâr*. thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf vd. Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2. Basım, 1988.
- ez-Zehebî, Ebû ‘Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ’*. thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf- Muhyî Hilâl er-Rahân. Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1985.
- ez-Zehebî, Ebû ‘Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhîr ve’l-A‘lâm*. thk. el-‘İbâd Beşâr b. ‘Avvâd. Beyrût: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2003.
- ez-Zehebî, Ebû ‘Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiretü’l-Huffâz*. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2010.
- ez-Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Mufasssal fî ‘İlmi’l-‘Arabîyye*. thk. Fahr Sâlih Kadâre. Ammân: Dâru ‘Ammâr, 2004.
- ez-Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Müstekşâ fî Emsâli’l-‘Arab*. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2. Basım, 1987.
- ez-Ziriklî, Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris. *el-A‘lâm Kâmûsu Terâcim*. Beyrût: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.
- ez-Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Tabakâtü’n-Nahviyyîn ve’l-Luğaviyyîn*. thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhîm. el-Kâhire: Dâru’l-Ma‘ârif, 2. Basım, 1984.
- Günel, Fuat. “el-Cezûlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/514-515. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. “Abdülkâhir el-Cürcânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/247-248. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Hâcî Halîfe, Mustafâ b. ‘Abdullah eş-Şehîr. *Keşfu’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kütüb ve’l-Funûn*. Beyrût: Dâru İhyâ’i’t-Türâsi’l-‘Arabî, 2008.
- Hasan İbrâhîm, Hasan. *Târîhu’l-İslâm es-Siyâsiyyî ve’s-Seḳâfiyyî ve’l-İctimâ’î*. Beyrût: Dâru’l-Cîl-el-Kâhire: Mektebetü’n-Nahdati’l-Mısıriyye, 14. Basım, 1996.
- Işık, Emin. “İbnü’l-Enbârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/24-26. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- İbn ‘Akîl, Ebû Muhammed Bahâ’üddîn ‘Abdullah b. ‘Abdurrahman b. ‘Abdullah. *el-Müsâ’id ‘alâ Teshîli’l-Fevâ’id*. thk. Muhammed Kâmil Berekât. Dimaşk: Dâru’l-Fiker, 1980.
- İbn ‘Akîl, Ebû Muhammed Bahâ’üddîn ‘Abdullah b. ‘Abdurrahman b. ‘Abdullah. *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*. nşr. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdülhamîd. el-Kâhire: Dâru’t-Türâs, 1999.

- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman el-Mevsılî. *el-Haşâiş*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1952.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman el-Mevsılî. *Sırru Şinâ'ati'l-İ'râb*. thk. Hasan Hindâvî. Beyrût: Dâru'l-Kalem, 2. Basım, 1993.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî. *ed-Dîbâcü'l-Müzheb fî Ma'rifeti A'yâni 'Ulemâ'i'l-Mezheb*. thk. Muhammed Ahmed Ebü'n-Nûr. el-Kâhire: Dâru't-Türâs, 2011.
- İbn Hallikân, Ebü'l-'Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*. thk. İhsân 'Abbâs. Beyrût: Dâru Sâdr, 1978.
- İbn Hişâm, Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah. *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab*. Beyrût: Şeriketü Enbâ'i Şerîfi'l-Ensârî, 2011.
- İbn Huzeyme, Ebü Bekr Muhammed b. İshâk en-Nîsâbü'rî. *Şahîhu İbni Huzeyme*. thk. Mustafâ el-A'zamî. er-Riyâd: el-Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 2003.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebü Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *Terâcimu Tabakâti'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn ve'l-Müfessirîn ve'l-Fukahâ*. thk. Muhsin Gıyâd. Beyrût: ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Mevsû'ât, 2008.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ 'Imâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. 'Abdullah b. 'Abdurrahman et-Türkî. Cîze: Dâru Hacer, 1998.
- İbn Kuteybe, Ebü Muhammed 'Abdullah b. Müslim. *eş-Şi'r ve's-Şü'arâ*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. el-Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 4. Basım, 1958.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Muhammed b. 'Abdullah b. 'Abdullah et-Tâî. *Sebkü'l-Manzûm ve'l-Fekkü'l-Mahtûm*. thk. Adnan Muhammed Selmân-Fâhr Ceber Matar. Birleşik Arap Emirlikleri: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâ'i't-Türâs, 2004.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Muhammed b. 'Abdullah b. 'Abdullah et-Tâî. *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*. thk. 'Abdülmün'im Ahmed Hüreydî. Mekke: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1986.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Muhammed b. 'Abdullah b. 'Abdullah et-Tâî. *Şerhu't-Teshîl*. thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûm. Cîze: Dâru'l-Hacer, 1990.
- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Muhammed b. 'Abdullah b. 'Abdullah et-Tâî. *Şerhu 'Umdeti'l-Hâfiz ve 'Uddetü'l-Lâfiz*. thk. 'Adnan 'Abdurrahman ed-Dûrî. Bağdâd: İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî, 1977.

- İbn Mâlik, Cemâlüddîn Muhammed b. ‘Abdullah b. ‘Abdullah et-Tâî. *Teshîlu’l-Fevâid ve’t-Tekmilu’l-Mağâşid*. thk. Muhammed Kâmil Berekât. Birleşik Arap Emirlikleri: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1967.
- İbn Sellâm, Ebû ‘Abdullah Muhammed el-Cumahî. *Tabakâtü Fuḥûli’s-Şu‘arâ*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Cidde: Dâru’l-Medenî, 2019.
- İbn Tağrîberdî, Ebû’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *el-Menhelü’s-Şâfi ve’l-Müstevfâ Ba‘de’l-Vâfi*. thk. Muhammed Muhammed Emîn. el-Kâhire: Câmi‘atü’l-Kâhire, 1993.
- İbn Ya‘îş, Ebû’l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya‘îş b. Ali b. Muhammed el-Esedî. *Şerhu’l-Mufaşşal li’z-Zemahşerî*. thk. İmîl Bedî‘ Ya‘kûb. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2001.
- İbnü’l-‘İmâd, el Ebû’l-Felâh ‘Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü’z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*. thk. ‘Abdülkâdir el-Arnâvût-Mahmûd el-Arnâvût. Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 1986.
- İbnü’l-Cezerî, Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *Gâyetü’n-Nihâye fî Tabakâti’l-Kurrâ*. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2006.
- İbnü’l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *ez-Zâhir fî Me‘ânî Kelimâti’n-Nâs*. thk. Hâtım Sâlih ed-Dâmin. Bağdâd: Dâru’s-Şu‘ûni’s-Sekâfiyyeti’l-‘Âmme, 2. Basım, 1987.
- İbnü’l-Esîr, Ebû’s-Se‘âdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed. *Câmi‘u’l-Uşûl fî Ehâdîsi’r-Resûl*. thk. ‘Abdülkâdir el-Arnâvût. Beyrût: Mektebetü Dâri’l-Beyân, 1972.
- İbnü’l-Hâcib, Ebû ‘Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Kitâbu Emâlî İbni’l-Hâcib*. nşr. Fahr Salih Süleymân Kadâra. Beyrût: Dâru’l-Cîl, 1989.
- İbnü’l-Hâcib, Ebû ‘Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *el-İzâh fî Şerhi’l-Mufaşşal*. thk. Mûsâ Bennâ el-‘Alîlî. Bağdâd: Matba‘atü’l-‘Ânî, 1982.
- İbnü’l-Hâcib, Ebû ‘Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *eş-Şâfiye fî ‘İlmi’t-Taşrih ve’l-Haṭṭi*. thk. Hasan Ahmed Osman eş-Şâfiyeci. Mekke: el-Mektebetü’l-Mekkiyye, 2. Basım, 2014.
- İbnü’l-Hâcib, Ebû ‘Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Kâfiye fî ‘İlmi’l-İrâb*. thk. Cemâl Abdul‘âtî Muhaymer Ahmed. er-Riyâd: Nezâr Mustafâ el-Bâz, 1997.
- İbnü’l-Hâcib, Ebû ‘Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Şerhu’l-Vâfiye Nazmu’l-Kâfiye*. thk. Mûsâ Bennâ el-Alîlî. Bağdâd: el-Câmi‘atü’l-Mustansırıyye, 1980.

- İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasan Cemaleddîn Ali b. Yûsuf b. İbrâhim. *İnbâhü'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nühât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim. el-Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1986.
- İbnü'n-Nâzım, Muhammed b. Muhammed b. Mâlik. *Şerhu İbni'n-Nâzım 'alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*. thk. Muhammed Bâsil 'Uynûnu's-Sûd. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk. *Kitâbu'l-Fihrist*. thk. Eymen Fu'âd Seyyid. Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslamiyye, 2009.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl. *el-Uşûl fî'n-Nahv*. thk. 'Abdülhüseyn el-Fetelî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1996.
- İbnü's-Şecerî, Hibetullah b. Ali b. Muhammed b. Hazma el-Hasen el-'Alevî. *el-Emâlî*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. el-Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1992.
- İmîl Ya'kûb, Bedî'. *el-Mu'cemu'l-Mufaşşal fî Şevâhidi'l-Lügati'l-'Arabiyye*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Karahan, İsmail. *İbnü'l-Hâcib ve el-Kâfiye Adlı Eseri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kehhâle, Ömer b. Rızâ b. Muhammed Râğîb b. 'Abdülganî. *Mu'cemu'l-Müellifîn*. Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1957.
- Kılıç, Hulusi. "İbnü'l-Hâcib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/55-58. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Koçak, İnci. "el-Ahfeş el-Evsat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/526. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdullah b. Mâlik b. Ebî 'Âmir el-Yemeni. *Muvattâ*. thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî. Ebû Dabî: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 2004.
- Muhammed Hasan Şürrâb, İbn Muhammed. *Şerhu'l-Şevâhidi's-Şi'riyye Ümmâti fî'l-Kütübi'n-Nahviyye*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2007.
- Muhammed Mahlûf, Muhammed b. Ömer b. Kâsım. *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Şahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî. Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1991.
- Nâzirü'l-Ceyş, Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed. *Temhîdü'l-Kavâ'id bi Şerhi Teshîli'l-Fevâ'id*. thk. Komisyon. el-Kâhire: Dâru's-Selâm, 2007.

- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. “Ebû Ali el-Fârisî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/88-90. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. “eş-Şelebîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/493-494. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. “İbn Dürüsteveyh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/420. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. “Sibeveyhi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/130-134. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Özel, Ahmet Murat. “Şâzelî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/385-387. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Öztürk, Mustafa-Mertoğlu, M. Suat. “ez-Zemahşerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/235-238. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Qabawa, Fakhr ed-Din. “İbn ‘Usfûr el-İşbîlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/431-432. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Sadru’l-Efâdıl el-Hârizmî, el-Kâsım b. el-Hüseyn. *Şerhu’l-Mufaşşal fî Şın‘atî’l-İ‘râb el-Mevsûm bi’t-Taḥmiye*. thk. ‘Abdurrahman b. Süleymân el-‘Useymîn. Beyrût: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1990.
- Sibeveyhi, Ebû Bişr ‘Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. ‘Abdüsselâm Muhammed Hârun. el-Kâhire: Mektebetü’l-Hâncî, 3. Basım, 1988.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafâ. *Miftâhu’s-Sa‘ade ve Mişbâhu’s-Siyâde fî Mevdû‘atî’l-‘Ulûm*. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1985.
- Topuzoğlu, Tefik Rüştü. “el-Halîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/309-312. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Turan, Abdûlbakî. “İbn Mâlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/169-171. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Tüccar, Zülfikar. “el-Ferrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/406-408. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Tüccar, Zülfikar. “es-Sîrâfî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/264-265. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Tüccar, Zülfikar. “Kıyâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/538-539. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû ‘Abdullah Şihâbüddîn. *Mu‘cemü’l-Büldân*. thk. Komisyon. Beyrût: Dâru Sâdr, 1977.

Yâkût el-Hamevî, Ebû ‘Abdullah Şihâbüddîn. *Mu‘cemü’l-Udebâ’*. thk. İhsân ‘Abbâs. Beyrût: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1993.

Yavuz, Mehmet. “İbn Cinnî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/397-400. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Yazıcı, Hüseyin. “İbnü’s-Serrâc”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/205-206. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Yıldız, Musa. “ez-Zeccâcî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/175-176. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Yüksel, Emrullah. “el-Âmidî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/57-58. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

EKLER

AYETLERİN TABLOSU

Tablo 1. Her iki müellifin istiṣhâd ettikleri ayetlerin tablosu.

Sûre Adı ve Numarası	Ayet Numarası	Eserin Adı	Eserin Konusu	Sayfa No
1. el-Fâtiha.	1.	‘Umdetü’l-Hâfız.	Mübtedâ, haber.	164.
2. el-Bakara.	2, 13, 17, 19, 26, 32, 46, 47, 102, 103, 109, 122, 124, 135, 143, 148, 177, 184, 187, 196, 197, 198, 221, 225, 228, 231, 233, 248, 251, 267, 280, 282.	el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye, Şerhu’t-Teshîl, ‘Umdetü’l-Hâfız, el-Kâfiye ve el-Vâfiye.	Fâil, n. fâil, mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri, كَيْسَ’ye benzeyen إِنَّ, لَا ve benzerleri, cinsini nefyeden لَا ve muzâri fiil.	363, 409, 504, 536, 601; 1/267, 290, 305, 309, 320, 328, 342, 347, 380, 384, 2/5, 7, 19, 20, 21, 36, 37, 39, 44, 106, 107, 125, 133, 158; 222, 325; 357, 909; 159, 365.
3. Âl-i İmrân.	18, 21, 33, 41, 62, 91, 92, 103, 104, 106, 144, 154, 158, 163, 166, 180, 185, 186.	el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye, Şerhu’t-Teshîl, ‘Umdetü’l-Hâfız ve el-Vâfiye.	Mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri, كَيْسَ’ye benzeyen إِنَّ, لَا ve benzerleri ve muzâri fiil.	363, 375, 376, 431, 486, 492, 503; 1/290, 298, 305, 325, 328, 331, 345, 346, 360, 370, 2/18, 20, 27, 38; 210, 222, 326, 327; 163.
4. en-Nisâ.	3, 16, 28, 29, 48, 73, 79, 86, 95, 97, 127, 133, 134, 135,	el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye, Şerhu’t-Teshîl, ‘Umdetü’l-Hâfız, el-Kâfiye ve	Fâil, n. fâil, mübtedâ, haber, كَانَ ve	345, 379; 1/312, 317, 340, 345, 366, 371, 2/10, 106, 125, 126,

	137, 148, 159, 171, 176.	<i>el-Vâfiye.</i>	benzerleri, كَيْسَ'ye benzeyen مَا ve إِنَّ ve benzerleri.	167, 174; 222; 908; 364.
5. el-Mâide.	4, 5, 37, 69, 71, 113, 169.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye, Şerhu 't-Teshîl ve el-Vâfiye.</i>	Fâil, mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri ve إِنَّ ve benzerleri.	498, 512, 582; 1/312, 381, 2/42, 50, 120; 392.
6. el-En'âm.	33, 54, 73, 81, 109, 156.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye, Şerhu 't-Teshîl ve el-Kâfiye.</i>	إِنَّ ve benzerleri ve cinsini nefyeden لَا.	484; 2/20, 21, 23, 35, 46, 58; 977.
7. el-A'râf.	20, 26, 54, 59, 102, 103 108, 149, 170, 185, 187, 194.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye, Şerhu 't-Teshîl, el-Kâfiye ve el-Vâfiye.</i>	Fâil, n. fâil, mübtedâ, haber, كَيْسَ'ye benzeyen مَا ve لَا ve إِنَّ ve benzerleri.	337, 344, 448; 1/275, 309, 311, 339, 376, 2/28, 36, 42, 105, 134; 974; 394.
8. el-Enfâl.	17, 35, 41, 42, 43, 67.	<i>Şerhu 't-Teshîl, 'Umdetü 'l-Hâfız, el-Kâfiye ve el-Vâfiye.</i>	Mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri ve إِنَّ ve benzerleri.	1/324, 332, 388, 2/6, 37; 205; 975; 396.
9. et-Tevbe.	3, 6, 12, 13, 63.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye, Şerhu 't-Teshîl ve el-Kâfiye.</i>	Fâil, كَانَ ve benzerleri, إِنَّ ve benzerleri, cinsini nefyeden لَا ve muzâri fiil.	486, 513; 1/365, 2/23, 50, 51, 55, 70, 107, 109; 335, 968.

10. Yûnus.	10, 24, 31, 53, 67, 68, 89.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye,</i> <i>Şerhu 't-Teshîl</i> ve ' <i>Umdetü 'l-Hâfız.</i>	N. fâil, mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri, إِنَّ ve benzerleri ve muzâri fiil.	487; 1/305, 375, 2/21, 34, 41, 45; 192, 326.
11. Hûd.	8, 12, 14, 107, 108, 111, 123.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye,</i> <i>Şerhu 't-Teshîl,</i> ' <i>Umdetü 'l-Hâfız,</i> <i>el-Kâfiye</i> ve <i>el-Vâfiye.</i>	Mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri ve إِنَّ ve benzerleri.	386, 472, 505; 1/298, 343, 354, 358, 380, 382, 2/33, 35, 41; 201; 917; 368, 395.
12. Yûsuf.	31, 32, 35, 65, 85, 90, 92, 96.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye,</i> <i>Şerhu 't-Teshîl,</i> ' <i>Umdetü 'l-Hâfız,</i> <i>el-Kâfiye</i> ve <i>el-Vâfiye.</i>	Fâil, n. fâil, كَانَ ve benzerleri, كَيسَ'ye benzeyen ما ve لا ve muzâri fiil.	382, 391, 430, 600, 606; 1/334, 347, 369, 385, 2/23, 105, 122; 198, 213, 326; 582; 246.
13. er-Ra'd.	6, 24, 43.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye,</i> ' <i>Umdetü 'l-Hâfız</i> ve <i>el-Kâfiye.</i>	Fâil, mübtedâ, haber ve إِنَّ ve benzerleri.	577; 222; 359.
14. İbrâhîm.	36, 42, 45.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye,</i> <i>Şerhu 't-Teshîl</i> ve ' <i>Umdetü 'l-Hâfız.</i>	Fâil, mübtedâ, haber ve muzâri fiil.	600; 1/323, 2/123; 327.
15. el-Hicr.	11, 48.	<i>Şerhu 't-Teshîl.</i>	Fâil ve كَانَ ve benzerleri.	1/382, 2/106.

16. en-Nahl.	30, 41, 43, 44, 53, 58, 120, 124, 127.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye,</i> <i>Şerhu 't-Teshîl,</i> <i>'Umdetü 'l-Hâfız,</i> <i>Emâlî ve</i> <i>el-Vâfiye.</i>	Fâil, n fâil, mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri ve إِنَّ ve benzerleri.	393, 422; 1/310, 329, 366, 2/26; 212; 531; 366.
17. el-İsrâ.	52, 76, 102, 110.	<i>Şerhu 't-Teshîl</i> <i>ve el-Kâfiye.</i>	Fâil, كَانَ ve benzerleri ve إِنَّ ve benzerleri.	1/351, 2/37, 51; 962.
18. el-Kehf.	1, 6, 38, 96.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye,</i> <i>Şerhu 't-Teshîl,</i> <i>'Umdetü 'l-Hâfız</i> <i>ve el-Vâfiye.</i>	Fâil, mübtedâ, haber ve إِنَّ ve benzerleri.	641; 1/318, 2/7, 167; 220; 393.
19. Meryem.	10, 26, 30, 31, 38, 47, 71.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye,</i> <i>Şerhu 't-Teshîl ve</i> <i>'Umdetü 'l-Hâfız.</i>	Fâil, mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri, إِنَّ ve benzerleri muzâri fiil.	384, 503; 2/10, 19, 175, 177; 157, 200, 326.
20. Tâhâ.	20, 35, 44, 74, 89, 98, 128.	<i>Şerhu 't-Teshîl</i> <i>ve el-Kâfiye.</i>	Fâil, mübtedâ, haber ve إِنَّ ve benzerleri.	1/275, 2/7, 10, 23, 42, 123, 170; 962, 963.
21. el-Enbiyâ.	2, 3, 30, 57, 97.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye,</i> <i>Şerhu 't-Teshîl,</i> <i>'Umdetü 'l-Hâfız</i> <i>ve el-Vâfiye.</i>	Fâil, mübtedâ, haber ve muzâri fiil.	367, 582; 1/310, 2/106; 327; 337.

22. el-Hacc.	6, 17, 25, 40, 73.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	N. fâil ve اِنَّ ve benzerleri.	2/20, 21, 125.
23. el-Mü'minûn.	40, 86, 87, 88, 89, 114.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	Fâil ve اِنَّ ve benzerleri.	2/37, 38, 121.
24. en-Nûr.	9, 22, 25, 35, 36, 37, 40, 41.	<i>el-Kâfiyetü's-Şâfiye, Şerhu't-Teshîl, el-Kâfiye ve el-Vâfiye.</i>	Fâil, اِنَّ ve benzerleri ve cinsini nefyeden لا.	497, 539, 592; 1/318, 2/20, 42, 70, 118, 123; 332; 160.
25. el-Furkân.	20, 39, 64.	<i>el-Kâfiyetü's-Şâfiye ve Şerhu't-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri, اِنَّ ve benzerleri ve cinsini nefyeden لا.	393, 492; 2/30, 61.
26. eş-Şu'arâ.	4, 33, 50.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	Mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri ve cinsini nefyeden لا.	1/275, 346, 2/30, 57.
27. en-Neml.	33, 56, 65, 86, 93, 127.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	Mübtedâ, haber ve كَانَ ve benzerleri.	1/305, 318, 348, 366, 382, 384.
28. el-Kasas.	23, 76, 82.	<i>el-Kâfiyetü's-Şâfiye, Şerhu't-Teshîl ve el-Vâfiye.</i>	N. fâil, اِنَّ ve benzerleri ve muzâri fiil.	483; 2/7, 19, 133; 339.
29. el-'Ankebût.	24, 29, 51.	<i>Şerhu't-Teshîl</i>	Fâil ve كَانَ ve benzerleri.	1/348; 180, 206.

		ve ‘Umdetü’l- Hâfız.		
30. er-Rûm.	4, 16, 17, 47.	Şerhu’t-Teshîl ve ‘Umdetü’l- Hâfız.	Fâil ve كَانَ ve benzerleri, cinsini nefyeden لَا.	1/342, 349, 2/61, 167; 203.
33. el-Ahzâb.	6, 13, 27, 35, 53, 56.	el-Kâfiyetü’ş- Şâfiye ve Şerhu’t-Teshîl.	Mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri, إِنَّ ve benzerleri ve cinsini nefyeden لَا.	510, 536; 1/305, 308, 345, 360, 2/48.
34. Sebe’.	12, 14, 19, 48, 51.	el-Kâfiyetü’ş- Şâfiye ve Şerhu’t-Teshîl.	Mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri, كَيْسَ’ye benzeyen مَا ve إِنَّ, لَا ve benzerleri ve cinsini nefyeden لَا.	484, 498; 1/320, 374, 2/42, 49, 52, 57.
35. Fâtır.	1, 3, 11, 27.	el-Kâfiyetü’ş- Şâfiye ve Şerhu’t-Teshîl.	Fâil, mübtedâ ve haber.	337; 1/267, 317, 318, 2/105, 122.
36. Yâsîn.	10, 32, 41, 53, 78, 79.	el-Kâfiyetü’ş- Şâfiye, Şerhu’t-Teshîl ve ‘Umdetü’l- Hâfız.	Fâil, n. fâil, mübtedâ ve haber.	371; 1/267, 275, 301, 2/34, 123; 193.

37. es-Sâffât.	47, 56, 105, 148, 164.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye ve Şerhu 't-Teshîl.</i>	Fâil, إِنَّ ve benzerleri ve cinsini nefyeden لا.	539; 2/21, 36, 41, 175.
38. Sâd.	3, 59.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye, Şerhu 't-Teshîl ve 'Umdetü 'l-Hâfız.</i>	كَيسَ'ye benzeyen ما ve لا ve cinsini nefyeden لا.	433, 442; 1/377, 2/54; 217.
39. ez-Zümer.	3, 33, 36, 58.	<i>Şerhu 't-Teshîl.</i>	Mübtedâ, haber ve كَانَ ve benzerleri.	1/276, 325, 329, 382.
40. el-Mü'min.	61.	<i>Şerhu 't-Teshîl.</i>	Mübtedâ ve haber.	1/305.
41. Fussilet.	36, 41, 46.	<i>Şerhu 't-Teshîl, ve 'Umdetü 'l-Hâfız.</i>	Mübtedâ, إِنَّ ve benzerleri, ve muzâri fiil.	1/287, 2/15; 327.
42. eş-Şûrâ.	13, 15, 30, 43.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye ve Şerhu 't-Teshîl.</i>	Fâil, mübtedâ ve haber.	345; 1/290, 309, 329.
43. ez-Zuhruf.	3, 9, 35.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye, Şerhu 't-Teshîl ve 'Umdetü 'l-Hâfız.</i>	Fâil, n.fâil ve إِنَّ ve benzerleri.	508; 2/25, 34, 120; 192.
44. ed-Duhân.	3.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye ve Şerhu 't-Teshîl.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	484; 2/19, 21, 25.
45. el-Câsiye.	4, 5, 25.	<i>Şerhu 't-Teshîl.</i>	N. fâil ve كَانَ ve benzerleri.	1/350, 387.

46. el-Ahkâf.	13, 15, 25, 33.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye ve Şerhu 't-Teshîl.</i>	Fâil, haber, كَانَ ve benzerleri ve لَيْسَ'ye benzeyen ما ve لا.	376, 439; 1/320, 332, 383, 2/114.
47. Muhammed.	21, 34.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye ve Şerhu 't-Teshîl.</i>	Mübtedâ ve haber.	364; 1/292, 331.
48. el-Fetih.	21, 29.	<i>Şerhu 't-Teshîl.</i>	Mübtedâ, haber ve كَانَ ve benzerleri.	1/290, 345, 360.
49. el-Hucurât.	5.	<i>Şerhu 't-Teshîl.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	2/21.
50. Kâf.	37.	<i>el-Kâfiye ve el-Vâfiye.</i>	كَانَ ve benzerleri.	909; 365.
51. ez-Zâriyât.	23.	<i>Şerhu 't-Teshîl.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	2/21.
53. en-Necm.	39.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	498.
55. er-Rahmân.	29.	<i>Şerhu 't-Teshîl.</i>	Cinsini nefyeden لا.	2/58.
56. el-Vâkı'a.	5, 6, 7, 27.	<i>Şerhu 't-Teshîl.</i>	Mübtedâ, haber ve كَانَ ve benzerleri.	1/311, 345.
57. el-Hadîd.	10, 16, 20.	<i>Şerhu 't-Teshîl ve 'Umdetü'l-Hâfız.</i>	Fâil, mübtedâ ve haber.	1/312, 326, 2/105; 180.
58. el-Mücâdele.	2, 11.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye, Şerhu 't-Teshîl,</i>	N. fâil, لَيْسَ'ye benzeyen ما ve لا.	430; 1/369, 2/125; 213; 582; 246.

		<i>‘Umdetü’l-Hâfız,</i> <i>el-Kâfiye ve</i> <i>el-Vâfiye.</i>		
60. el-Mümtebine.	10.	<i>Şerhu’-t-Teshîl.</i>	Fâil.	2/113.
62. el-Cum‘a.	8.	<i>el-Kâfiyetü’ş-</i> <i>Şâfiye ve</i> <i>el-Kâfiye.</i>	Mübtedâ ve haber.	367; 374.
63. el-Münâfikûn.	1, 5.	<i>Şerhu’-t-Teshîl.</i>	Fâil ve <i>إِنْ</i> ve benzerleri.	2/20, 167.
64. et-Teğâbun.	16.	<i>‘Umdetü’l-Hâfız.</i>	<i>كَانَ</i> ve benzerleri.	201.
65. et-Talâk.	4.	<i>el-Kâfiyetü’ş-</i> <i>Şâfiye.</i>	Mübtedâ ve haber.	354.
68. el-Kalem.	51.	<i>Şerhu’-t-Teshîl.</i>	<i>إِنْ</i> ve benzerleri.	2/37.
69. el-Hâkka.	19.	<i>el-Kâfiyetü’ş-</i> <i>Şâfiye ve</i> <i>Şerhu’-t-Teshîl.</i>	Fâil.	641; 2/165.
72. el-Cin.	1, 7, 23.	<i>Şerhu’-t-Teshîl.</i>	Fâil ve <i>إِنْ</i> ve benzerleri.	2/21, 23, 167,
73. el-Müzzemmil.	20.	<i>el-Kâfiyetü’ş-</i> <i>Şâfiye ve</i> <i>Şerhu’-t-Teshîl.</i>	<i>إِنْ</i> ve benzerleri.	498; 2/42.
75. el-Kıyâme.	3, 4.	<i>el-Kâfiyetü’ş-</i> <i>Şâfiyye ve</i> <i>Şerhu’-t-Teshîl.</i>	Fâil ve <i>إِنْ</i> ve benzerleri.	602; 2/42.
78. en-Nebe’.	19, 20, 40.	<i>el-Kâfiyetü’ş-</i> <i>Şâfiye,</i> <i>Şerhu’-t-Teshîl ve</i> <i>‘Umdetü’l-Hâfız.</i>	<i>كَانَ</i> ve benzerleri ve <i>إِنْ</i> ve benzerleri.	392; 2/10; 210.

80. ‘Abese.	3.	<i>Şerhu ’t-Teshîl.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	2/8.
82. el-İnfitâr.	16.	<i>Şerhu ’t-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri.	1/382.
84. el-İnşikâk.	1, 2, 3.	<i>‘Umdetü ’l-Hâfız.</i>	N. fâil.	191-192.
85. el-Burûc.	10, 14, 15, 16, 17.	<i>el-Kâfiyetü ’ş-Şâfiye, Şerhu ’t-Teshîl ve el-Kâfiye.</i>	Mübtedâ ve haber.	372; 1/326; 374.
86. et-Târik.	4.	<i>el-Kâfiyetü ’ş-Şâfiye ve Şerhu ’t-Teshîl.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	507; 2/34, 35.
88. el-Ğâşiye.	6.	<i>Şerhu ’t-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri.	1/381.
90. el-Beled.	7.	<i>el-Kâfiyetü ’ş-Şâfiye.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	498.
98. el-Beyyine.	1.	<i>el-Kâfiyetü ’ş-Şâfiye, Şerhu ’t-Teshîl ve el-Vâfiye.</i>	كَانَ ve benzerleri ve muzâri fiil.	423; 1/366; 342.
108. el-Kevser.	1.	<i>Şerhu ’t-Teshîl.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	2/19.
112. el-İhlâs.	1.	<i>Şerhu ’t-Teshîl.</i>	Fâil, mübtedâ ve haber.	1/310, 2/170.

HADİSLERİN TABLOSU

Tablo 2. İbn Mâlik’in istişhâd ettiği hadislerin tablosu

Sayı No	Hadis ve Anlamı	Eserin Adı	Eserin Konusu	Sayfa No
1.	يَتَعَاقِبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةٌ بِاللَّيْلِ وَمَلَائِكَةٌ بِالنَّهَارِ. “Sizi geceleyin ve gündüzleyin bir grup melek takip eder.”	el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye.	Fâil.	581.
2.	مِنْ قُبْلَةِ الرَّجُلِ امْرَأَتَهُ الْوُضُوءُ. “Erkeğin hanımını öpmesi, abdest almayı gerektirir.”	Şerhu't-Teshîl.	Fâil.	2/107.
3.	لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ. “Zina yapan bir kimse, mü'min olduğu halde zina yapamaz.”	Şerhu't-Teshîl.	Fâil.	2/123-124.
4.	لَعَنَ أَوْ غَضِبَ عَلَى سَيْطٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَمَسَخَهُمْ. “Allah, İsrâil oğullarından bir gruba lanet etti ve şekillerini değiştirdi.”	Şerhu't-Teshîl.	Fâil.	2/168.
5.	نُصِرْتُ بِالرَّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ. “Yürüyerek bir ayda aşılacak mesafede bulunan düşmanlara korku salmakta bana yardım edildi.”	Şerhu't-Teshîl.	N. fâil.	2/125.
6.	مَنْ أَصَابَ مِنْ هَذِهِ الْقَادُورَاتِ شَيْئًا فَلَيْسَ تَرٍ. “Kim bir kötülük işlerse, tevbe edip onu gizlesin, insanlar arasında yaymasın.”	Şerhu't-Teshîl.	N. fâil.	2/126.

7.	أَفْضَلُ مَا قُلْتُهُ أَنَا وَالنَّبِيُّونَ مِنْ قَبْلِي: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. “Ben ve benden önceki peygamberlerin söylediği en güzel söz: “Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur.” Sözüdür.”	el-Kâfiyetü ’ş-Şâfiye.	Mübtedâ.	344.
8.	يَا عَائِشَةُ لَوْلَا قَوْمُكَ حَدِيثُ عَهْدِهِمْ لَنَقَضْتُ الْكَعْبَةَ فَجَعَلْتُ لَهَا بَابَيْنِ بَابٌ يَدْخُلُ النَّاسُ وَبَابٌ يَخْرُجُونَ. “Ey ‘Âişe! İnsanlara verilmiş bir söz olmasaydı. Ka‘be’yi yıkar, iki kapı inşâ ederdim. Bir kapıdan insanlar giriş yapar, diğerinden çıkarlardı.”	el-Kâfiyetü ’ş-Şâfiye.	Mübtedâ ve haber.	355.
9.	أَمْرٌ بِمَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ. “İyiliği emretmek, sadakadır.”	el-Kâfiyetü ’ş-Şâfiye.	Mübtedâ.	363.
10.	مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ. “Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi, Müslümanlığının güzelliğindendir.”	el-Kâfiyetü ’ş-Şâfiye.	Mübtedâ ve haber.	371.
11.	أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ وَهُوَ سَاجِدٌ. “Kişinin Rabb’ine en yakın olduğu zaman, secdede olduğu zamandır.”	Şerhu’t-Teshîl.	Mübtedâ ve haber.	1/278.
12.	خَمْسُ صَلَوَاتٍ كَتَبَهُنَّ اللَّهُ عَلَى الْعِبَادِ. “Allah, insanlara, günde beş vakit namaz kılmayı farz kılmıştır.”	Şerhu’t-Teshîl.	Mübtedâ.	1/291.

13.	مِسْكِينٌ مِسْكِينٌ رَجُلٌ لَا امْرَأَةَ لَهُ. “Miskîn: Hanımı olmayan birine denir”	Şerhu't-Teshîl.	Mübtedâ ve haber.	1/298.
14.	فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ. “Kimin bir yerden başka bir yere göç etmesi Allah ve resûlü için olursa, onun hicreti Allah’a ve resulüne olmuş olur.”	Şerhu't-Teshîl.	Mübtedâ ve haber.	1/305.
15.	لَا تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ. “Benden sonra birbirinizin boyunlarını vuran kâfirlerin durumuna düşmeyinin!”	el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye.	كَانَ ve benzerleri.	390.
16.	لَرَزَقْتُمْ كَمَا تَرْزُقُ الطَّيْرُ تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا. “Sabahleyin aç olarak gidip akşamleyin tok olarak dönen kuşların rızıklandırıldığı gibi siz de rızıklandırılırsınız.”	el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye.	كَانَ ve benzerleri.	392.
17.	الْتِمِسْ وَلَوْ خَاتَمًا مِنْ حَدِيدٍ. “Demir bir yüzük dahi olsa onu mehir olarak ver.”	el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye.	كَانَ ve benzerleri	417.
18.	إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ كَانَتْ لَكُمْ أَجْرًا وَكَانَتْ عَلَيْكُمْ وَزْرًا. “Muhakkak bu Kur’ân sizin için ya sevap ve ecir olur; ya da günah ve vebal olur.”	Şerhu't-Teshîl.	كَانَ ve benzerleri.	1/340.

19.	نَهَى أَنْ يُبَالَ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ. “Durgun olan suya bevledilmesini yasaklamıştır.”	Şerhu't-Teshîl.	كَانَ ve benzerleri.	1/343.
20.	أَلَيْسَ قَدْ صَلَّيْتَ مَعَنَا؟ “Bizimle beraber namaz kılmadın mı?”	Şerhu't-Teshîl.	كَانَ ve benzerleri.	1/344.
21.	إِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ فَلْيَغْسِلْ يَدَهُ قَبْلَ أَنْ يُدْخِلَهَا فِي وُضُوئِهِ فَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَا يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ. “Sizden birisi uyandığında elini yıkasın. Çünkü gece uyurken ellerinin nerede gecelediğini bilemez.”	Şerhu't-Teshîl.	كَانَ ve benzerleri.	1/346.
22.	إِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ يُحِبُّ التَّيْمَنَ فِي طَهْوَرِهِ إِذَا تَطَهَّرَ، وَفِي تَرْجُلِهِ إِذَا تَرَجَّلَ، وَفِي انْتِعَالِهِ إِذَا انْتَعَلَ. “Allah’ın Resûlü temizlenirken, taranırken ve ayakkabısını giyerken sağdan başlamayı severdi.”	el-Kâfiyetü's-Şâfiye.	إِنْ ve benzerleri.	507.
23.	إِنَّ قَعَرَ جَهَنَّمَ لَسَبْعِينَ خَرِيفًا. “Cehennemin alanı yetmiş bin yıllık mesafededir.”	Şerhu't-Teshîl.	إِنْ ve benzerleri.	2/9.
24.	وَإِيمُ اللَّهِ لَقَدْ كَانَ خَلِيفًا لِلْإِمَارَةِ وَإِنْ كَانَ مِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ. “Allah’a yemin olsun ki köle olan Zeyd b. Hârise ve oğlu Usâme b. Zeyd idareci olmaya en layık kimselerdendir.”	Şerhu't-Teshîl.	إِنْ ve benzerleri.	2/34.

25.	لَعَلَّكَ أَنْ تُخَلِّفَ حَتَّى يَنْتَفِعَ بِكَ أَقْوَامٌ وَيُضِرَّ بِكَ آخَرُونَ. “Umulur ki Allah sana uzun ömür verecek bazı insanlar senden fayda ve diğerleri zarar görecektir.”	Şerhu't- Teshîl.	إن ve benzerleri.	2/47.
26.	إِذَا هَلَكَ كِسْرَى فَلَا كِسْرَى بَعْدَهُ. “Fars kralları helak oldu. Bundan sonra Fars krallığı olmayacaktır.”	el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye.	Cinsini nefyeden لا.	532.
27.	لَا أَحَدَ أَغْيَرُ مِنَ اللَّهِ. “Allah'tan daha fazla kullarını koruyan ve gözetten hiçbir kimse yoktur.”	el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye.	Cinsini nefyeden لا.	536.
28.	وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ. “Senden başka hiçbir ilah yoktur.”	el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye.	Cinsini nefyeden لا.	536.
29.	لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ. “Kimseye kasten zarar verilemez; zarara zararlar karşılık da verilemez.”	Şerhu't- Teshîl.	Cinsini nefyeden لا.	2/57.
30.	لَا صَمْتَ يَوْمٌ إِلَى اللَّيْلِ. “Gece ve gündüzü birleştirerek oruç tutmak yoktur.”	Şerhu't- Teshîl.	Cinsini nefyeden لا.	2/63.

ŞAİRLERİN TABLOSU

Tablo 3. Her iki müellifin istişhâd ettikleri şiirlerin şairlerinin tablosu

Şairin İsmi	Adedi	Ait Olduğu Dönem	Eserin Adı	Eserin Konusu	Sayfa No
A‘şâ.	5.	Muhadramum.	<i>el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye,</i> <i>Şerhu’t-Teshîl</i> ve <i>el-Kâfiye.</i>	كَانَ ve benzerleri ve إِنَّ ve benzerleri.	497; 1/345, 2/14, 15; 963.
‘Abbâs b. Mirdâs (ö. ?/?).	1.	Muhadramûn.	<i>el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye,</i> <i>Şerhu’t-Teshîl</i> ve <i>el-Kâfiye.</i>	كَانَ ve benzerleri.	418; 1/365; 566.
‘Adî b. Zeyd (ö. 600 civarı).	3.	Cahilî.	<i>el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye</i> ve <i>Şerhu’t-Teshîl.</i>	Mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri ve إِنَّ ve benzerleri.	395; 1/331, 346, 2/13.
‘Abde b. et-Tabîb (ö. ?/?).	1.	Muhadramûn.	<i>Şerhu’t-Teshîl.</i>	Mübtedâ ve haber.	1/326.
‘Abdullah b. ‘Abdü’l-A‘lâ (ö. ?/?).	2.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye.</i>	كَانَ ve benzerleri.	409.
‘Abdullah b. ed-Dümejne (ö. 130/747).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu’t-Teshîl.</i>	Mübtedâ ve haber.	1/294.
‘Abdullah b. Hemmâm es-Selûlî (ö.72/691)	1.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye.</i>	كَانَ ve benzerleri.	416.

‘Abdullah b. Kays (ö. 85/704 veya 705).	2.	İslâmî.	<i>Şerhu’t-Teshîl.</i>	Fâil ve إِنَّ ve benzerleri.	2/32, 116.
‘Abdullah b. Revâha (ö. 8/629).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu’t-Teshîl</i> ve ‘ <i>Umdetü’l- Hâfız.</i>	كَانَ ve benzerleri ve إِنَّ ve benzerleri.	2/12; 211.
‘Abdullah b. Zübeyr b. ‘Avvâm (ö. 73/692)	2.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü’ş- Şâfiye ve Şerhu’t-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri ve cinsini nefyeden لا.	529; 1/348.
‘Abdurrahman b. Hassân (ö. 104/722-23)	1.	İslâmî.	<i>Şerhu’t-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri.	1/358.
‘Accâc (ö. 97/715-16)	2.	İslâmî.	<i>Şerhu’t-Teshîl,</i> <i>el-Kâfiye ve el-Vâfiye.</i>	كَيْسَ’ye benzeyen ما ve لا ve إِنَّ ve benzerleri	1/377; 976; 397.
el-Ahdar b. Hübeyra (ö. ?/?).	1.	Cahilî.	<i>Şerhu’t-Teshîl.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	2/15.
Ahtal (ö. 92/710-11).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu’t-Teshîl.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	2/15.
el-Ahvas b. Ca’fer (ö. 572).	1.	Cahilî.	<i>el-Kâfiyetü’ş- Şâfiye.</i>	كَانَ ve benzerleri.	502.

el-Ahvas el-Yerbû'î (ö. ?/?).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	نَ ve benzerleri.	1/385.
'Amr b. Kamî'e (ö. 540).	1.	Cahilî.	<i>el-Kâfiyetü's-Şâfiye.</i>	كَ ve benzerleri.	405-406.
'Amr b. Kî'âs (ö. ?/?).	1.	Cahilî.	<i>el-Kâfiyetü's-Şâfiye, Şerhu't-Teshîl ve el-Kâfiye.</i>	Cinsini nefyeden لَ.	533; 2/71; 575.
'Amr b. Me'd Yekerib (ö. 22/642).	2.	Muhadramûn.	<i>Şerhu't-Teshîl ve el-Kâfiye.</i>	كَ ve benzerleri ve نَ ve benzerleri.	2/21-22; 914.
'Antere (ö. 614 [?]).	1.	Cahilî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	نَ ve benzerleri.	2/30.
'Âtike bint. Zeyd (ö. 40/660).	1.	Muhadramûn.	<i>Şerhu't-Teshîl ve el-Kâfiye.</i>	نَ ve benzerleri.	2/36; 972.
el-A'ver eş-Şenniyyî (ö. 50/670).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	كَ ve benzerleri.	1/381.
Bekr el-Cürhümî (ö. ?/?).	1.	Cahilî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	نَ ve benzerleri.	2/16.
Bîşr b. Ebî Hâzim el-Esedî (ö.598).	1.	Cahilî.	<i>el-Kâfiyetü's-Şâfiye, el-Kâfiye ve el-Vâfiye.</i>	نَ ve benzerleri.	513; 968; 392.
Câbir b. Ra'lân et-Tâî (ö. ?/?).	1.	Cahilî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	Cinsini nefyeden لَ.	2/59.
Cemîl (ö. 82/701).	2.	İslâmî.	<i>'Umdetü'l-Hâfız.</i>	نَ ve benzerleri.	220.

Cerîr (ö. 110/728 [?]).	4.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye, Şerhu't-Teshîl ve el-Vâfiye.</i>	N. fâil ve نَ ve benzerleri.	503; 2/20, 48, 128; 169-170.
Dâbi' b. el-Hâris el-Bürcümî (ö. ?/?).	1.	Muhadramûn.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye.</i>	نَ ve benzerleri.	512.
Dureyd b. Sımme (ö. 8/630).	1.	Muhadramûn.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye.</i>	كَانَ ve benzerleri.	424.
Ebû 'Abdurrahman el-Ütbî (ö. 230/844).	1.	Muvelledûn.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	Fâil.	2/117.
Ebû 'Azze el-Cümeihî (ö.3/ 625).	1.	Cahilî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	نَ ve benzerleri.	2/27-28.
Ebû'l-'Ameysel (ö. 240/854).	1.	Muvelledûn.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	Mübtedâ.	1/306.
Ebû Cündüb (ö. ?/?).	2.	Cahilî.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye ve Şerhu't-Teshîl.</i>	Fâil, n. fâil ve كَانَ ve benzerleri.	586-587; 1/345, 2/135.
Ebû Düvâd el-İyâdî (ö. ?/?).	1.	Cahilî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri.	1/388.
Ebû'l-Ğûl et-Tuhevî (ö. 190/830).	1.	Muvelledûn.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	نَ ve benzerleri.	2/12-13.
Ebû Hayye en-Nümeyrî (ö. ?/?).	2.	Muhadramûn.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye ve Şerhu't-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri ve cinsini	528; 1/368.

				nefyeden لا.	
Ebû Hizâm el-'Uklî (ö. 170/787).	1.	Muvelledûn.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	2/27.
Ebû Mük'at (ö. ?/?).	1.	Muhadramûn.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	إِنَّ ve benzerleri	2/11.
Ebû'n-Necm el-'İclî (ö. 125/743).	2.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü's-Şâfiye ve Şerhu't-Teshîl.</i>	Mübtedâ, كَانَ ve benzerleri ve إِنَّ ve benzerleri.	346; 1/312, 2/46.
Ebû Nüvâs (ö. 198/813 [?]).	1.	Muvelledûn.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	Mübtedâ.	1/275.
Ebû Tâlib (ö. 620).	2.	Cahilî.	<i>el-Kâfiyetü's-Şâfiye.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	477.
Ebû Vecz es-Sa'diyyi (ö. 130/748).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri.	1/378.
Ebû Zübeyd (ö. 62/681-82 [?]).	3.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü's-Şâfiye ve Şerhu't-Teshîl.</i>	لَيْسَ'ye benzeyen ما ve لا ve إِنَّ ve benzerleri.	444, 518; 2/27.
Ebû Züeyb el-Hüzelî (ö. 28/648-49).	2.	Muhadramûn.	<i>el-Kâfiyetü's-Şâfiye.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	501.
Ferezdak (ö. 114/732).	13.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü's-Şâfiye ve Şerhu't-Teshîl.</i>	Fâil, mübtedâ, haber,	367, 395, 403, 412, 436, 438, 499, 500; 1/355, 357,

				كَانَ ve benzerleri, لَيْسَ'ye benzeyen مَا ve لَا, إِنَّ ve benzerleri ve cinsini nefyeden لَا.	383, 2/13, 17, 59, 119.
Fâtıma bint. Esed (ö. 4/625).	1.	Muhadramûn.	Şerhu't-Teshîl.	كَانَ ve benzerleri.	1/362.
Ferve b. Müseyk (ö. 30/650).	1.	Muhadramûn.	Şerhu't-Teshîl.	كَانَ ve benzerleri.	1/370.
Fur'ân b. el-A'raf (ö. ?/?).	2.	İslâmî.	el-Kâfiyetü's- Şâfiye.	كَانَ ve benzerleri.	388.
Halîfe b. Berrâz (ö. ?/?).	2.	Cahilî.	el-Kâfiyetü's- Şâfiye ve Şerhu't-Teshîl.	كَانَ ve benzerleri.	382; 1/334-335.
Hümejd b. Sevr (ö. 70/689 [?]).	3.	Muhadramûn.	Şerhu't-Teshîl.	Mübtedâ, haber ve كَانَ ve benzerleri.	1/317, 326, 368.
el-Hancer b. Sahr el-Esedî (ö. ?/?).	1.	Cahilî.	el-Kâfiyetü's- Şâfiye.	كَانَ ve benzerleri.	423.
Hassân b. Sâbit (ö. 60/680 [?]).	2.	Muhadramûn.	el-Kâfiyetü's- Şâfiye ve Şerhu't-Teshîl.	Fâil, n. fâil ve	586; 1/348, 2/135.

				كَانَ ve benzerleri.	
Hümejd el-Erkat (ö. ?/?).	1.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye.</i>	كَانَ ve benzerleri.	407.
el-Hüseyn b. Mutayr el-Esedî (ö. 170/786).	1.	Muvelledûn.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye.</i>	كَانَ ve benzerleri.	387.
İbn Ahmer (ö. 75/694 civarı).	1.	Muhadramûn.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye, Şerhu't-Teshîl ve el-Vâfiye.</i>	كَانَ ve benzerleri.	393; 1/345; 365.
'İlbâ' b. Erkâm (ö. ?/?).	1.	Cahilî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	2/46.
İmruülkays b. Hucr (ö. 540 dolayları).	3.	Cahilî.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye ve Şerhu't-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri, لَيْسَ'ye benzeyen مَا ve لَا ve إِنَّ ve benzerleri.	391, 439; 2/43.
Ka'b b. Sa'd el-Ganevî (ö. 612).	1.	Muhadramûn.	<i>el-Kâfiye ve el-Vâfiye.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	978; 397.
el-Kuhayf el-'Ukaylî (ö. 130/747).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri.	1/385.
el-Kâsım b. Ma'n (ö. 175/791).	3.	Muvelledûn.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	501.
Kays b. el-Hatîm (ö. 620).	3.	Muhadramûn.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	N. fâil ve	1/360, 2/50, 133.

				كَانَ ve benzerleri.	
Kays b. Husayn el-Hârisî (ö. ?/?).	1.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye.</i>	Mübtedâ ve haber.	352.
Kays b. Mülevvah (ö. 70/690 [?]).	2.	İslâmî.	<i>Şerhu 't-Teshîl.</i>	N. fâil ve cinsini nefyeden لا.	2/70, 134.
el-Kutâmî (ö. 101/719-20 [?]).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu 't-Teshîl.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	2/9.
Kümeýt el-Esedî (ö. 126/744).	2.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye ve Şerhu 't-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri.	399; 1/347.
Küseyyir 'Azze (ö. 105/723).	3.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye ve Şerhu 't-Teshîl.</i>	Fâil, إِنَّ ve benzerleri ve cinsini nefyeden لا.	493, 499; 2/63, 166.
Lebîd b. Rebî 'a (ö. 40 veya 41/660 veya 661).	2.	Muhadramûn.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye ve Şerhu 't-Teshîl.</i>	Fâil ve كَانَ ve benzerleri.	390; 2/111.
Leylâ el-Ahyeliyye (ö. 86/705'ten sonra).	2.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye ve Şerhu 't-Teshîl.</i>	Mübtedâ, haber ve كَانَ ve benzerleri.	416; 1/288.
el-Merrâr el-Fak'asî (ö. ?/?).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu 't-Teshîl.</i>	Fâil.	2/109.

Miskîn ed-Dârimî (ö. 89/708).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	Cinsini nefyeden لا.	2/60.
Mudarris b. Rib'î el-Esedî (ö. ?/?).	1.	Cahilî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	Mübtedâ ve haber.	1/306.
el-Mufaddal en-Nükrî (ö. ?/?).	1.	Cahilî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	2/23.
Muğallis b. Lakî (ö. ?/?).	1.	Cahilî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri.	1/374.
Muhammed b. Beşîr (ö. 130/747).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri.	1/388.
Muhammed b. 'Îsâ b. Talha (ö. 100/719).	1.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü's- Şâfiye.</i>	لَيْسَ'ye benzeyen ما ve لا.	443.
Muhammed b. Zü'eyb (ö. ?/?).	1.	Muhadramûn.	<i>el-Kâfiyetü's- Şâfiye.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	517.
Munzir b. Dirhem el- Kelbî (ö. ?/?).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	Mübtedâ ve haber.	1/287.
el-Musakkîb el-'Abdî (ö. 587).	1.	Cahilî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	Fâil.	2/122.
Mü'erric es-Sülemî (ö. ?/?).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	Mübtedâ ve haber.	1/295.
Mülebbed b. Harme (ö. 138/755).	1.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü's- Şâfiye.</i>	كَانَ ve benzerleri.	393.
Mürrâr el-Esedî (ö. ?/?).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	Fâil.	2/171-172.
el-Mütenehhil el-Hüzelî (ö. ?/?).	1.	Muhadramûn.	<i>el-Kâfiyetü's- Şâfiye ve Şerhu't-Teshîl.</i>	لَيْسَ'ye	437; 1/383.

				benzeyen ما ve لا.	
Müzâhim b. el-‘Ukaylî (ö. 120/730).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu’t-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri.	1/370.
en-Nâbiga el-Ca’dî (ö. 65/685 [?]).	1.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü’s-Şâfiye.</i>	كَانَ ve benzerleri.	429.
Nâbiga ez-Zübyânî (ö. 604 [?]).	5.	Cahilî.	<i>el-Kâfiyetü’s-Şâfiye, Şerhu’t-Teshîl ve el-Kâfiye.</i>	Fâil, كَانَ ve benzerleri ve إِنَّ ve benzerleri.	395, 480; 1/344, 363, 381, 2/38, 113; 962.
Nehâr b. Tevsî‘a (ö. 83/702).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu’t-Teshîl.</i>	Cinsini nefyeden لا.	2/59.
Nehşel b. Harâ (ö. 45/665).	1.	Muhadramûn.	<i>el-Kâfiyetü’s-Şâfiye ve el-Kâfiye.</i>	Fâil.	593; 334.
en-Nemir b. Tevleb (ö. ?/?).	2.	Muhadramûn.	<i>el-Kâfiyetü’s-Şâfiye ve Şerhu’t-Teshîl.</i>	Mübtedâ, haber ve إِنَّ ve benzerleri.	346; 1/293, 2/15.
en-Nu‘mân b. el-Münzir (ö. 602).	1.	Cahilî.	<i>el-Kâfiyetü’s-Şâfiye.</i>	كَانَ ve benzerleri,	417.
Nusayb b. Rabâh (ö. 108/726).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu’t-Teshîl.</i>	Mübtedâ ve haber.	1/302.
Ömer b. Ebî Rabî‘a (ö. 93/712).	4.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü’s-Şâfiye ve</i>	Fâil ve	502; 2/6, 9, 172.

			<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	
er-Râ'î en-Nümeyrî (ö. 97/716 [?]).	2.	İslâmî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri ve إِنَّ ve benzerleri.	1/365, 2/14.
Rü'be b. el-'Accâc (ö. 145/762).	12.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü's-Şâfiye ve Şerhu't-Teshîl.</i>	N. fâil, mübtedâ, haber ve إِنَّ ve benzerleri.	373, 493, 510 605, 609; 1/299, 326, 2/25, 52, 128.
Sa'd b. Mâlik (ö. 530).	2.	Cahilî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri ve cinsini nefyeden لَا.	1/376, 2/60.
Selâme b. Cendel (ö. 608 [?]).	1.	Cahilî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	Cinsini nefyeden لَا.	2/53.
Selât b. Sa'd (ö. ?/?).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	N. fâil.	2/135.
Semev'el el-Ezdî (ö. 560 [?]).	1.	Cahilî.	<i>'Umdetü'l- Hâfiz.</i>	كَانَ ve benzerleri.	203-204.
Sevâd b. Kârib (ö. ?/?).	2.	İslâmî.	<i>el-Kâfiyetü's-Şâfiye ve Şerhu't-Teshîl.</i>	لَيْسَ'ye benzeyen مَا ve لَا.	389, 440; 1/376.
Şairi belli olmayan.	171.		<i>el-Kâfiyetü's-Şâfiye, Şerhu't-Teshîl,</i>	Fâil, n. fâil, mübtedâ, haber,	341, 342, 361, 377, 383, 387, 394, 410, 412, 414, 418, 419

			'Umdetü'l- Ḥâfız, el-Kâfiye ve el-Vâfiye.	كَانَ ve benzerleri, لَيْسَ'ye benzeyen مَا ve لَا, إِنَّ ve benzerleri ve muzâri fiil.	431, 438, 477, 484, 485, 492, 493, 494, 498, 500, 511, 516, 522, 530, 531, 540, 610, 642, 645, 649; 1/268, 269, 273, 278, 283, 289, 291-292, 294, 296, 298- 299, 300, 302, 307, 308, 311, 329, 330-331, 332, 334, 335, 339, 340, 345, 346, 347, 349, 358, 359-360, 361, 362, 363, 365, 366, 367, 370, 371, 372, 374, 375, 376, 377, 381, 382, 385, 386, 387, 2/7, 9, 12, 16, 19, 22, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 39, 44, 45, 47, 48, 50, 55, 57, 60, 65, 66, 70, 71; 184, 214, 216,
--	--	--	--	--	--

					217, 328; 966, 970, 973, 976; 365, 390, 392, 395, 396, 397.
Şebîb b. Cu‘ayl et-Tağlebî (ö. ?/?).	1.	Cahilî.	Şerhu’t-Teshîl.	كَانَ ve benzerleri.	1/378.
eş-Şenferâ el-Ezdî (ö. 525-550 arası).	1.	Cahilî.	el-Kâfiyetü’s-Şâfiye.	كَانَ ve benzerleri.	424.
Tarafe b. el-‘Abd (ö. 569).	1.	Cahilî.	Şerhu’t-Teshîl.	Mübtedâ ve haber.	1/326.
eṭ-Tırmâmâh (ö. 125/743).	1.	İslâmî.	el-Kâfiyetü’s-Şâfiye.	إِنَّ ve benzerleri.	509.
Tufeyl el-Ganevî (ö. 610 [?]).	1.	Cahilî.	el-Kâfiye.	Fâil.	344.
Ümeyye b. Ebi’s-Salt (ö. 8/630 [?]).	2.	Muhadramûn.	el-Kâfiyetü’s-Şâfiye ve Şerhu’t-Teshîl.	إِنَّ ve benzerleri ve cinsini nefyeden لا.	525; 2/14.
Veddâh b. İsmâîl (ö. 89/708).	1.	İslâmî.	Şerhu’t-Teshîl.	إِنَّ ve benzerleri.	2/20.
ez-Zebbâ’i (ö. ?/?).	1.	Cahilî.	el-Kâfiyetü’s-Şâfiye.	Mübtedâ ve haber.	358.
Yezîd b.el-Ka‘kâ (ö. 130/747-48).	1.	İslâmî.	Şerhu’t-Teshîl.	N. fâil.	2/128.
Zü’r-Rumme (ö. 117/735).	4.	İslâmî.	el-Kâfiyetü’s-Şâfiye, Şerhu’t-Teshîl, ‘Umdetü’l-Hâfız ve	كَانَ ve benzerleri ve إِنَّ ve benzerleri.	393, 421; 1/357, 2/18; 199; 912.

			<i>el-Kâfiye.</i>		
Züfer b. el-Hâris (ö. ?/?).	1.	İslâmî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri.	1/344.
Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. 609 [?])	2.	Cahilî.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye ve Şerhu't-Teshîl.</i>	Fâil ve كَانَ ve benzerleri.	427; 2/169.
Züheyr b. Mes'ûd ed-Dabî (ö. ?/?).	1.	Cahilî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	Mübtedâ ve haber.	1/273.

ATASÖZLERİNİN TABLOSU

Tablo 4. İstişhâd ettikleri Atasözlerinin tablosu.

Sayı No	Arap Atasözleri	Eserin Adı	Eserin Konusu	Sayfa No
1.	إِلَّا حَظِيَّةً فَلَا إِلِيَّةَ. “İyilik et denize at!”	<i>el-Kâfiye.</i>	Fâil.	337-338.
2.	أَضْنَتْ سَلْمَى الْحُمَى. “Hummâ hastalığı, Selmâ’nın bitkin düşmesine sebepe oldu.”	<i>el-Kâfiyetü ’ş-Şâfiye.</i>	Fâil.	589.
3.	حُكْمُكَ مُسَمَّطًا. “Senin kararın geçerlidir!”	<i>Şerhu ’t-Teshîl.</i>	Fâil.	2/109.
4.	خَبَاءُ خَيْرٍ مِنْ يَفْعَةِ سَوَاءٍ. “Evin işlerini yapan ve iffetini mahafaza eden kız çocuğu, hiçbir işe yaramayan kötü erkek çocuğundan daha hayırlıdır.”	<i>el-Kâfiyetü ’ş-Şâfiye.</i>	Mübtedâ.	365.
5.	تَسْمَعُ بِالْمُعَيْدِي خَيْرٍ مِنْ أَنْ تَرَاهُ. “Mu‘aydî’yi işitmen görmenden daha iyidir.”	<i>Şerhu ’t-Teshîl.</i>	Mübtedâ.	1/284.
6.	إِنْ ذَهَبَ عَيْرٌ فَعَيْرٌ فِي الرِّبَاطِ. “Mevcut olanla yetinmek, mevcut olmayanla uğraşmamak.”	<i>Şerhu ’t-Teshîl.</i>	Mübtedâ ve haber.	1/294.
7.	شَرُّ أَهْرٍ ذَا نَابٍ. “Köpeğin havlaması hayra alâmet değildir.”	<i>el-Kâfiye ve Şerhu ’t-Teshîl.</i>	Mübtedâ ve haber.	358; 1/295.

8.	الْكِلَابُ عَلَى الْبَقَرِ. “Yırtıcı hayvanlarla köpekleri baş başa bırakıp birbirlerine saldırmalarını bekleme anlamında: İti ite kırdırmaya, denir.”	Şerhu't-Teshîl.	كَانَ ve benzerleri.	1/337.
9.	الْعَاشِيَةُ تُهَيِّجُ الْآبِيَةَ. “İştahı olmayan birinin karşısında yemek yenilerek iştahını kapartmak.”	Şerhu't-Teshîl.	كَانَ ve benzerleri.	1/337.
10.	الْإِيْنَاسُ قَبْلَ الْإِيْنَاسِ. “Deveyi çöktürmeden önce ünsiyet kazanmalı: Eğer deveden süt almak istiyorsan, onu yavaşça çöktürmelisin. Eğer birine muhtaçsan, ona nazik yaklaşmalısın.”	Şerhu't-Teshîl.	كَانَ ve benzerleri.	1/337.
11.	تَفَرَّقُوا أَيْدِي سَبَأَ. “Sebe’ halkı darmadağın oldular ve çil yavrusu gibi dağıldılar.”	Şerhu't-Teshîl.	Cinsini nefyeden لَا.	2/67.
12.	لَا فَتَى إِلَّا عَلِيٌّ وَلَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْفِقَارِ. “Ali gibi bir genç ve zülfikar gibi bir kılıç bulunamaz!”	el-Kâfiyetü's-Şâfiye.	Cinsini nefyeden لَا.	535.

EKOL VE NAHİVCİLERİN TABLOSU

Tablo 5. Tercih, eleştirilen ve zikredilen müelliflerin tablosu

Tabloda tenkit edilen kişiler ‘‘E’’ harfiyle, herhangi bir tercih ve eleştiri yöneltilmeyenler ise ‘‘Z’’ harfiyle ve tercih edilenler de sadece sayılarla ifade edilmiştir.

Tercih, Tenkit, Zikredilen Ekol ve Nahivciler	Eserin Adı	Konusu	Sayfası
Basralılar.	<i>el-Kâfiyetü ’ş-Şâfiye,</i> <i>Şerhu ’t-Teshîl,</i> <i>Teshîlu ’l-Fevâid,</i> <i>’Umdetü ’l-Hâfız,</i> <i>el-Kâfiye ve</i> <i>el-Vâfiye.</i>	Fâil, n. fâil, mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri, كَيْسَ ye benzeyen ما ve لَا ve muzâri fiil.	Z. 340, Z. 347, Z. 402- 403, 643-644, Z. 646, Z. 649; Z. 1/278, Z. 289, 302-303, Z. 307, Z. 322, Z. 367, 2/29, Z. 48, Z. 134, 167, Z. 174, E. 4/5; E. 228; E. 329; E. 324, 340, 377, Z. 378, Z. 976, E. 977; 175, E. 343.
Kûfeliler.	<i>el-Kâfiyetü ’ş-Şâfiye,</i> <i>Sebkü ’l-Manzûm,</i> <i>Şerhu ’t-Teshîl,</i> <i>Teshîlu ’l-Fevâid,</i> <i>’Umdetü ’l-Hâfız,</i> <i>el-Kâfiye ve</i> <i>el-Vâfiye.</i>	Fâil, n. fâil, mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri, إِنَّ ve benzerleri ve muzâri fiil.	E. 334, E. 338-339, 340, Z. 347, E 398, Z. 402-403, Z. 414, Z. 492, Z. 504, Z. 609, Z. 646, Z. 649; 93, E. 102, E. 105, E. 116; E. 1/272, E. 283, E. 300, 306, E. 309, E. 310, E. 313, E. 319, E. 321, E. 348, E. 351, E. 367-368, E. 369, E. 372, Z. 2/9, E. 11, E. 18, Z. 24, E. 25, E. 29, 32, E. 108, Z. 128, Z. 134, E. 164- 167, Z. 173, Z. 174, 4/5-6; E. 45, E. 47, E. 48, E. 54, E. 56, E. 62, E. 64; E. 189, Z. 206-

			207; E. 341, E. 377, E. 969, E. 972; E. 169, E. 175, 343.
el-Halîl.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri ve إِنَّ ve benzerleri.	Z. 1/340, E. 2/14, Z. 46.
Sîbeveyhi.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye, Sebkü 'l-Manzûm, Şerhu't-Teshîl, 'Umdetü 'l-Hâfız ve el-Kâfiye.</i>	Fâil, n. fâil, mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri, كَيْسَ'ye benzeyen مَا ve إِنَّ, لَا ve benzerleri ve cinsini nefyeden لَا.	Z. 332, 334, 350, 376, Z. 379, Z. 391, 404, Z. 412, Z. 417, Z. 423, Z. 433, Z. 435, Z. 436, Z. 446, Z. 476, Z. 505, Z. 596; Z. 105-106; Z. 1/268, 269-270, Z. 273, Z. 287-288, Z. 296, 313, 318, Z. 323, Z. 340-341, Z. 359, Z. 364, 369, Z. 379, 2/5, Z. 17, 40, 50, 51, 52, E. 56, Z. 62, Z. 127, E. 166, Z. 167, Z. 174; 181, 219; E. 580.
Yûnus b. Habîb.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye, Şerhu't-Teshîl, Teshîlu 'l-Fevâid ve el-Kâfiye.</i>	كَانَ ve benzerleri, إِنَّ ve benzerleri ve cinsini nefyeden لَا.	Z. 423, E. 534; 1/363, Z. 364, 369, E. 2/32, E. 37, E. 38, E. 53, Z. 62; E. 65; Z. 576.
el-Kisâî.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye, Sebkü 'l-Manzûm, Şerhu't-Teshîl, Teshîlu 'l-Fevâid ve el-Kâfiye.</i>	Fâil, n. fâil, mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri, كَيْسَ'ye	Z. 447, Z. 476, 481, E. 490-491, Z. 512, E. 514-515, Z. 589-590, E. 590-591, E. 600, Z. 646; Z. 102, E.105, E. 113-114; 1/283, 285-286, E. 306, Z. 348, Z. 375, E. 2/11, E. 25, E. 29, Z. 38, 49, E. 51, E.

		benzeyen ما ve إِنَّ, لَا ve benzerleri ve muzâri fii.	129-130, E. 133-134, E. 174; 45, 47, E. 47-48, Z. 61, E. 62, E. 64, E. 77, E. 78-79; E. 969, E. 976.
el-Ferrâ.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye, Sebkü 'l-Manzûm, Şerhu 't-Teshîl, Teshîlu 'l-Fevâid ve el-Kâfiye.</i>	Fâil, n. fâil, mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri, إِنَّ ve benzerleri, cinsini nefyeden لَا ve muzâri fiil.	E. 413, E. 478-479, Z. 512, Z. 514, E. 516, Z. 646-647; E. 102, E. 105; E. 1/283, E. 285, E. 323, 369, E. 2/9, E. 11, E. 17, Z. 35, E. 47, E. 52, E. 64, E. 68, E. 129-130, E. 164, E. 166, 174; E. 45, E. 54, E. 61, E. 62, E. 77; E. 343, E. 975-976.
el-Ahfeş el-Evsat.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye, Şerhu 't-Teshîl, Teshîlu 'l-Fevâid, 'Umdetü 'l-Hâfız ve el-Kâfiye.</i>	Fâil, n. fâil, mübtedâ, haber, إِنَّ ve benzerleri, cinsini nefyeden لَا ve muzâri fiil.	333, 350, E. 378, E. 478-479, Z. 480, Z. 526, E. 609; Z. 1/273, Z. 274, 279- 280, Z. 300, 313, 318, E. 328, E. 330, E. 369, E. 372, Z. 375, Z. 2/7, E. 11, Z. 17, E. 25, E. 29, 32, E. 38, E. 39-40, Z. 46, E. 109-110, 124, E. 128, 129, Z. 132; E. 44, 45, E. 64, 65, 77; Z. 189, Z. 221; 372, 374.
el-Cermî.	<i>Şerhu 't-Teshîl.</i>	إِنَّ ve benzerleri.	E. 2/52.
el-Müberred.	<i>el-Kâfiyetü 'ş- Şâfiye, Şerhu 't-Teshîl, 'Umdetü 'l-Hâfız ve el-Kâfiye.</i>	كَانَ ve benzerleri, كَيْسَ ye	Z. 446, Z. 534; Z. 1/340, Z. 375, 2/5, E. 53, E. 57, E. 64, E. 66, E. 71; Z. 206-207, 219; E. 969.

		benzeyen ما ve لا ve muzâri fii.	
Sa'leb.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye, Şerhu't-Teshîl ve Teshîlu'l-Fevâid.</i>	Mübtedâ, haber ve إِنَّ ve benzerleri.	Z. 516; E. 1/309-310; E. 48.
İbnü's-Serrâc.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye, Şerhu't-Teshîl ve Umdetü'l-Hâfız.</i>	Fâil, n. fâil, mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri ve إِنَّ ve benzerleri.	Z. 611; E. 1/355, Z. 2/5, 38, E. 127; Z. 206-207, 219.
İbn Keysân.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye, Şerhu't-Teshîl ve el-Vâfiye.</i>	Fâil, n. fâil, mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri, إِنَّ ve benzerleri ve cinsini nefyeden لا.	E. 398, Z. 490-491, Z. 597, Z. 646; E. 1/313, E. 351, Z. 2/24, 62, E. 64; E. 367.
İbnü'l-Enbârî.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye, Şerhu't-Teshîl ve Teshîlu'l-Fevâid.</i>	Fâil, n. fâil, mübtedâ, haber ve إِنَّ ve benzerleri.	Z. 347, E. 490, Z. 591; E. 1/309, E. 2/25, E. 27, Z. 133; E. 48, E. 64, E. 78-79, E. 229.
ez-Zeccâcî.	<i>Şerhu't-Teshîl.</i>	Fâil, n. fâil, إِنَّ ve benzerleri ve cinsini nefyeden لا.	E. 2/8, Z. 24, Z. 52, E. 53, E. 58, E. 127.

İbn Dürüsteveyh.	<i>Şerhu't-Teshîl ve Teshîlu'l-Fevâid.</i>	كَانَ ve benzerleri.	E. 1/337; E. 52.
es-Sîrâfî.	<i>Şerhu't-Teshîl ve Umdetü'l-Hâfız.</i>	Mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri ve cinsini nefyeden لَا.	E. 1/313, Z. 321, Z. 340, Z. 375, E. 2/53, E. 58; Z. 206.
Ebû 'Ali el-Fârisî.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye, Şerhu't-Teshîl, Teshîlu'l-Fevâid ve Umdetü'l-Hâfız.</i>	Mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri, كَيْسَ'ye benzeyen مَا ve إِنَّ ve benzerleri.	Z. 414, E. 435; E. 1/318, Z. 341-342, E. 2/32, E. 35-36, E. 47; E. 65; Z. 206.
İbn Cinnî.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye ve Şerhu't-Teshîl.</i>	Mübtedâ, haber ve كَانَ ve benzerleri.	585; E. 1/338, Z. 375, Z. 2/114.
Abdülkâhir el-Cürcânî.	<i>Şerhu't-Teshîl ve Umdetü'l-Hâfız.</i>	كَانَ ve benzerleri.	E. 1/338; Z. 206-207.
ez-Zemahşerî.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye ve Şerhu't-Teshîl.</i>	Mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri, كَيْسَ'ye benzeyen مَا ve لَا ve cinsini nefyeden	E. 394, E. 435-436, E. 537; E. 1/318.

		لا.	
el-Cezûlî.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye ve Şerhu 't-Teshîl.</i>	Mübtedâ, haber, كَانَ ve benzerleri ve cinsini nefyeden لا.	E. 537; 1/380, E. 2/113.
eş-Şelevbîn.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye ve Şerhu 't-Teshîl.</i>	Fâil ve cinsini nefyeden لا.	537-538; E. 1/380, 2/113.
İbn Usfûr el-İşbîlî.	<i>el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye ve Şerhu 't-Teshîl.</i>	كَانَ ve benzerleri ve كَيْسَ'ye benzeyen ما ve لا.	Z. 432; E. 1/379.